

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Anna Rasmussen

Hylke sogn i det attende århundrede

01 90
UNIVERSITET
BOGLADEN
107.50

Skanderborg Bibliotek

Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Billeder

**Hylke sogn
i det attende
århundrede**

Anna Rasmussen

Hylke sogn i det attende århundrede

Udgivet af Hylke sognehistoriske arkiv

Skanderborg
Centraltrykkeriet, Skanderborg A/S
1980

Tegningerne er af Lise Færch

Bogens omslag + billedet af kirken:

Søren Rasmussen

Billedet s. 11:

J. P. Møller (1783-1854):

Jordbjerggård 1820

Billedet s. 19:

Rasmus Christiansen (1863-1940)

Hylke sogn i det attende århundrede

Historien om Hylke sogn burde måske nok være begyndt med istid, morænebakker og tunneldale, stenalderboplads og bronzealderhøje, men den er tænkt som historien om de mennesker, der har levet her, og ingen skriftlige kilder, ingen overleveringer kan fortælle om de mænd, der skovlede jorden sammen til højene, eller hvad kvinderne lo af og hviskede om, mens de møjsommeligt gruttede korn og ukrudtsfrø på kværnstenene.

Først i slutningen af 1600-tallet blev sognets historie også beboernes historie. Indtil da har man nok kunnet følge de enkelte gårde, kunnet se, hvad fæsterne hed og hvor store ydelserne var af gårdene. På indtægtssiden i lensregnskabet er noteret navnene på dem, der blev idømt bøder for slagsmål og for at have besøvet deres tjenestepiger. På udgiftssiden, hvad det kostede at hænge en særlig uheldig synder og lægge ham på stejle, men et sogn bestod af mere end et antal gårde og fæstebønder og nogle enkelte lovovertredere. Det var et fællesskab af mange forskellige slags mennesker, et fællesskab, hvis enkelte dele kun fungerede afhængigt af de andre.

Det var bøndernes navne, der stod på fæstebrevene, men uden tjenestefolk og håndværkere og en kone i gården, var de ikke kommet langt. De gamle, der havde slidt deres tid, og børnene, der en dag skulle føre arbejdet videre, havde også deres plads i fællesskabet.

Omkring 1700 begyndte en ny præst i sognet at føre kirkebog. I den er de alle, fra amtmanden på Ringkloster til den betler, der fandtes død på marken. Fra at være et løsrevet navn og en løsrevet skæbne kom mennesket nu til at fremstå som et led i en slægt. Gennem de officielle protokoller, fæste- og skiftebreve, indberetninger, tingbøger og korrespondance får beboerne liv og farve. Deres handlinger og livsforløb bliver nogenlunde logiske og forklarlige, og tilsammen bliver beboernes liv de dele, der udgør et samfund.

Det kan aldrig blive et fuldgældigt billede af et sogns liv, men kilderne fortæller dog så meget om beboerne og deres tilværelse, om deres forhold til hinanden og til omverden, at man har lov at sige, at det enkelte menneske nu er trådt ind i historien.

Der er samtidig det gode ved historien, at den er overstået. Datidens overgreb og uretfærdigheder er begravet sammen med de mennesker, der måtte lægge krop til, og afstanden i tid har lagt sit forsonende skær over datidens tragedier.

Tid og sted

Det så mørkt ud i Danmark efter svenskekrigene i 1658 og 1659. Skåne, Halland og Blekinge var tabt. Bornholm var kommet tilbage, men det var næsten også det eneste lyspunkt.

I Jylland havde de svenske soldater, hjælpetropper og pest lagt landet delvist øde. Handelen var gået i stå, så byernes eksistensgrundlag var for en lang tid borte. Mange gårde var plyndrede og afbrændte eller stod tomme. De velhavendes indbo var bragt til Sverige som krigsbytte, og mange tusinde unge mænd var tvunget i svensk krigstjeneste og vendte aldrig tilbage.

De danske adelsmænd havde det ikke godt. Krigene havde gjort det klart for alle, at de ikke var nær så dygtige som svenskerne som hærførere og officerer. Da de vendte hjem, var det ofte til afbrændte eller plyndrede herregårde. Jorden lå udyrket hen, og mange af gårdene var øde. Beboerne var dræbt i krigen eller døde af sult og sygdom.

RYTTERDISTRIKT

Adelen var let at slå benene bort under. Det benyttede Frederik d. 3. sig af, da han i 1660 indførte en ny forfatning, enevælden. Magten blev derved flyttet fra rigsrådet over på kongens person, og den gamle adel måtte se sig sat ud af spillet.

Et af de problemer, kongen satte sine embedsmænd til at løse i årene efter enevældens indførelse, var en reorganisering af hæren. Danskerne havde altid så meget mindre held med sig end svenskerne i krig. Den svenske professionalisme opnået ved altid at føre krig et eller andet sted i Europa, kunne danskerne ikke leve op til, men der var en ting i det svenske system, der måske kunne bruges.

En del af de svenske soldater blev aflønnet på den måde, at de fik overladt en jordlod og et hus, der skulle kunne give dem og deres familier føden.

Den danske konge havde sine godser, krongodset, spredt over hele landet. Ved handler og mageskifter fik han det så nogenlunde samlet omkring de kongelige slotte. En del af krongodset blev nu i 1670 ud-

lagt som ryttergods. I Jylland blev der tre rytterdistrikter af betydning. Dronningborg rytterdistrikt omkring Randers, Skanderborg rytterdistrikt og Koldinghus rytterdistrikt.

Distrikterne blev inddelt i lægd, rytterportioner, på ca. 8 tdr. hartkorn, der svarede til det begreb, man kaldte en helgård. Af hvert lægd skulle så stilles en rytter med hest og mundering.

Det var oprindeligt meningen, at bonden selv eller en voksen søn skulle ride for lægdet, men allerede i den skånske krig 1675-1679 viste det sig at være en dårlig ordning. Gårdene stod og forfaldt og alt for mange bønder vendte aldrig hjem efter det blodige slag ved Lund. Det blev derfor bestemt, at der af hvert lægd i stedet skulle holdes en hvervet rytter. Det var bestemt ikke gratis for bønderne, men til gengæld var de selv fri for krigstjeneste. De var også fri for hoveri og en del

af perioden også fri for at betale landgilde. Stort set var de vel nok bedre stillet end de bønder, der hørte under en privat godsejer.

Administrativt stod rytterbønderne under regimentets session. Den var et råd bestående af regimentschefen, land- og krigskommissæren, amtmændene inden for distriktet og en regimentskriver, der var bindeled mellem bønderne og de høje herrer.

Rytterdistrikterne bestod i næsten 100 år. I begyndelsen af 1760erne begyndte kongen at sælge dem ved offentlige auktioner. I 1767 blev det skanderborgske distrikt solgt, en del til bønderne selv, men det meste til private godsejere.

Skanderborg rytterdistrikt havde sit gods i 5 forskellige amter og 15 herreder, men det ejede ikke så nær al jorden. Der var sogne, hvor kun en enkelt gård var ryttergods, men i Skanderborg amt var det meste ryttergods.

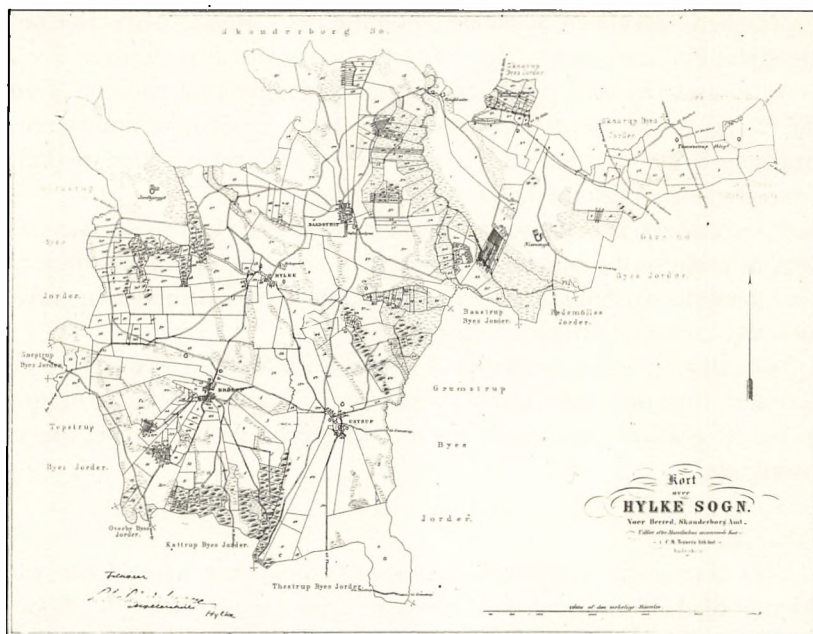
SOGNET:

Voer herred var en del af Skanderborg amt. Det strakte sig fra sydsiden af Skanderborg sø i nord næsten til Horsens. Hylke sogn udgjorde det nordøstlige hjørne af herredet, grænsende til Skanderborg sø og Ringkloster å. Det var et af de største, et af de magreste og et af de tyndest befolkede sogne i herredet. Der var fire små landsbyer, Båstrup, Hylke, Ustrup og Brørup.

To gange i løbet af 1600tallet var sognet gjort lidt større. I 1607 var Overlund mark kommet til Ustrup. Der havde i sin tid ligget en stor gård, og gennem hele århundredet stredes manden på Testrup i Katstrup sogn og bønderne i Ustrup om, hvem jorden rettelig tilhørte, men det meste af den blev under Ustrup som fællesjord for byen.

I 1624 beklagede sognepæsten i Hylke, *Holger Gabrielsen*, sig så stærkt til kongen over sine ringe indkomster, at denne lagde Tammestrup, Nissumgård og Ringkloster ejerlag til Hylke sogn til stor fortrydelse for præsten i Fruering, hvis indtægter derved gik ned. Det var små ejerlag, men med bedre jord, end man ellers kendte i Hylke sogn, så præsten her kunne være godt tilfreds.

Tammestrup havde været en stor enestegård på ca. 16 tdr. hartkorn. Enestegårde lå, som navnet siger, for sig selv uden for landsbyerne og var større end de almindelige bøndergårde. Gården Tammestrup var forlængst forsvundet. Jorden var nu delt i lodder mellem na-

bobyerne, og engene blev udlagt som græsning for kongens heste på Skanderborg slot.

Nissumgård var også en enestegård og var gammel delefogedgård. Dvs. at fæsteren af gården samtidig var delefoged, medhjælper og stedfortræder for herredsfogeden. Nissumgård var også på 16 tdr. hartkorn og regnedes for en af de bedste gårde i Skanderborg amt. Den var altid »vel i brug og vel i drift«.

Det var de to gårde i Ringkloster også. De var tilsammen på godt 30 tdr. hartkorn og levede ligesom Nissumgård højt på de udstrakte enge og den store høslet, der hørte til gårdene. På den ene Ringklostergård boede herskab, skovrider, oberst eller amtmand. Den anden var en almindelig, men stor fæstegård.

På den modsatte side af Ringkloster å begyndte sandjorden for alvor. Båstrup bestod dels af store sandbanker ned mod Skanderborg sø og dels af enge, der i gode år kunne give en mængde hø, men som oftest stod under vand.

Gårdene i Båstrup var som de eneste i sognet lige i hartkorn. Det vil sige, at de var nøjagtig lige store. Der var 6 gårde, og de havde alle

knap 5½ tdr. hartkorn. Desuden var der et boelsted i Båstrup på godt 2 tdr. hartkorn, der var udlagt som degnegård.

Hylke grænsede også til Skanderborg sø og havde de samme ufrugtbare sandbanker som Båstrup, men manglede engene, så byen var, som der står i et syn fra 1730 »endnu så meget slettere end Båstrup«.

Der var oprindeligt 6 helgårde hver på 7-8 tdr. hartkorn i Hylke, men den ene var allerede midt i 1500tallet foræret til sognepræsten af Birgitte Gøye på Ringkloster. De tre var delt i hver to halvgårde. En blev delt midt i 1700tallet, og kun en, Hylkegård, formåede at være samlet i hele århundredet.

Lidt uden for Hylke by var kirken i sin tid blevet lagt, og mellem byen og søen lå Hylke mølle, der var lille og jordløs.

Om Brørup havde markbøger og syn heller ikke meget godt at sige. Jorden var skarp og sandig og høbjergningen kun ubetydelig. I Brørup var mange, men små gårde, ti ialt, når de to Tykjærgårde regnes med. Indtil i slutningen af 1600tallet udgjorde de deres eget lille ejerlag, men de havde jorden fælles med Brørup, og omkring 1700 adskilte de sig kun fra de andre gårde ved at ligge for sig selv uden for byen.

I Ustrup var der ni gårde, hver på 4-5 tdr. hartkorn. Jorden kunne »vel falde noget skarp, men dog så meget bedre end den forrige by«.

Helt oppe i sognets nordvestre hjørne ved Lovns Næs ud i Skanderborg sø var en anden enestegård blevet lagt. Det var Jordbjerggård.

Den var på godt 9 tdr. hartkorn og bestod dels af flyvesand og dels af skov og enge, der »var det eneste, der konserverede denne gård«.

Det var forholdene i Hylke sogn omkring 1700 i grove træk: Nogle få enestegårde, fire små landsbyer, sandbanker og vandhuller til overflod og en fattig befolkning, der skulle have føden her ikke blot til sig selv, men også til nogle og tyve ryttere og lige så mange rytterheste.

OMVERDEN

Sådan var det i Hylke. I nabosognene kunne jorden være bedre. Det var den de fleste steder. Kun i Tåning og Voerladegård var den ringere. Andre ting var man fælles om. Man var fælles om at være en del af rytterdistriktet, og sammen med de andre sogne i Voer herred var man fælles om at høre til samme ting. Her skilte beboerne i Nissumgård og Ringkloster sig dog ud, da de fortsatte med at høre til Hjelmslev herred, efter at deres gårde var lagt til Hylke sogn.

Man var fælles om vejene. De standsede ikke ved sognegrænserne. De bandt sognene sammen og gik til købstæder og tingsteder. Inden for sognet gik de til kirke og mølle og forbandt landsbyerne.

Mens der boede herskab på Ringkloster, og så længe mønstringsbanerne ved gården benyttedes, var der livlig trafik på vejene. I 1692 trængte den store bro over Ringkloster å hårdt til reparation. Der blev foretaget syn på den, og regimentskriveren kaldte vejen over den for »den store adelsfarvej«.

Vejen gik gennem Brørup, Hylke, Båstrup mark til Ringkloster og delte sig derefter i to, en mod Gjeseing og en mod Fruering.

En anden vej gik fra Ringkloster over Båstrup by til Ustrup og videre over Kattrup til Horsens. Den havde dog allerede før 1700 mistet megen af sin betydning. I et syn over sognets tilstand efter svenskekrigene midt i 1600tallet blev det bemærket, at Ustrup var den landsby, der havde lidt mindst under soldaternes hærgen, da den lå meget afsides. Uviljen mod at bruge vejen kan skyldes, at landskabet mellem Ustrup og Kattrup var mere end almindeligt øde. Her lå middelalderens pestofre begravet, og i skoven Krakær Led, som man ikke kunne komme udenom, vidste alle, at der var fuldt af spøgelser.

Sognet gennemkrydsedes af mange flere veje, af hvilke en del blev nedlagt i forbindelse med udskiftningen. Landinspektørerne havde et godt øje til »alle disse tyveveje«, og den gårdmand, der ved udskiftning-

gen fik sin jord på begge sider af en sognevej, kunne nu finde på at pløje den op til stor fortrydelse for sine naboer. Det gjorde *Peder Sørensen* i Hylke, da han i 1780 nedlagde den gamle kirkevej, der gik tværs over hans mark, og i stedet anlagde den nuværende vej fra byen til kirken. Det fik han kun utak for, da den ny vej blev så stejl, at man dårligt kunne køre på den.

I sin beretning om *Ringklosterbro* i 1692 understregede regimentsskriveren, hvor vigtig den var. Broen lå meget centralt i rytterdistriktet, og de allerfleste soldater ville få en lang omvej, hvis de ikke kunne benytte den.

Det turde være noget af en overdrivelse at kalde Ringkloster for centrum i distriktet, da gården tværtimod lå i dets yderkant, men går man ud fra, at centrum var, hvor regimentets oberst opholdt sig, så passer det, for han boede indtil 1701 på Ringkloster.

Broen benyttedes også meget af de bønder fra Hjelmslev herred, der skulle til Horsens og af de bønder fra Voer herred, der havde ærinde i Århus.

SKANDERBORG

Den nærmeste naboby, Skanderborg, var der slet ingen tale om, men den var heller ikke meget mere end et hul i jorden. Den havde ganske vist sit gamle, ramponerede slot, men lå alt for langt fra alfarvej. Den nord-sydgående trafik gik enten over Fuldbro, Hylke eller Hoved. I 1738 beklagede nogle borgere i Skanderborg sig til stiftamtmanden. De var gået sammen om at oprette en vognmandsforretning for »det er kommet såvidt«, klagede de, »at næsten ingen rejsende kommer her til byen, men tager til landsbyerne«.

Når Skanderborgs indbyggere henvendte sig til stiftamtmanden og ikke til amtmanden, skyldtes det, at købstæderne hørte under stiftamtmanden, og Skanderborg havde en slags købstadsrettigheder. Det var dog kun, hvad konsumtionen angik. Dvs. der var lagt en afgift eller told på de varer, der blev indført fra landet. Skulle bønderne alligevel betale told, kørte de hellere til Horsens eller Århus, der har ydet et langt bedre befolkningsgrundlag end Skanderborg, hvor de fleste selv levede af landbrug og fiskeri og var selvforsynende med dagligvarer.

Skanderborg havde 3 årlige markeder, af hvilke *Sct. Søren's marked*

var det største. Det blev holdt den 23. oktober, men end ikke den dag var der rigtig købstadsstemning i byen.

»Der var«, som borgerne i 1735 klagede til stiftamtmanden, »mere marked udenfor end inde i byen«.

For at undgå afgiften blev bønderne holdende uden for den gamle byport, der var toldsted, og fra vognene solgte de hvedebrød, talg, smør, frugt, fisk, træsko og koste. Det var kræfternes frie spil, der rådede derude i lovløsheden på den forkerte side af byporten, så borgerne i Skanderborg var sikre på, at der også forekom urigtig mål og vægt, forurettelse i køb og salg og en mængde slagsmål.

Der mærkedes aldrig nogen vilje fra myndighedernes side til at få noget alvorligt gjort ved ulovlighederne. Loven sagde klart og tydeligt, at der ikke måtte holdes marked på landet inden for 3 mil fra en købstad, men allerede omkring 1700 fandtes to ulovlige markeder, i Nortvig, et par mil fra byen og det andet ved Cappelbjerghus i Nim herred.

Skanderborg klagede over dem i 1715 og igen i 1735, og øjensynligt var der intet sket i de mellemliggende år.

Ville bønderne ind i byen med deres varer, var der et smuthul for dem bag om slottet. Amtmand Schack, der boede på Skanderborg slot indtil sin død 1700, havde en privat port og vej ud af byen. Det generede ham ikke, at bønderne benyttede den, men det generede derimod toldforpagteren. Han klagede gang på gang til kongen. Især blev det utåleligt for ham, da den næste amtmand slet ikke boede på slottet. I 1711 fik toldforpagteren for såvidt medhold, da *Rentekammeret* skrev til amtmanden, om ikke han kunne lukke porten, »på det vi engang for alle for hans (toldforpagterens) idelige herover indkomne klager kunne være forskånet«.

Så sent som 1747 havde Skanderborg ikke torvedage som købstæderne havde. Byen ansøgte da om at få en torvedag hver tirsdag og et hestemarked hvert år torsdag og fredag efter påske.

I en indberetning om amtets beskaffenhed skrev amtmanden i 1735 om Skanderborg, at den dårligt kunne anses for en købstad. Der fandtes ikke *laug* i byen, »så håndværkere, der har slået sig ned her, har kun gjort det for at undgå besværlighederne ved at blive optaget i laug i en anden by«.

Da soldaterne ved *ryttergodsets omlægning omkring 1720* blev flyt-

tet fra deres lægd ude hos bønderne ind til kronens ladegårde, kom der mere liv over byen, end der før havde været. Der blev bygget barakker til soldaterne og deres familier, og der kom gang i øl- og brændevinshandelen, og også skomagere og slagtere fik bedre tider.

Bittert var det for byen, at den ikke engang kunne have disse ting i fred. I 1744 anlagde nogle borgere i Skanderborg sag mod enken *Anne Nielsdatter* i Ringkloster. Hun var en praktisk dame, der, da hun blev alene, ikke blot satte sig hen at vente på en frier. Hun gav sig til at brygge øl og lave brændevin i stor målestok, og i mange år holdt hun en næsten officiel smugkro.

Det faldt de næringsdrivende i Skanderborg meget for brystet, at Anne sådan gik dem i bedene. I *tingsvidnet* berettes levende om den strøm af soldater og borgere, der hver søndag efter kirketid tog turen tværs over søen i småbåde og *knubskibe* og lagde til ved Ringkloster, hvor de drak og svirede og købte med hjem, både øl, brændevin og tobak, til ugens forbrug.

Det var så ulovligt, som det kunne være, både enkens smugkro og borgernes trafik, for de eneste, der måtte have båd i søen, var færgeomændene og forpagteren af fiskeriet, men der skete ikke mere i sagen, og nogen dom blev aldrig afsagt.

By og land kunne også træde hinanden over tæerne på andre måder. Skulle man rigtig drille en Skanderborgmand, kunne man gøre det ved at kalde byen Skinderborg. I dag er det svært at se, hvori fornærmelsen har ligget, men en skinder var en slags garver, og ordet var nok gået over til at være synonymt med rakker, dvs., den der trak skindet af de døde dyr.

I 1746 kom degnen fra Hylke, *Gustav Carl Hadelers*, selvbuden til trolovelsesgilde i *Vestermølle*. Blandt de indbudte gæster var en borger *Laurs Brorsen* fra Skanderborg. Ingen bød degnen på noget. Til gengæld nødte værten Brorsen til at drikke en snaps mere. Hadelers sagde hånligt: »Kan de Skinderborg borgere ikke drikke andet end knorres?» Brorsen for op og råbte: »Har de skinderet noget fra jer? I er kuns degn i Hylke«. Så var slagsmålet igang, så parykker og hårtotter røg, og det endte som så mange andre i retten.

Nej, Skanderborg havde det ikke let. De, der havde midler til selv at bestemme, nægtede at bo i byen. Obersterne *Holstein* og *Rantzau* boede på Ringkloster. I 1701 flyttede Rantzau ud, og da

der samtidig kom ny amtmand, flyttede denne ind på Ringkloster med hele sin store administration. I 1715 brændte gården ned til grunden og med den amtets breve og dokumenter, og amtskontoret kom derefter til Skanderborg. Amtmand *Grabow* selv flyttede efter et kort, og sikkert klatmt ophold på slottet, til sin gård Urup i Østbirk sogn.

Den næste amtmand, *von Woyda*, boede heller ikke i Skanderborg, men på sin gård Sophiendal i Venge sogn. Hans efterfølger *von Bülow* tog ophold på Testrup i Katstrup sogn. Han skrev selv i 1780 i et brev til postmester *Overbech* i Horsens, at han havde været nødsaget til det på grund af mangel på bekvem bolig i Skanderborg.

Brevet til postmesteren var skrevet i anledning af en strid mellem Skanderborg og Båstrup og måske lige så meget mellem amtmand og stiftamtmand.

I Båstrup boede færgemand og postbud. Det var hverv, der havde været pålagt husmændene, længe før rytterdistriktet blev oprettet, og de fortsatte længe efter ryttergodsets bortsalg, som kongelige postbude mellem Skanderborg og Horsens.

Skanderborg by ønskede selv at overtage ruten og gik til stiftamtmanden og fik hans velsignelse. Han gav besked til postmester *Overbech* i Horsens, at for fremtiden måtte han kun overlade posten til de to mænd, Skanderborg havde antaget.

Postmesteren var ikke glad for situationen. Han sendte stiftamtmandens brev videre til amtmanden på Testrup, der gik i den grad op i en spids, at man må tro, han har følt det som en personlig chikane fra stiftamtmandens side. Det kunne der overhovedet ikke være tale om, svarede *von Bülow*. Han var meget godt tilfreds med postbudene fra Båstrup, og han kendte udmærket de to mænd, Skanderborg havde antaget, og i hvert fald den ene af dem ville vende om, hvis vejret var blot en lille smule dårligt.

Det ses ikke, hvor sagen derefter gik hen, måske til generalpostamtet, men de to husmænd fortsatte med at ro og ride med posten, og i folketællingen 1787 kaldes de stadig »Skanderborgpostbude«.

En af de to fra Skanderborg havde endda været så forudseende at finde sig en ung enke i Båstrup for gennem denne bagdør at komme ind i varmen, da konens svigerfar var en af de to Båstruppostbude.

HORSENS

Det ville ellers have været naturligt for Hylke at være åben mod Skanderborg, da vejen over vand var så meget lettere end over land ad elendige hullede veje og over vakkelvorne broer, men sådan var det ikke. Horsens var købstad for Hylke.

Degnekaldet i Hylke var pålagt en årlig afgift til Horsens lærde skole. Den var en slags kompensation, som sogne, der lå mere end to mil fra en købstad med latinskole, betalte for ret til at have en fast bosiddende degn, sædedegn i stedet for at skulle lade sig betjene af skolens ældste elever, de såkaldte løbedegne.

Bøndernes ægtkørsler med først og fremmest korn til udskibningshavnene gik i reglen også til Horsens. Når utilfredse ægtemænd klagede over deres ægtefæller, gik beklagelserne ofte på, at konerne stjal korn fra dem, som de kørte til Horsens og solgte.

En grænse mellem Skanderborg og Hylke, der var usynlig, men som betød uhyre meget, var herredsgrænsen. Skanderborg lå i Hjelmslev herred, og Voer herred strakte sig fra Hylke i nord næsten helt til Horsens med tinghus i Gedved. Da Voer og Nim herreder i 1688 blev lagt sammen, blev herredsfogedembedet kædet sammen med borgmesterembedet i Horsens.

De mennesker, man boede i herred sammen med, var ikke vildfremmede. Man traf dem på herredsting, på markedspladser og i byens gader, når der var torvedag. Manglede man en pige til en ungkarl eller en svigersøn til at overtage gården, var det ved de lejligheder, man hørte sig for, og de var næsten lige så gode, de fra Ørritslev eller Ousted som de fra Hylke.

I 1720 skete der det, at rytterdistriktet oprettede sit eget birketing, omfattende flere herreder og med tingsted indtil 1751 i Hemstok. Når de gode Hylkefolk blev stævnet hertil af deres regimentskriver, måtte de affinde sig med at kunne møde rytterbønder fra ikke mindre end 15 forskellige herreder, i hvilke rytterdistriktet havde gods.

Birkedommerembedet blev i 1760, da Skanderborg omsider fik en byfoged, kædet sammen med dette embede. Den første byfoged var birkedommeren dr. Munkebjerg, hvis største fornøjelse var at køre rundt i oplandet og konfiskere ulovligt brændevinstøj hos sine private venner, blandt hvilke pastor Dorschæus i Hylke rangerede højt.

At vejene gennem Hylke ikke blot benyttedes af Hylkefolk med

ærinde udensogns og soldater på vej til mønstring, viser historien om bispinden fra Århus. *Severin Kjær* fortæller i sin bog om *Erik Grubbe*, at bispinden på vej til bryllup i Bjerre herred, overnattede hos præsten i Hylke, blandt andre sammen med sin datter og svigersøn. Næste dag ville onde tunger vide, at svigersønnen om natten havde forvildet sig ind bag spærlagenet om bispindens seng, og det blev der siden talt meget om.

Obersten, der syntes Hylke var så centralt beliggende, så længe han selv boede der, lagde også regimentets fængsel for dets egne lovovertrædere i Hylke sogn, i Båstrup tæt ved søen, hvor fattiggården kom til at ligge 200 år senere.

Det var stokkehuset. Det bestod af en fangestue, gevaldigerens, dvs. fangevogterens stue, et kammer til stokkeknægten og en stald.

Rytterdistriktet blev oprettet 1670, og allerede i 1687 var huset ved at falde sammen. Det blev repareret en gang og en gang til, og det var da også i brug engang imellem.

I 1690 kom en soldat fra Hoved i slagsmål med en gårdmand fra Brørup og kom til at slå ham ihjel. Han blev anbragt i stokkehuset, mens sagen mod ham stod på. Han blev i retten spurgt, om han havde taget en stok, der stod i gården og slået *Jens Mortensen* i hovedet med den, til han døde. Soldaten svarede, at det havde han vel, hvorefter han blev dømt og henrettet.

I 1703 var regimentet i krig. Stokkehuset stod tomt, og ikke blot forfaldt det, men folk, der stod og manglede et vindue eller en dør eller et stykke tømmer, tog det ganske roligt fra det forladte hus.

Færgemændene i Båstrup tilbød at have opsyn med huset, hvis de til gengæld måtte opbevare deres grej og årer i det. Det kunne sessionen ikke blive enig om. Til sidst blev stokkehuset revet ned, og de sidste stumper solgt ved auktion, og soldaterne måtte efter den tid dele pladsen i portrummet på Skanderborg slot med civile lovovertrædere.

Landskab og bebyggelse

Indtil udflytningen begyndte at tage sin meget moderate fart i slutningen af 1700tallet, lå sognet hen med store, øde strækninger, fyldt med sten og vandhuller og bevokset med revl og krat og så meget græs, at heste og kvæg så nogenlunde kunne finde føden her om sommeren.

Spredt i dette landskab lå de fire små landsbyer med et par kilometers afstand imellem sig. Det var tætte, lave bebyggelser, omgivet af gårdenes *tofter* og dyrkede marker. Uden for lå fællesjorden eller overdrevet uden en gård eller et hus, kun i sommerhalvåret befolket af hyrden og hans drenge.

FÆLLESJORD

Hver landsby havde sit overdrev, men der var intet i vejen for, at to byer kunne lade deres overdrev gå ud i et og have fælles hyrde og kvæghjord.

Katrup by og Brørup kom således i nogenlunde samdrægtighed ud af at lade deres kvæg gå sammen på det fælles overdrev. I 1679 bekla-

gede bønderne i Katstrup sig dog over kollegerne i Brørup. Disse var begyndt at indtage ny jord til opdyrkning i fællesjorden i *Espenskov* mellem *Brøden* og *Bjørnemosen*. Det var regulær Brørupjord, et godt stykke fra sogneskillet til Katstrup, men ikke desto mindre følte Katstrupbønderne deres ret gået for nær, og de anlagde en af de utallige aldrig afsluttede sager ved herredstinget.

I 1707 var det bønderne i Brørup, der var utilfredse og gik til herredsretten. *Søren Glud*, sognepræsten i Katstrup, havde sendt nogle stude til hyrden i Brørup for at få dem med i den fælles hjord. Allerede den dag, da studene ankom, stod den ene af dem og hang med mulen mod jorden, modfalden og uden at ville æde. Et par dage efter var den død, og sygdommen bredte sig hurtigt til kvæget i Brørup.

Ingen kan fortænke de arme bønder i Brørup i at se en sammenhæng mellem præstens døde stud og deres eget døde kvæg, men retten frifandt Glud for at have sendt et sygt dyr med i hjorden. Det var heller ikke let bagefter at bevise, hvis dyr der først var døde, og Glud var i det hele taget svær at hamle op med i retssager.

Det var sjældent, bønderne havde overskud af kræfter til at give sig i lag med ny jord fra overdrevene, men det skete altså i Brørup i 1679, og det skete i Båstrup i 1740.

I den ellers så fredelige by var der strid på *grandestævnet*. Bymændenes flertal havde besluttet at »indtage til havreland et stykke jord fra fælleden«.

Laur Rasmussen, hvis engjord, det drejede sig om, protesterede kraftigt, men da loven sagde, at hvad flertallet i en landsby havde vedtaget, det måtte de øvrige rette sig efter, så bøjede han sig og fandt sig til rette med et andet engskifte.

SKOVENE

Bortset fra sporadiske angreb fra initiativrige bønder fik fællesjorden lov at ligge, som den havde gjort fra oldtiden, uberørt af spade og plov. De krat, der var, kunne efter skovriderens vurdering i 1730 opelskes ved omhyggelig pasning, men de blev aldrig passet på anden måde, end at køer og får gnavede de friske skud og blade af. Den smule, der undgik dyrenes opmærksomhed og nåede at vokse sig nogenlunde stort, blev brugt af bønderne til risgærder omkring de dyrkede marker og kálhaver.

Rigtig skov var der ikke meget tilbage af. Det, der havde været, var fældet eller skamhugget under svenskekrigene. I 1730 blev der foretaget syn på skove og moser, og iflg. det fandtes der kun små skovhoveder ved Nissumgaard og Jordbjerggaard. I Ustrup var der en del god underskov, og ved Hylkegaard var der nogle store ege. Det var al den skov, der var i sognet, og så kunne Hylkegaard ikke en gang få lov til at have sine egetræer i fred.

I 1710 blev *Chresten Rasmussen* i Hylkegaard uvenner med sine naboer. *Niels Gantrup* og *Anders Rasmussen* var sammen gået på jagt efter to bortfløjne bisværme. De fandt dem i et hult egetræ i Hylkegaards *enemærke* og skamhuggede træet for at få fat på deres bier.

I 1740 havde en flok frysende hyrdedrenge en sommernat søgt ly for blæsten i krattet under Hylkegaards ege. For at få varmen huggede de tørv fra de stakke, der stod uden for gården og lavede et stort bål. Ilden tog magten fra dem og fik fat i et af de store træer, der brændte. Ifølge en klage fra sognepræsten til amtmanden over »den vilde og trodsige knægt Mads«, der havde været den drivende kraft, ville hele byen være brændt, hvis ikke vinden havde båret fra.

DEN DYRKEDE JORD

Omkring landsbyerne lå den dyrkede jord med sit sindrige system af vange, åser og lange, smalle agre, 2-300 pr. gård. Både på overdrevene og de dyrkede marker havde de dybe lag i bondesjælen fået lov at komme op til overfladen og boltre sig i de vidunderligste stednavne, fulde af humor og poesi, af gys og overtro og mystiske hentydninger til forlængst glemte begivenheder.

I Båstrup fandtes *Jens Rasks Begravelse* og *Røverstuen* og *Hekkenfeldt*. I Brørup var også en *Røverstue*, et *Tyveskjul* og et *Løvsjul*, en *Galgehøj* og en *Drageildshøj* og mere poetisk, som en erindring om ungdom og dårskab, *Dansebjerg* og *Trillebjerg*. I Ustrup var der både et *Helvede* og en *Satans Eng* og en mark, der hed *Rullehovedager*, hvad det så end i sin tid har hentydet til.

På overdrevene holdt kreaturerne vegetationen nede. På de dyrkede marker kradsede bønderne lidt op i det tynde muldrag med plov og harve for at så og høste deres sparsomme korn, og til hver landsby hørte en sandgrav og en lergrav. Bortset herfra er landskabet aldrig siden blevet behandlet med så stor ydmyghed og nænsomhed. Når marker-

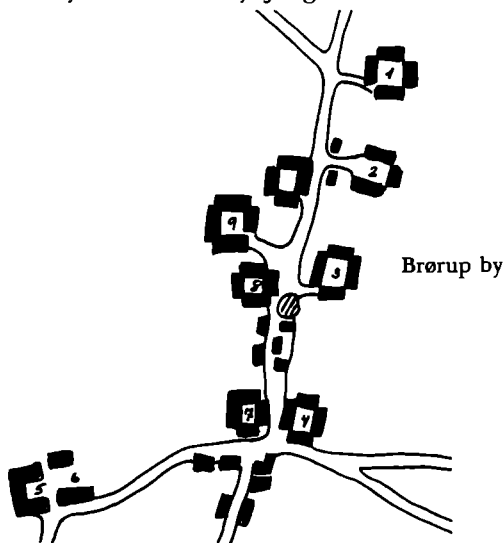
ne efter få års dyrkning var udpinte, fik de lov at ligge hen som brakjord i 10, 20 ja, op til 40 år for den allerdårligste.

Der var ikke noget, der hed dræning eller afvanding. Båstrups vandlidende enge gav kun anledning til mangfoldige klager over møl-leren i Fuldbro, der stemte vandet i søen op og derved ødelagde enge-
ne for bønderne. Man nøjedes med at fiske høstakkene op af vandet, brokke sig og give karlene dobbelt brændevinsration.

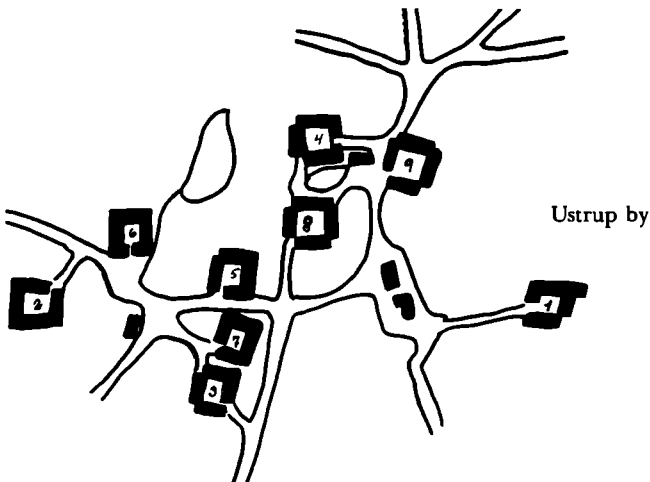
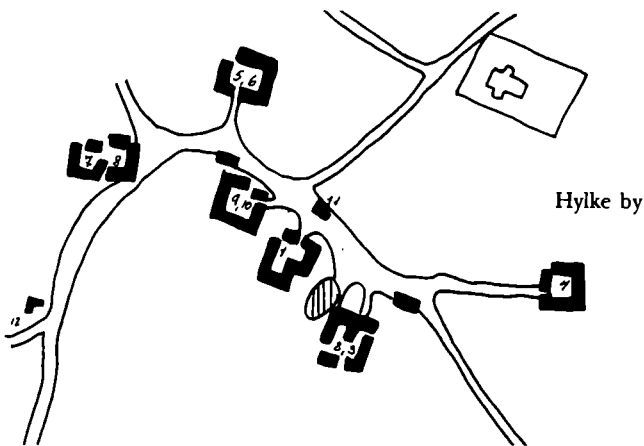
Den sten, man ikke kunne løfte, lod man ganske roligt ligge, også rent bogstaveligt. Da *Poul Pedersen* omkring 1830 blev ejer af *Lundgård* i Ustrup, satte han sig for at gøre sig fortjent til Landhusholdningsselskabets store sølvbæger for landboflid. I løbet af et år kørte han ikke mindre end 14000 læs sten af sine marker. Han fik sit sølvbæger som den eneste nogensinde i Hylke sogn.

LANDSBYERNE

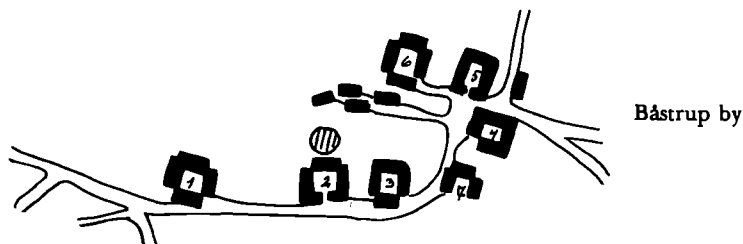
Landsbyerne var lige så ydmyge som deres beboere. Husene trykkede sig ned i landskabet med deres lave, stråtækte bindingsværk. Det var små landsbyer med 6-10 gårde i hver og 4-6 huse. Nogen egentlig byplan var svær at få øje på, da der var så få gårde. Kun i Brørup lå de 8 gårde i parallelle rækker langs Hylkevejen. For sig selv, lidt uden for byen lå de to Tykjærgårde.

I Hylke lå det jordløse hus. Sonderborghuset, også lidt uden for byen. Der var ingen kongelige huse i Hylke by, men Gantrupgård og Hylkegård havde et fælles hus til deres ryttere, og midt i byen over for præstegården var rytterskolen blevet lagt. Hylkegård lå også for sig selv, et stykke fra de andre gårde. I et syn over den fra 1685 siges det, at *forten*, der var den eneste tilkørselsvej til gården, var 38 favne dvs. ca. 70 meter lang. Måske ville det være rigtigere at sige, at det var de andre gårde der var lagt et stykke fra Hylkegård, der sikkert lå der først.

I Ustrup lå Stougård, der var den ældste gård i byen, også lidt fornemt tilbagetrukket i forhold til resten af byen, der ikke fremviste megen plan.

I Båstrup lå de 6 gårde i, hvad man med lidt god vilje kan kalde en kreds med pladsen, hvor grandestævnerne blev holdt, som centrum.

Fæstemål

I 1721 stillede *Jens Mikkelsen* fra Brørup hos regimentskriver *Gyberg* og bad om lov til at fæste sin svigerfars hus sammesteds.

Desværre for Jens var han en stærk og smuk karl uden legemlige defekter, så han fik afslag og besked om, at han enten kunne blive soldat eller overtage »et ulykkeligt sted« i Bjødstrup.

Der brast Jens Mikkelsens drøm om en fredelig tilværelse med en ko og et par får og dagleje eller landsbyhåndværk for at få brød på bordet. Han var dog ikke så let at tage modet fra. Ingen ved sine fulde fem kunne ønske at blive soldat, og at overtage en udpint og forfalden gård, var heller ikke noget at stile efter, så Jens gik hjem og diskuterede problemet med konen og svigerfar og begav sig så til regimentskriveren igen, denne gang måske med et par høns eller en gås under armen. I hvert fald fremlagde han sin sag så smukt, at han året efter overtog huset i Brørup, hvor han blev til sin død mange år senere.

FORPLIGTELSE

Når en bonde eller husmand overtog et fæste, blev der opsat en kontrakt med angivelse af de forpligtelser, der fulgte med. Der skulle betales indfæstning, 2 rigsdaler for et hus, 4 for en halvgård og 8 for en helgård, skatter og afgifter. Gården skulle holdes nogenlunde fri for brøstfældighed. Jorden skulle dyrkes, og bonden skulle være i besiddelse af de nødvendige husdyr og redskaber.

En rytterbonde var forpligtet til at have en rytter boende med alle de irritationsmomenter, det kunne indebære, eller, »hvis de ej derom kunne forenes«, at skaffe ham 6 fag hus. Bonden skulle betale rytteren en sletdaler om måneden, dvs. 8 rigsdaler om året til sul og andre fornødenheder, hvis han ikke spiste ved bondens bord. Lige så meget

skulle bonden af med til rytterens mundering, og han skulle sørge for hø og havre til rytterens hest.

I forordningen 1682 krævedes af en helgård, at der skulle være »fuld sæd, samt en fuld vogn og plov med tilhørende heste og bæster«. I forordningen 1695 var kravene 6 heste, 2 stude, 3 køer og 6 får, vogn, plov og harve og så meget sædekorn, som til gårdens udsæd behøvedes.

Til gengæld for alt dette var bønderne fri for hoveri. Det var husmændene også, bortset fra de 4 i Båstrup. Der kunne dog for begge grupper blive tale om visse pligtarbejder. De skulle holde sognets veje i stand, deltage i ulvejagter og sørge for hø til de kongelige stalde.

I 1717 var bønderne i Yding, Gangsted og Tåning tilsagt at slå og rive hø i *Kobbelkær*, men det kom der en retssag udaf. De blev ganske roligt hjemme og bjergede deres eget hø, og i Yding fik de pludselig travlt med at kline og hvidte rytterhusene netop den dag, så der er noget, der tyder på, at pligtarbejder ikke har været populære.

Bønderne fik også tildelt ægtkørsler, der oftest drejede sig om levering af korn fra magasinerne til udskibningshavnene i Horsens og Århus. Det kunne også være kørsel med de kongelige embedsmænd. En gang stod en meget vred regimentskriver ved færgestedet i Båstrup. Der var dagen før gået bud til *Jens Sørensen* i Ustrup, at han skulle møde med hest og vogn i Båstrup og køre regimentskriveren til Kattrup, men der holdt ingen Jens Sørensen, og han forklarede senere i retten, at beskeden var afleveret til en af hans folk, der måtte have glemt at give ham den.

RETTIGHEDER

Bonden havde ikke bare pligter, han havde også mange rettigheder. Drev han sin gård blot nogenlunde forsvarligt, beholdt han den til sin død, eller til han selv ønskede at slippe tøjlerne til fordel for en søn eller svigersøn. Arvefæstet var sikret i loven. I en forordning fra 1695 står der, at den afdøde bondes børn eller enke altid frem for nogen anden til fæstet skal være berettiget.

Der skulle endog meget vægtige grunde til at sætte en mand fra hus eller gård. I 1705 brændte Ringkloster, både *amtmandens* gård og *Søren Jørgensens*. Regimentskriveren foreslog nu Søren Jørgensen at gå på aftægt, da det frygtedes, at han ikke kunne forestå gårdens genop-

bygning. Han var »moxen en ældgammel mand og hartad går på gravens bred«.

Søren indkaldtes for sessionen, der forsøgte at presse ham til at træde tilbage, men der var intet at bebrejde ham undtagen hans alder, så »han ville sig ej dertil bekvemme«.

Var enken for gammel og udslidt til nyt ægteskab eller til selv at fortsætte gårdens drift, og var der ingen voksne børn, der egnede sig til at overtage fæstet, så blev stedet opbudt på herreds- og birketing, ved kirkerne og på grandestævner. 3 uger i træk blev det meddelt, at den og den gård var fæsteledig. »Om nogen kunne være, som samme fæste ville antage, de sig da derom hos regimentskriveren ville anmeld«.

Var det et sted, der havde et godt ry på sig, var det besat, inden de tre uger var gået, men var gården helt kørt ned og så forsømt, at ingen kunne se nogen udvej med den, kunne den være svær nok at få afsat.

Regimentet kunne så ty til sine ryttere, der kunne blive befriet for soldatertjeneste ved at overtage en gård. I forordningen 1695 står, at »rytteren må og forundes gård, hvis han ellers dertil dygtig findes, og i sådan stand er, at han gården behørigt kan forestå, og ingen af den afdødes børn eller enke, som altid de nærmeste og frem for nogen anden til gårdens fæste skal være berettiget, findes, som samme gård begærer og have vil«.

Man kunne måske lokke eller presse en husmand med lidt på kiste-bunden og store ambitioner til at overtage en gård. Det kunne blive hans ruin, men også vejen ind i det gode selskab.

De gode gårde var ikke til soldater og husmænd. Når de overtog en gård i Hylke sogn, drejede det sig altid om de mindste og de fattigste brug, der næsten altid lå i Brørup eller var fradømt den gamle fæster.

I 1728 var Søren Sørensen dragon. Da Bertel Pedersen blev dømt til at flytte af sin gård, var den umulig at få afsat. Søren fik så valget mellem »pest og kolera«. Soldaterlivet kendte han blot alt for godt, så han valgte gården, selv om betingelserne var barske.

Han skulle betale Bertels restancer på 26 rdl. Endvidere skulle han betale 2 tdr. brødkorn med renter, som Bertel var blevet forstrakt med, og ikke mindst skulle han skaffe gården i stand uden anden hjælp end at slippe for indfæstning og få efterladt den byg og havre, der var indkøbt på sessionens regning til sædekorn.

Søren klarede de første svære år, men døde så fra en ung kone og en nyfødt søn. Hverken enken eller gården var i sådan stand, at de tiltrak sig de mere velbjegete. Det gav hjulmandens søn i *Ustrup* en chance for at blive gårdmand.

I 1741 blev *Mads Jensens* gård i Brørup opbudt til nyt fæste, efter at sessionen havde mistet tålmodigheden med Mads og sat ham på porten. Alle trykkede sig, og ingen stod frem. Endelig meldte en husmand fra *Båstrup* sig. Det var færgemanden *Anders Nielsen*, der nu rykkede ind på den helt faldefærdige gård sammen med en voksen søn. Også for dem blev det vejen ind i gårdmændenes kreds, for ikke blot evnede de at rette gården op, men Anders fik alle sine 3 sønner anbragt på gårde i sognet, ikke altid ved lige fine midler, men op kom familien, og den blev der.

Lige så mange krumspring man kunne gøre for at undgå en dårlig gård, lige så mange kunne man gøre for at få en af de gode. Her er *Anders Nielsens* søn *Jacob* et godt eksempel.

Han begyndte med at lægge billet ind hos enken i *Stougård*, *Lene Nielsdatter*. Aldersforskellen var stor, selv for den tid, og sessionen jamrede: »Denne enke, han skulle have til kone, kunne være hans mor«. Der var ikke meget at gøre, *Jacob* ville have en gård, og enken ville have en mand, selv om hun kun havde dårlige erfaringer med mænd, i hvert fald dem, hun havde været gift med. Hun ville have *Jacob*, uanset han var hård og brutal mod hende, endnu før de var trolovede.

Hendes afdøde mand, *Mikkel Stougård*, havde siddet i tugthuset for hustrumishandling, så sessionen strittede imod det ny ægteskab for ikke at få medansvar for en gentagelse af historien.

Ægteskab og fæstemål blev stillet i bero til næste session, og *Lene*, der havde drevet gården til myndighedernes fulde tilfredshed, mens manden sad i tugthuset, fortsatte gårdens drift, men hun var giftesyg og gik til sessionen og forsikrede, at »de små ting, som sig til uenighed med hendes trolovede har tildraget, skulle til det bedste ved forglemmelse forandres«. Hun lovede, at der nok skulle komme et godt ægteskab ud af det.

Jacob var også indstillet på ofre og lagde bånd på sin hidsighed et helt år og opførte sig exemplarisk. Sessionen bøjede sig, og *Jacob* og *Lene* blev gift, og han rykkede ind i *Stougård* med sessionens fromme

ønske, at »den gode rolighed, som er ved dette sted tilvejebragt siden sidste session, vil vi håbe at blive bestandig«.

Nu var Jacob Andersen blevet gårdmand, men 13 år måtte han vente på næste udspil. Så længe varede det, inden Lene døde. Han gik nu straks på frierfødder til Båstrup og fik løfte om *Peder Hansens* datter i Soelegård, Maren. Det har været et stort øjeblik for Jacob, der var vokset op i et af Båstrups jordløse huse, at blive svigersøn i Soelegård.

6 år senere døde Maren, men hun havde nået at give ham både søn og datter, så da han skulle ud at fri tredie gang, kunne han se stort på, om pigen var ovre sin bedste alder, blot hun havde noget med sig. I *Mikkelsens gård* i Båstrup gik et par halvgamle søskende, Rasmus og Mette. Jacob, der i mellemtiden var blevet selvejer, solgte Stougård, giftede sig med Mette og fik Rasmus til at vige sædet.

Bønderne havde flere rettigheder end sikkerhed for at blive ved gården, og for at fæstemålet arvedes af et af børnene, eller at deres enke blev forsørget af gården eller nyt ægteskab. De havde også sikkerhed for at få hjælp i tilfælde af brand eller misvækst eller sygdom i besætningen.

Hjælpen efter brand var fastsat til en rigsdaler pr. fag hus, tømmer af de kongelige skove, et års skattefrihed og hjælp af de andre sognemænd til genopbygningen.

Da Ringkloster var brændt igen i 1715, blev det besluttet, at der i stedet for to store gårde, hver på 15-16 tdr. hartkorn, skulle opføres 4 almindelige bøndergårde, og der meldte sig også 4 liebhavere. De fik tilbudt den normale hjælp efter brand, men forsøgte at udnytte situationen og forlange mere. Sessionen var ubøjeelig. De kunne få det, andre bønder fik og ikke en smule mere. Den ene af bønderne sprang så fra. De andre tre gik ind på sessionens betingelser, og derfor blev der kun tre og ikke som bestemt fire gårde i Ringkloster.

Året efter Ringklostets brand kom turen til *Nissumgård*. *Jacob Hansen* var godt tilfreds med brandhjælpen, men det kneb at få naboerne til at give en hånd med ved genopbygningen. Han havde fået udvist lyng til tagene i *Ry skov*, og så langt var der ingen der ville køre. Egentlig kunne han også bedre tænke sig langhalm end lyng, så han foreslog sessionen, at hver mand i herredet i stedet gav ham en halv trav langhalm, hvilket »kunne være dem en såre ringe skade og ham en stor hjælp«.

Jacob fik sin langhalm. Det var ellers ikke almindeligt, at et helt herreds bønder skulle yde hjælp efter brand, men Jacob Hansen var heller ikke nogen helt almindelig bonde.

Gården var gammel defefogedgård, og Jacob selv var af den ansete *Luxdorphslægt*, og hans svoger var borgmester og herredsfoged *Mikkel Trige* i Horsens.

De Hylkebønder har rigtig frydet sig, for i modsætning til resten af sognet lå *Nissumgård* i *Hjelmslev herred*, så det blev bønderne herfra, der måtte levere langhalm.

Hjælpen efter misvækst og kvægsyge var ikke fast. Hvert tilfælde blev vurderet efter en målestok, der ikke blot tog højde for nød og trang, men lige så meget for moralsk livsførelse. Kunne der påvises dovenskab eller mere end normal drikkældighed hos den arme bonde, der havde mistet sine bæster, fik han intet.

I 1722 står der i sessionsprotokollen: »*Mads Jensen* i *Brørup* har afvigte og indeværende år af skab mistet to bæster. Denne *Mads Jensens* husholdning finder vi således at blive ført, at han selv for en stor del er årsag til sin vanmagt«. Her føjede man spot til skade, og han fik ingen hjælp.

I 1688 havde *Rasmus Laursen* i *Brørup* ansøgt om et plovspand, og i resolutionen står der, at da han ikke før har behøvet hjælp og

er flittig, så bevilges han hjælpen, som han blot skal betale tilbage, når han selv synes, han kan.

Ryttergodsets bønder og husmænd havde også ret til at forvente regimentskriverens hjælp, hvis de blev anklaget ved herredstinget. Han stillede også beredvilligt og veloplagt, når modparten ikke var en militærperson, for så var sagen en varm kartoffel for den mand, der både skulle sørge for, at bønderne ikke led overlast og som skulle komme ud af det med de skiftende regimentschefer i ryttersessionen.

Amtmanden blev derfor den, bønderne helst henvendte sig til, når de beklagede sig over ryttere og befalingsmænd. I 1712 skrev *Søren Rasmussen* i Brørup til amtmanden og klagede over, at fire berusede ryttere var trængt ind i hans hus på jagt efter brændevin. De havde næsten slået Søren og hans højgravide kone ihjel, og til slut bemærkede Søren i brevet: »Jeg har i Deres fraværelse andraget det for ritmesteren og regimentskriveren, men ingen assistance fået«.

Da *Jens Sørensen* i Ustrup i 1728 beklagede sig til amtmanden over overfald på hans bror og officerers ærerørige udtalelser om familien i *Lundgård*, sendte amtmanden klagen videre til regimentskriveren med den understregede bemærkning, at som ryttergodsets forsvarer, kunne han ikke afvise sagen.

Regimentskriver *Gyberg* mødte i 1704 i retten sammen med en af sine rytterbønder, *Niels Sørensen Gantrup* fra Hylke, der var sagsøgt af sognepræsten for overfald og trusler. Gyberg forsvarede Niels Gantrup varmt. Herregud, han havde jo bare været fuld, da han forfulgte præsten svingende sin le over hovedet.

Endnu mere veloplagt og opfindsom var hans fuldmægtig i 1709, da han mødte op sammen med *Jens Pedersen* i *Agershøj*, der var anklaget for ulovlig skovhugst i Vrold skov.

Bønderne havde ganske vist ret til træ af de kongelige skove, men kun efter udvisning af skovrideren. I forordningen af 1695 står der, at bønderne har ret til »de friheder, som de altid af arilds tid har nydt og haft: Almindelig græsning for kvæg og heste, nødvendig gærdsel, hjul- og bygningstømmer og rytterens årlige 12 læs ved«.

Hvis de ikke kunne bevise deres hjemmel, skulle de lide deres straf, der oprindeligt var en bøde, men som i 1705 blev

»nogen tid i skubkarren«, dvs. fæstningsarbejde i Fredericia.

Bønderne var fra gammel tid vant til at hente det træ, de skulle bruge uden at spørge nogen, men tanken om skubkarren fik dem dog til altid at vælge de mørkeste vinternætter til expedition skovtyveri.

Skovene administreredes af en skovrider og havde aldrig været regimentskriverens domæne. Indtil 1710 sorterede de direkte under amtmanden, og de efter under den nyoprettede skov- og jagtsession. Det har nok givet anledning til gnidninger mellem regimentskriver og skovrider, at der inden for det samme distrikt var sagsområder, de hver især ingen indflydelse havde på.

Skovfogeden mødte op i sagen mod *Jens Pedersen* for tyveri af en

stor bøg og fremlagde så overvældende beviser, at man skulle have troet, sagen var håbløs for forsvareren, men tværtimod. Regimentskriverens fuldmægtig blev ved med at køre rundt med den arme skovfoged og bombarderede ham med spørgsmål, hvis svar tegnede en stigende kurve af irritation og hjælpeløst raseri hos Morten Skovfoged.

Sp. nr. 14: Om sådan noget træ, der fandtes hos Jens Pedersen, ikke fandtes andre steder end i Vrold skov?

Sv.: De 17 klove, han fandt hos Jens Pedersen var fra den bøg, og videre ville han (skovfogeden) ikke have med den sag at bestille.

Sp.: Om de 17 klove kunne føres på een vogn?

Sv.: Hvormange læs, de kunne ages på, kunne han ikke sige, men ligesom vognene var til.

Sp.: Om det ikke kunne køres på en gang på en almindelig bondevogn?

Sv.: Nej.

Sp.: Om de kunne køre det på 3-4 vogne?

Sv.: Hvis de ville, kunne de køre det på 17 vogne, hvis de lagde en klov på hver.

På den måde blev de ved frem og tilbage, indtil skovfogeden til sidst råbte, at hvis det skulle være på den måde, kunne regimentsskriveren sagsøge ham, da det efterhånden var ham, bekyldningerne var vendt mod.

Lige så god en forbundsfælle regimentsskriveren kunne være ved herredstinget, lige så ubønhørlig en modstander var han ved *birketinget*. Det skanderborgske rytterdistrikt oprettede i 1720 sit eget birketing, vel sagtens for at have et sted, hvor regimentsskriveren ikke skulle optræde som rytterbøndernes forsvarer, men tværtimod optrådte som sagsøger og anklager.

GÅRDFORSIDDELSE

Her førtes blandt andet alle sager om *gårdforsiddelse*. De endte altid med dom om fortabelse af fæstet, så de har været en ren formsag, men loven krævede en retssag. Ingen bonde eller husmand kunne sættes ud af sin gård eller sit hus uden dom.

Når det kom dertil, var det absolut sidste udvej. I flere år kunne en fæster få henstand med skatter og afgifter og hjælp til sæde- og brød-

korn. Af og til kautionerede hans naboer for ham, men hjalp det ikke i løbet af et år eller to, endte sagen for retten og var dermed afgjort.

Sådan gik det for *Niels Andersen* i Tykjær i 1721. Han var landdragon, indtil han i 1709 overtog det halve af gården og i 1717, efter faderens død, hele gården.

Livet kom til at forme sig mærkeligt for Niels Tykjær og hans søskende. Hans ældste bror, *Hans*, rejste til Horsens og blev en velhavende købmand, der blev tituleret *Seigneur*, når han mødte op i det fædrene hjem som gudfar for sine søskendebørn. Niels Tykjærs tre søstre blev aldrig gift, men fik ikke destomindre syv børn tilsammen, hvilket var den absolutte familerekord i sognet. De klarede sig ikke storslået, men dog uden nogensinde at modtage fattighjælp. Helt galt gik det kun for Niels. Ikke blot forsømte han sin gård og sit landbrug, men han levede et skamløst liv.

I dommen siges det, at gården blev ham fradømt pga. hans slette og liderlige forhold med drukkenskab og anden usømmelig opførsel. Han havde stedse ladet sig finde udi drukkenskab, og for at få penge at drikke for, havde han byttet sine gode heste bort og fået nogle *helmisser* istedet. Når han drak og sværmede, det varede i reglen en 5-6 dage ad gangen, mishandlede han også sin kone, der kort tid før retssagen højgravid var flyttet fra ham til sin familie i Horndrup.

I sagen mod Niels Tykjær blev der lagt stor vægt på en etisk vurdering af hans livsførelse. Da *Mads Jensen* 20 år senere måtte gå den samme tunge mil til birketinget, var der ikke tale om nogen moralsk fordømmelse af personen Mads. Han var bare gammel, konen var endnu ældre, og til slut havde to års dårlig høst væltet den i forvejen stærkt hældende vogn.

Ydermere var Mads og hans kone barnløse. Havde de haft en søn eller svigersøn, der ville have påtaget sig at betale de ophobede restancer og rette gården op, var det nok aldrig kommet så vidt.

Samtidig med Mads Jensen havde *Søren Ibsen* i *Jordbjerggård* lignende problemer at slås med. Han havde i 1720 overtaget den store gård ved at gifte sig med enken, men han havde hele tiden besvær med økonomien. Hans tilstand var, som sessionen udtrykte det »ikkun slet og daglig blev ringere«. I 1742 måtte han give op, og stedsønnen *Poul Nielsen* blev hentet hjem fra en vellønnet stilling hos hofjægermester *Rathlou* for at overtage fæstet af *Jordbjerggård*.

Da han kom hjem, fandt han »sin mor i så slet en tilstand ved hendes mands mislykkede husholdning, at han af sønlig kærlighed er gået ind til gården og har påtaget sig alle besværligheder«. Sessionen udtrykte tilsidst den fromme spådom, at »Poul Nielsen ventes at blive så meget mere lykkelig, da han er ædruelig, skikkelig og en god arbejder«.

Det lå ligesom i luften, at Søren Ibsen ikke havde været nogen af delene.

Når antallet af gårdforsiddelser ikke blev ret stort, skyldtes det myndighedernes bestræbelser for at opnå det samme resultat på en mindelig måde. Det var lettest og bedst for begge parter. Ofte står der blot i sessionsprotokollen, at den gamle fæster fratrådte på grund af høj alder, sygdom eller uformuenhed.

Mikkel Stougård, der i sine yngre år var en dygtig landmand, fik begge sine sønner anbragt på helt nedkørte gårde i *Ustrup*. *Rasmus* overtog i 1728 *Bjerregård*, og *Niels* fik *Kjærsgård*, sin mors fødehjem, i 1731. Mikkel betalte restancerne af begge gårde og hjalp sine sønner med at bygge dem op.

Bjerregård var blevet ledig, da *Søren Pedersen* opgav den uden indvendinger på grund af armod og alderdom. Han valgte at gå frivilligt i erkendelse af, at resultatet af en retssag var givet på forhånd.

Om samme *Søren Pedersen* findes et brev fra pastor *Wicher* til amtmanden i 1740. Heri bad *Wicher* om, at *Søren* måtte være fritaget for skat. Præsten skrev: »...samme *Søren Pedersen*, *indsidder* i *Ustrup*, har for 12 år siden for pur fattigdoms skyld opladt sin gård til *Rasmus Mikkelsen*. Han er en hel sygelig mand, gråhærdet og korsdragende. Om sommeren vogter han svin, men om vinteren er han mest senge-liggende«.

De forholdsvis få domme for gårdforsiddelse betød ikke, at systemet var overvældende human. Myndighederne tvang blot folk til at gå frivilligt. Det kunne gøres ved at nægte dem henstand med deres ydelser.

I 1753 stod *Chr. Hansen Svenstrup* fra en af de store *Ringklostergårde* foran sessionen og bad om henstand. Han undskyldte sin slette økonomi med, at han var dårlig gift, men sessionen var ubøjelig. Ikke blot fik han ingen henstand, men besked om at stille med en ny fæster

til gården, så øjensynligt kunne det udmærket lade sig gøre at miste en gård uden dom.

Forskellen mellem at blive dømt fra et fæste og at gå frivilligt var først og fremmest, at den dømte risikerede også at blive idømt fængselsstraf i nærmeste fæstning, dvs. Fredericia, i jern og bolt på ubestemt tid. Sådant sagde loven, men det ses ikke en eneste gang, at den paragraf har været benyttet over for uheldige Hylkebønder.

Hvad der blev af *Niels Thykjær* vides ikke. Familien forsvandt fra sognet efter dommen, men denne indeholdt intet om fængselsstraf, kun at han skulle forlade gården.

En anden gårdmand i Brørup, *Bertel Pedersen*, der i 1728 blev dømt fra sin gård, døde kort tid efter som indsidder hos en gårdmand i samme by.

Forskellen mellem frivillig afståelse af et fæste og en dom var også den, at den dømte havde tabt enhver ret til hjælp, hvorimod den, der godvilligt og uden protester flyttede ud, ofte blev forsørget på en eller anden måde.

I 1681 blev *Søren Sørensen* i Brørup uden varsel sat ud af sin gård. Gårdene i Brørup var på det tidspunkt ikke ryttergods, men sorterede direkte under amtet som »slottets beholdne gods«. Opstod der problemer med bønderne, løstes de i reglen egenrådigt og hårdhændet af amtsskriveren *Just Hansen*. Der blev forsøgt kørt en retssag mod *Just Hansen* i anledning af hans behandling af *Søren Sørensen*. I tingbogen står, at »den fattige mand vidste ikke, han så pludselig skulle sættes fra sin gård og ikke selv måtte oplade den for en anden, hvorved han og hans kone og 5 små børn kunne have fået nogen husly«.

Når *Sørens* ulykkelige skæbne blev lagt frem i retten, må den have været en undtagelse, og reglen må have været, at gården gav om ikke aftægt så dog ophold for en tid, til den, der måtte vige pladsen.

Da husmand *Anders Madsen* opgav ævred i 1740, blev der indført i sessionsprotokollen, at han antoges som hyrde i *Ustrup*. Gårdmanden *Søren Pedersen* blev svinehyrde, men det skete også, at en familie blev tabt på gulvet af myndighederne. I 1700 var *Mads Albrechtsen* blevet dømt fra sin gård i Brørup. For ham blev der sørget på den måde, at han overtog et af de kongelige huse i byen. Det var blevet ledigt, fordi *Jørgen Jensen* var blevet sat ud af det, og så langt strakte næstekærligheden sig ikke, for han gik derefter og betlede med kone og 5 børn.

1734 var sessionen ved at miste tålmodigheden med *Søren Gantrup* i Hylke. Hans far havde engang over for herredsfogeden pralet med, at han altid betalte sine afgifter til tiden og ikke skyldte nogen noget. Det kunne sønnen ikke rose sig af. Gården var en helgård på 7-8 tdr. hartkorn, men var i 1734 ribbet for alt. Dyrene var døde af lungesot, og Søren selv var udygtig og fordrunken.

Der var ingen, der havde mod på at overtage Søren Gantrups fallitbo, men til sidst fik sessionen løfte fra *Niels Mikkelsen* i Hvolbæk om at overtage halvdelen af gården.

I tretten år klarede Søren at beholde den anden halvdel, men i 1747 måtte han give op, og gården blev overtaget af *Søren Thykjær* fra Brørup. Denne måtte gå ind på at yde aftægt til sin forgænger, en aftægt, der kom til at hvile på gården i en menneskealder, da både Søren Gantrup og hans kone blev meget gamle. De sidste år, de levede, måtte aftægten suppleres med fattighjælp, men trods det var Søren afgang fra gården en afgang i nåde med den form for pension, som en aftægtsyndelse var.

Ret og pligt var nøje fastsat for ryttergodsets bønder og husmænd. De var ikke retsløse, men sommetider kunne afgørelserne forekomme temmelig tilfældige, præget af overbærenhed og mildhed eller hjerteløs hårdhed. Rammerne var faste nok. Fæsterne blev overdraget den, der kunne lægge indfæstningsbeløbet på bordet.

KONGENS FORDRINGER

I *Just Hansens* amtsskrivertid havde man kunnet købe fæste uden fæstebrev. *Brørup Nedergård* kostede i 1680 *Søren Jensen* fra Hylke 100 sletdalere under bordet. Hvor meget han så kom til at eje af sin gård, melder historien intet om. Det er i det hele taget svært at se, hvor meget bonden selv ejede af det, han havde at arbejde med.

Jorden var kongens, derom er der ingen tvivl. Gårdens bygninger tilhørte oprindeligt også kongen, men i 1682 kom en forordning om ryttergodset. Heri står: »Haver Vi allernådigst bevilget, at bygningerne på Vores og ryttergodset må blive bondens egne på den måde som i Københavns amt er indrettet, og af hans efterkommere efter billig vurdering betales«.

I skiftebrevene kan man se, at loven kom til at fungere. Før 1682 var gårdens brøstfældighed sat til et beløb, der sammen med værdien

af udsæd, besætning og redskaber blev taget forlods ud af boet, inden der blev noget til andre, der eventuelt havde penge til gode eller til familien. Det var kongens ejendom. Fra 1682 til 1685 regnedes bygningerne med til boets aktiver, men så blev det på den gamle måde igen.

De ting, der toges forlods ud af boet, var de, der ikke tilhørte bonden. Det var efter 1685 bygningerne, plov, harve og vogn med tilhørende redskaber, endvidere 6 heste, 2 stude, 3 køer og 6 får og den nødvendige udsæd.

Det var kravene til en helgård, men kravene var meget fleksible i forhold til gårdens størrelse. Var der tale om en halvgård eller en partsgård, der var endnu mindre, dividerede man blot med 2 eller 3. For Nissumgårds og den største Ringklostergårds vedkommende gangede man med 2. De var, som det hed, udlagt til 2 rytterportioner.

Det fleksible og graduerede system benyttedes også, når indfæstningen skulle fastsættes. Var problemerne mere end almindelig store, kunne en ny mand lokkes til stedet ved at slippe helt eller delvist for indfæstning.

Da den gamle svirebror *Chresten Rasmussen* i 1740 var død fra en ung enke, et par småpiger og en forfalden gård i Hylke, blev hans efterfølger *Peder Nielsen* fra Katstrup fri for indfæstning, da »han går ind til adskillige store besværligheder«.

I 1725 var *Rasmus Christensen* død. Han var fæster af *Båstrupgård*. Enken var over 50 og ikke særlig attraktiv, så meget mere, som hun havde et hav af børn, så *Eske Pedersen* fra Ørritslev blev lokket til stedet også mod at være fri for indfæstning.

HUSMÆND

Prisen for et hus var 2 rdl. og lige så meget i årlige arbejdspenge. Man betalte for at være fri for hoveri. Kun de 4 husmænd i Båstrup var fri for at erlægge arbejdspenge. De var indtil omlægningen af rytterdistriktet omkring 1720 »slottets beholdne tjenere«. 3 af dem havde pligt til at ro med fægebåden mellem Skanderborg og Båstrup, og den fjerde skulle gå med postbrevene først til amtmanden og derefter videre til Horsens.

Da de kom under rytterdistriktet, blev der den forandring, at kun de to huse fortsat skulle være udlagt til fægefart og postbesørgelse. De

to andre blev nu til beboernes store rædsel udlagt til *ugedagsarbejde* i slotshaven.

Det var en ydmygelse, der næsten ikke var til at bære. De to uheldige husmænd kæmpede med næb og kløer for at blive fri for arbejdet. De gik til amtmanden, men han svarede blot, at det var noget vrøvl, når de klagede over den lange og besværlige vej. De skulle blot ro tværs over søen. Husmændene indvendte, at det kunne være meget besværligt om vinteren, hvortil amtmanden tørt svarede, at såvidt han erindrede, var der ikke noget havearbejde om vinteren.

Husmændene var ikke sådan at lukke munden på, og i 1755 var det lige ved at lykkes for dem. De havde klaget deres nød for kongen, og Rentekammeret gav amtmanden besked om at prøve at finde et par nærmereboende husmænd, så at de to fra Båstrup, *Holger Hansen* og *Poul Mikkelsen* kunne blive fri.

Da amtmanden skulle til at se sig om efter afløser, satte han kikerten for det blinde øje og kunne virkelig ingen finde, og de to fra Båstrup måtte modstræbende fortsætte det upopulære arbejde.

Husmændene blev lige så vel som gårdmændene tilsagt til pligtarbejder og rejser, og de slæbte nok benene lige så langsomt efter sig som bønderne, når det ikke var et arbejde, der passede dem.

Man kunne ikke nægte at udføre pligtarbejder, men husmændene blev også brugt, når sessionen stod og manglede arbejdskraft til andre opgaver, og dem kunne husmændene blot betakke sig for, hvis lønnen stod i et alt for urimeligt forhold til besværet.

I 1759 fik husmanden *Poul Mikkelsen*, den ene af de to havemænd, besked om at istandsætte skolen indvendig og udvendig, men han sagde lige så roligt nej tak. Lønnen var 12 skl. om dagen, og netop det beløb skulle skoleholderen have for at give ham kosten, så *Poul Mikkelsen* kunne let regne ud, hvad der blev til familien derhjemme at leve for.

HERREMÆND

Da ryttergodset blev opløst, måtte de fleste gårdmænd og husmænd i sognet i nogle år indordne sig under en privat godsejer.

De velhavende bønder i Ringkloster måtte i 4 år, indtil 1771, gøre hoveri til Nissumgård, der var blevet ophøjet til *hovedgård*. Gårdens bøndergods bestod af byerne Hvolbæk, Gjesing og Ringkloster. I 1771

fik bønderne skøder på deres gårde, men i købekontrakterne fopligtede de sig til først »at lægge vor husbonds vårsæd, at anlægge en have vest for gården og at køre 50 alen *jordleeder* til *Jens Leth* i *Rindelevgård*, det bedste vi på en skikkelig måde kan«.

Hovedgårdsejerne var øjensynligt mere villige til at sælge gårdene til bønderne end til at give slip på deres husmænd.

Herschend på Nissumgård solgte gårdene i Ringkloster og Hvolbæk samtidigt. Bønderne i Hvolbæk ønskede selv at købe husene i byen for at have en stabil arbejdskraft at trække på i travle perioder. Det nægtede *Herschend*. Han svarede bønderne at »skjorten er mig lige så nær som kappen«. Forøvrigt havde han planer om at sælge Nissumgård, og det ville blive meget vanskeligt, hvis husene var solgt fra.

Bjørn til *Testrup* og *Serridslevgård*, der var blevet ejer af Brørup by, solgte også efter nogle års forløb gårdene til deres beboere og beholdt husene.

Husmændene blev pålagt ugedagsarbejde til *Testrup*, men det ville de ikke under nogen omstændigheder. *Bjørn* pantede dem ligeså rask, som de blev hjemme, og det kom der megen ufred ud af.

Husmændene havde kun deres arbejdskraft at yde af. Da *rytterskolen* blev oprettet, skulle de enten med penge eller arbejdsdage betale til skoleholderens løn. Penge havde de aldrig nogen af, og skoleholderen havde aldrig noget arbejde til dem, da der ikke var jord til rytterskolerne. Derfor mente husmændene, at så måtte de være fri for begge dele, så meget mere som deres børn var tidligt ude at tjene og ikke sled ret hårdt hverken på lærer eller bøger.

Da *Dorschæus* blev præst i Hylke, fik han hurtigt gårdmændene på nakken, og det varede ikke meget længere med husmændene. De havde pligt til at arbejde for ham nogle dage om året, men når *Dorschæus* i den travle høsttid sendte bud efter dem, havde de taget dagleje på gårdene. Når bønderne så havde deres korn vel i hus, meldte husmændene sig hos præsten. Nu havde de tid til at hjælpe ham, men så var det gode høstvejr i reglen ovre, og præsten var rasende.

MØLLEN

Helt for sig selv både geografisk og socialt lå møllen. Den var nødt til at være, hvor vandet var, så den lå alene mellem Hylke by og søen, ikke langt fra Båstrups marker. Det havde været til at bære, hvis den

havde været større og haft mere søgning. Så ville her have været svend, karle og piger, men møllen var lille og ussel, og møllehjulet stod stille meget af tiden.

Bygningerne bestod kun af 9 *fag* hus, og mølleren og hans kone gik her helt alene, så havde de anlæg for melankoli, var alle muligheder herfor til stede.

I et brev til amtmanden 1748 klagede mølleren over møllens ensomme beliggenhed. Den til tider meget ubændige *hestegilder*, *Anders*, i Hylke havde sammen med sin kone været hos mølleren og truet med at ville betræde ham. Mølleren bad om myndighedernes beskyttelse, da ingen ville kunne komme ham og hans kone til hjælp, hvis Anders gjorde alvor af truslerne.

Der var langt fra folkeeventyrenes rige møllere med blanke kravestøvler og sølvknappet vest til den forhulede møller i Hylke.

Der var i mange år ligesom ingen lykke for møllerfamilien. I 70 år voksede der ikke et barn op i møllen. En søn nåede at blive 16 år, men druknede så i søen.

Efter Københavns brand i 1728 kom møllerens søster til »sine venner i møllen«. Her fødte hun et dødfødt barn, og kort tid før havde hun mistet sin mand.

Den næste møller mistede både kone og nyfødt barn efter en fødsel.

Først i 1767 kom et levedygtigt barn til verden i møllen. Det var *Rasmus Mikkelsens* søn *Rasmus*, der, fra han kunne gå, pilede frem og tilbage mellem møllen og Hylke by for at hente brændevin til sin fordrukne far, der, da drengen var 14 år, begik selvmord i Viborg tugthus.

Der var ingen lykke ved den mølle. I 1680 var *Claus Mikkelsen* gået til *tamperrerten* for at få sit ægteskab opløst, da konen var stukket af fra ham. To år senere foretrak han også selv at stikke af, men sørgede dog for først at få tilbørligt tinglæst, at han opgav fæstet af møllen, da den var alt for højt forskyldet og »fast ingen søgning eller næring havde«.

Møllen blev ikke ryttergods før i forbindelse med omlægningen af distriktet omkring 1720. Indtil da havde den været udlagt som skovridergods, men i syn både før og efter 1720 lød den samme klagesang over møllen.

Det hed i en beskrivelse fra 1739, der næsten ordret er en gentagelse

af ældre syn, at »Hylke mølle, som er en *skvætmølle*, har ingen synderlig søgning formedelst møllens udygtighed, hvorover den er fast øde. Tilmed kan den intet måle, uden når stor vandflod er, da vandet skal graves og ledes til møllen«.

I tørre perioder har møllen stået helt stille. Gryn og mel skulle bønderne have, selv om det måske kunne være fristende at lave det hele i brændevin, og hvor de så kørte hen, er svært at sige.

Noget tyder på, at der har været små upriviligerede møller ved enkelte gårde i sognet. Ringkloster, Ustrup og Brørup var de 3 byer, der havde længst til mølle, og netop de 3 steder var der en gård, der havde svend i stedet for karl. Det var *Møllersminde* i Ustrup, *Nedergård* i Brørup og en af *Ringklostergårdene*, af hvilken marknavnet *Pinds Mølledam* stadig er bevaret.

En enkelt gang kaldes svenden *vanfør*, så hans arbejde har sikkert været mindre slidsomt end bondearbejde. Det beviser ikke noget, men stemmer godt overens med sessionens vurdering af arbejdet som møller. Da *Rasmus Sørensen* i 1734 fik fæstet på møllen, var han dragon. Sessionen bemærkede, at Rasmus fik møllen, fordi han lang tid havde vist sig svagelig og var uegnet til bondearbejde.

Mølleriet klarede Rasmus Sørensen i 26 år, og han præsterede at bygge 7 fag til, så helt galt har det ikke været i de år.

Efter hans død drev enken *Abelone* selv møllen i nogle år.

I 1764 blev hendes søsterdatter gift med en gårdmandssøn, *Rasmus Mikkelsen* fra Båstrup. Rasmus blev den første selvejer i møllen, for han var i stand til at købe den allerede i 1767 ved *auktionen over ryttergodset*.

I 1767 var den stadig jordløs og på 16 fag, men noget må den have kastet af sig. Det tog i hvert fald Rasmus Mikkelsen og hans kone 12 år at drikke sig fra den, og så var der trods alt så meget tilbage, at de kunne købe halvdelen af boelstedet *Bukballe*.

I 1781 blev ægteparret anklaget ved *provsteretten* for drukkenskab og alt, hvad den førte med sig. Anklagen mod konen, *Anna Knudsdatter* blev hurtigt frafaldet, da hun viste tegn på forbedring, men for Rasmus så det sort ud. Imod ham talte ikke blot hans evindelige fuldskab, men han havde også engang i irritation over, at sønnen Rasmus vægrede sig ved at løbe efter brændevin, dunket ham i hovedet med en økse, der var lige ved hånden. Måske værst af alt, set fra den gejstli-

ge synsvinkel, havde han flere gange truet med at ville *tage sit eget liv*.

Synderegisteret kostede Rasmus 2 år i tugthuset, men allerede da han havde været der et halvt år, gjorde han alvor af selvmordstruslerne.

Mindet om Rasmus, der døde og blev begravet i uindviet jord så langt fra hjemmet, har sikkert forfulgt enken. Hun blev året efter gift igen med en søn fra *Gåsholm*. De flyttede efter nogle år i *Bukballe* til Grumstrup, hvor hun døde. Hendes mand kom da til præsten i Hylke og bad, om Anne måtte blive begravet på Hylke kirkegård i det gravsted, der tilhørte møllen. Det fik hun lov til, ved siden af sin søn, den modvillige brændevinshenter, *Rasmus*.

Var Rasmus Mikkelsen blevet i det trygge Båstrup og blevet bonde som sin far, var det måske ikke gået så galt for ham. Det blev regnet for finere at være møller end håndværker, men reelt var han ikke bedre stillet end de fleste husmænd. Han hørte socialt ikke rigtig til nogen steder og har været en rodløs mand. Oven i købet var han af sit erhverv forpligtet til, hvad hans forsvarer kaldte »en honnettere levemåde end andre bønder«.

Efter Rasmus Mikkelsen skiftede møllen ejer flere gange i løbet af få år. Den eneste af de ejere, der kom til at præge møllen, var *Andreas Worch* fra Nybro Mølle. Han købte den ene gård i Gåsholm, lagde gården til møllen og genopførte bygningerne som lade og stald til møllen. Det gamle stuehus blev liggende i Hylke, og *Andreas Worch* opførte i stedet et nyt stuehus til møllen, der voksede fra 16 til 37 fag.

Hylke mølle var dog ikke færdig med den ulyksalige Rasmus Mikkelsen. I 1798 solgte *Worch* møllen til Rasmus Mikkelsens ældste søn, Rasmus. Kun et år oplevede Rasmus den tilfredsstillende at være ejer af det sted, familien så forsmædeligt havde måttet forlade i sin tid. Ugift og kun 33 år døde han i 1799 efterladende sig et komplet snedkerværksted, en tysk grammatik og en stak bøger om matematik.

Fra socialt at høre til blandt småbønder og husmænd var mølleren i løbet af sidste trediedel af århundredet kommet op i de velbjergede bønders kreds, og han var kommet for at blive.

SMEDEN

For andre gik det den modsatte vej. Smedehåndværket havde helt fra oldtiden været et erhverv, der gav sin udøver respekt og anseelse.

Smeden var den helt uundværlige håndværker. Næsten alt andet end jernet kunne bønderne selv forarbejde, men ingen nok så snild bondekarl kunne sidde en vinteraften ved en tælleprås og snitte en hesteko eller et vognbeslag.

Smeden og præsten var lige suveræne. Begge var jonglører og tryllekunstnere, præsten foran alteret og smeden ved sin ambolt. Begge betragtedes med ærefrygt, den ærefrygt, man føler ved at overvære noget, man ikke er indviet i. Det, smeden lavede, kunne ingen gøre ham efter, hvis man ikke havde udstået en lang læretid og var i besiddelse af det tunge værktøj og esse og ambolt.

Omkring 1700 var der kun svage spor tilbage af smedens nimbus. I hele århundredet var han en fattig stympet, afhængig af de bønder, der skulle lønne ham.

I Båstrup og Brørup havde gårdmændene bygget hus til deres smed. I Brørup skete det omkring 1710. Indtil da havde håndværket været knyttet til en gård i byen. I 1740 ansøgte smeden *Laurus Jensen* sessionen om, at huset måtte blive ryttergods. Han havde selv købt det af bønderne, men havde svært ved at klare afdragene.

I Ustrup boede smeden i et af de kongelige huse og er derfor lettere at følge i protokollerne. I 1690 døde smedens kone, og hele boet vurderedes til 16 sletdalere. Desværre for smeden taxeredes gæld og udgifter til 18 dalere. Smedeværktøjet bestod af en ambolt, en blæsebælg og hammer og tang.

Den næste smed i Ustrup, *Niels Jacobsen* opgav i 1731 sit fæste, da han »ej ved smedehåndværket kunne sig ernære«. Her var 9 gårde altså for lidt til at brødføde en smed.

I Hylke by havde smedehåndværket fra gammel til været knyttet til *Gåsholm*, den ældste navngivne gård i byen, og heri lå måske en lille rest af fordums storhed. Der findes ikke smedeværktøj i skifterne i 1700tallet fra *Gåsholm*, men karlen i gården kaldtes indtil omkring 1740 svend, og efter den tid logerede iflg. kirkebogen byens smed i *Gåsholm*.

MARKMAND OG HYRDE

Smeden var en fastboende mand enten i et af kongens eller et af bymændene ejet hus, men han var helt afhængig af den brug, bønderne gjorde af ham. Markmand og hyrde var derimod fastlønnede af gård-

mændene i en landsby. De blev ansat for en sæson eller et år ad gangen og var sjældent længe samme sted. Deres store bevægelighed inden for og uden for sognet viser, at de tilhørte underklassen. Det har altid været lettest at flytte rundt, når man intet ejede.

Markmanden havde opsyn med hegn og gærder og skulle holde øje med, at fremmede kreaturer ikke strejfede om på byens marker, og at hyrderne ikke havde flere dyr i hjorden, end der skulle være.

Det er ikke meget, man hører til markmanden og hans arbejde i Hylke sogn. I et skifte i 1717 efter *Chr. Laursen* i Båstrup står, at markmanden *Mads Thomsen* har 2 mark og 4 skilling til gode i løn. Hyrden havde samtidig sin vogterløb til gode, og det var noget mere, 2 sletdaler, 2 mark og 8 skl.

Det er næsten den eneste gang, markmanden nævnes. Måske har bønderne selv tidligt overtaget hans arbejdsopgaver. I hvert fald var de meget nævenyttige til selv at optage kreaturer og heste, der havde forvildet sig ind på deres jord. Megen nabouvenskab opstod eller fandt ny næring, når en bonde havde indfanget en andens dyr og sat dem ind i sin egen stald, hvor de kunne afhentes mod betaling.

I 1704 fik en dragon i Hylke så mange tærsk af bønderne, at han måtte under *badskærerens* hånd. Han havde en nat brudt *Hylkegårds* stalddør op og taget nogle svin med sig, der tilhørte en rytterkone i byen. Svinene havde aldrig været med i nogen hjord, men fundet føden i bøndernes boghvede, så de havde været i deres ret til at indtage dem.

I 1735 var et kobbelt heste fra Grumstrup sluppet løs og kommet til Ustrup, hvor de blev indfanget af bønderne. 4 dragoner, der tjente i Grumstrup, kom og hentede dem tilbage med magt. Dragonerne blev idømt en bøde på 4 rdl. hver og *kirkens disciplin*, fordi de i skænderiets hede havde hånet og brugt ærerørige skældsord »endog mod en død mand i kirkegården«. Da *Niels Mikkelsen* i Ustrup havde villet forhindre, at dragonerne trak hestene ud af hans stald, drillede de ham og mindede ham om, at hans svigerfar året før var fundet død »og lå der på vejen og gabte og nu var i Helvede«.

At de havde fjernet hestene med magt, tog myndighederne roligt på. Det var man vant til, men at sige, at *Søren Mortensen* var i Helvede, det måtte man ikke, selv om præsten udtrykkeligt havde sagt det samme i sin ligprædiken over Søren.

I 1787 sendte *Søren Kjærsgård* sin 14-årige søn over til sin bror i

Brørup, hvor han skulle indløse en hest. Det gik ikke stille af. Drengen kom op at skændes med tanten og sagde til hende, at der var løgn i hendes hals. Hun stod netop og skulle til at lægge en stor hasselrod på ilden. Den tog hun nu og slog drengen i hovedet med, så at han måtte ligge i sengen i flere dage med et klæde bundet om nogle gevaldige buler. Hvornår Søren Kjærsgård fik hesten hjem, melder historien intet om.

Kvæghyrderne var betydningsfulde personer i landsbyerne. Deres sæson var fra maj til det sidste korn var i hus. De måtte ikke selv eje kreaturer, men det har nok ikke været noget problem, da de ikke var husmænd, men kun havde en stue hos en gårdmand i den by, hvor de havde arbejde.

I sommerløn fik hyrden i 1742 i Båstrup 4 skp. rug af degnegården og i vinterløn 2 skp. Det var ikke alle steder, hyrden fik vinterløn. I 1763 fandt man en vinterdag hyrden i Tebstrup, *Søren Axelsen* liggende dræbt på vejen mellem Møballe og Brørup. Han havde i en del år boet i Hylke sogn og grundlagt et helt hyrdedynasti af sønner og døtre og svigersønner og børnebørn, der alle var eller blev hyrder, men for at få føden om vinteren, måtte han gå og betle i nabosognene. Det fortalte vidnerne som den mest naturlige ting af verden. Alle gav ham noget, da han var en ualmindelig venlig og elskelig gammel mand, men en anden betler, han slog følge med, misundte Søren Axelsen hans fulde håndposer og dræbte ham.

Hyrden, eller i hvert fald hyrdedrengene, lå ude på marken med kørerne om natten. Om morgenen kom de hjem til malkning. Når pigerne havde malket, lukkede de kørerne ud af gårdens port til byhyrden, der blæsende på sit horn gik gennem bygaden. Når han havde samlet flokken, drog han med den ud på overdrevet og brakmarkerne. Om middagen skulle kørerne samles til malkning og igen om aftenen.

Kvæghyrden var den mest ansete af hyrderne. Et godt stykke under ham rangerede svinehyrden. Da *Søren Pedersen* i Ustrup måtte opgive sin gård i 1728, antog bønderne ham som hyrde for byens svin. Det var han i mange år, men det var en kummerlig tilværelse, der kun til nød kunne give føden om sommeren. *Wicher* skrev om ham i 1740 i en bøn til amtmanden, om at han måtte være fritaget for skat, at »om vinteren, når intet fortjenes, og sygesengen fortærer alt, ja, lagenet selv, kan han med kristelig billighed ej fordres«.

Svinene skulle være øremærkede, inden de blev sendt ud at søge olden i skovene. I 1716 kom en pige *Kirsten Clausdatter* fra Båstrup ind til husmanden *Hans Trane* i Brørup. Her var man netop i gang med juleslagtingen. Kirsten kiggede nøje på den slagtede gris, og beskyldte så Hans Trane for at have stjålet den i Horndrup. For at have bevismateriale at fremlægge i retten snuppede hun grisens mærkede øre og stoppede det i lommen. Sagen kom for retten, men forsvandt igen, uden at der blev afsagt nogen dom.

Kirsten Clausdatter havde nok passet svin i Horndrup, da hun mente at kende dem fra andre. Der var på samme tid en pige i *Sønderborghuset*, der blev kaldt *Svinekaren*. Hendes søster hed i daglig tale *Gåseanne*, så de har nok fået navn af deres lovlige erhverv. Mindre lovligt, men grunden til at navnene er bevaret i kirkebogen, var deres løstgite levned og indtil flere uægteskabelige børn.

Enestegårdene holdt selv dyrder til deres kvæg og svin, og de var ikke meget ansete. Det var i reglen aftakkede, forhutlede soldater eller tjenestepiger, der ikke havde fået plads for sommeren.

HÅNDVÆRKERE

Officielt var der ikke mange håndværk på landet. Loven havde, for at beskytte købstædernes laug, sat meget strenge begrænsninger for, hvilke håndværk, der måtte være på landet. Foruden smeden måtte der være tømmer og skrædder, pottemager, vævere og – uden for *vildtbannerne* – også hjulmand og træskomand.

Sommetider var landsbyhåndværkerne husmænd, men ofte var det gårdmænd, der havde håndværk som bierhverv.

I Brørup var der omkring 1700 en kgl. husmand, der blev kaldt *Rasmus Tømmermand*, men det fremgår ikke, om han selv var tømmer eller blot havde arvet tilnavnet. Der var i samme tidsrum en gårdmand i byen, der var tømmer. Det var *Jacob Andersen* i den nuværende *Vestergård*. Efter at have overladt gården til en nevø, levede han af sit håndværk og tog også arbejde udensogns. Da han døde i 1708, stod alt hans værktøj hos en tømmermester i *Glud*, hvor han havde arbejdet, indtil han blev syg og kom hjem og døde.

50 år senere var en anden *Jacob Andersen* tømmer eller rettere snedker i *Ustrup*. Det var manden i *Stougård*. I skiftet efter hans kone i 1777 nævnes både høvlebænk, drejelad og en del småt snedkerværk-

tøj, og i næsten alle skifter fra de år, findes en post på et par rigsdaler til Jacob Andersen for leveret ligkiste.

Faggrænserne var ikke snærende på landet, hvor der ikke fandtes laug. Man tjente til føden ved det, man havde håndslag for. *Poul Mikkelsen*, der var kongelig husmand i Båstrup, var havemand på Skanderborg slot. Desuden blev han benyttet til forefaldende murerarbejde, og da hans kone døde i 1754, fandtes der i boet et komplet tømrerværksted. Han havde også tærskeredskaber, så om vinteren, når der hverken var have- eller murerarbejde, har han nok tjent sin dagløn som tærsker for bønderne.

I 1730 kom der en forordning om, at inden for kongens vildtbaner måtte der ikke bo hjulmand eller træskomand. Det har været for at dæmme op for de store skovtyverier.

Før den tid havde der været en hjulmand i Ustrup, men han var gammel nu, og hans eneste søn fik held til at blive gårdmand i Brørup. I mange år var hjulmageriet ikke et selvstændigt håndværk i sognet, men måske skjulte der sig en hjulmand og bødker bag bonden i *Gantrupgård*. *Niels Mikkelsen* døde i hvert fald i 1754 fra værktøj og 24 hjulskinner. Hans svigersøn, *Mads Nielsen*, der overtog gården efter ham, kaldtes Bødker, og en tradition for at arbejde med træ, har der været i familien, for da en husmand og træskomand i 1776 døde, købte samme Mads Bødker alt det værktøj, han efterlod sig.

Officielt var der indtil i slutningen af århundredet kun en skrædder i sognet. I en menneskealder var det *Mathias Christoffersen* i et af de kongelige huse i Ustrup. Han blev kaldt *Biedermann* eller Skrædder, og navnet var ikke blot arvet, for i skiftet efter ham fandtes både den store skræddersaks og pressejern.

Landsbyskrædderen måtte kun sy vadmestøj til bønderne. Finere ting var overladt skrædderlaugene. Vadmelstøj var solidt, og det var ikke tit, bønderne skulle have nyt tøj, men alligevel måtte Mathias dele kundekredsen i mange år med skoleholderen *Niels Dall* i Hylke. Han var udlært skrædder, da han i begyndelsen af 1720erne blev den første lærer ved rytterskolen. Efter nogle års forløb opgav han helt at få viden banket ind i hovederne på sine bønderbørn. Han sendte dem ud at lege, og så satte han sig op på bordet og syede tøj til bønderne til præstens store græmmelse.

Senere kom der skrædder i Brørup og Båstrup, og også

plette gårdmandsdøtre lærte at tilskære og sy og ernærede sig som skrædderpiger.

De piger, der blev tilbage uden at blive gift, havde tidligere overvejende klaret sig ved at væve for folk. Der fandtes aldrig væve på gårde. Vævningen var for husmænd og faldne piger, men da de i reglen ikke er at finde i skifteprotokollerne, er det umuligt at sige, hvor mange, der på samme tid kunne ernære sig ved vævning af vadmel, blårgarn og hørlærred.

Det er i det hele taget svært at se, om en landsbyhåndværker kunne leve af sit fag alene, eller om han skulle gå ud som daglejer hos bønderne ved siden af.

DAGLEJERE

Alle var afhængige af hinanden. Ingen kunne undværes, og landbruget gav arbejde til alle i sognet. Husmænd og indsiddere gik til bønderne og fik arbejde i de travle perioder. Det var især under høbjergning, tørvegravning og høst, bønderne havde brug for extra arbejdskraft. De fik dagløn og arbejdede og spiste sammen med bonden og hans tjenestefolk.

Akkordarbejde på egen kost fandtes også. I vinterhalvåret gik husmændene ud som tærskere. De medbragte selv kasteskovl og plejl. Tærskeredskeer nævnes aldrig i skifter efter gårdmænd, kun efter husmænd. De har sikkert været karlens personlige ejendom, som han har haft med sig, når han tog plads på en gård, og som han tog med sig, den dag han giftede sig og flyttede ind i et hus eller en indsidderstue.

I 1742 fik tærskeren 2 tdr. og 5 skp. rug for at aftærske 19 tdr. hos degneenken i Båstrup, men det fremgår ingen steder, hvor lang tid han var om arbejdet.

Daglejerne var arbejdskraftreserven, der levede kummerligt, når bønderne ikke havde brug for dem og tåleligt i de travle perioder, eller når der skulle udføres et arbejde lidt ud over det almindelige.

Husmanden *Niels Engeland* i Brørup var ved at tække for en gårdmand, da han i 1742 faldt ned og slog sig ihjel. For at man kan vide noget i dag, var det næsten nødvendigt, at der skete et eller andet ulykkeligt i forbindelse med arbejdet eller samtidig med det. Niels Engelands tækkearbejde gik over i kirkebogen, fordi det var skyld i, at

han brækkede halsen, og i 1776 kom der til at stå i tingbogen, at *Peder Enevoldsen*, husmand i Brørup havde lagt en ny stenbro i *Soelegård* i Båstrup. På vej til arbejdet kom han nemlig forbi *Bodil Rasmussdatters* hus og så, at der piblede blod ud under døren. Da han kom op i gården, sagde han til *Peder Hansen*, at nu var Bodil vist ved at være rask igen. Hun var ved at slagte et lam. Peder Hansen vidste, at Bodil ingen lam havde og sendte pigen ned for at se, hvad der foregik, og så var det sit barn, hun i fortvivlelse over fattigdom og sygdom havde dræbt.

TJENESTEFOLK

Der var ikke noget særligt stort folkehold på gårdene i Hylke sogn. Dertil var de for små, og bønderne for fattige. Ofte klarede mand og kone arbejdet selv, hjulpet af børnene og et par ikke helt affældige aftægtsfolk. På de fleste gårde havde man dog en karl og en pige. Hvis der var tale om en voksen karl, var han i reglen soldat samtidig. Han skulle tjene i det læg, han tilhørte, og en gang om året blev karlen og hans husbond spurgt, om de var tilfredse med hinanden. Var der problemer, blev der fundet en anden plads til karlen.

Jens Nielsen, der var dragon i Hylke, tjente i 1705 hos *Anders Rasmussen*, men kunne tænke sig at prøve noget nyt. Manden i *Hylkegård* var på det tidspunkt *lægsmand* og Anders sendte Jens over at diskutere problemerne med ham. Da han kom tilbage, så han ikke godt ud. Der var ondt blod mellem familien i Hylkegård og Jens i forvejen, så datteren *Maren* overfaldt ham med en ildklemme, så snart han kom ind i stuen, så det nåede aldrig at blive afklaret, om Jens fik en ny plads. Han var en ualmindelig vild fyr, men siden den tid hørte man ikke mere til ham, så han er nok forsvundet i den store nordiske krig.

Det var en af ulemperne ved at have ryttere som tjenestekarle, at militæret havde førsteretten til dem. Om søndagen skulle de stille ved en af kirkerne på egnen til eksercits i flere timer, og bagefter var de tilbøjelige til at samles, hvor de kunne få noget at drikke, så det kunne godt tage sin tid, inden de var kommet over strabadserne og kunne passe deres arbejde hos bønderne igen.

Jens Sørensen klagede i 1728 over, at hans bror, der tjente hos ham, havde været arbejdsudygtig i over et år efter prygl på eksercerpladsen. Vagtmesteren insinuerede dog, at broderen havde fået de

en anden rytter, han havde drukket sammen med til julestue i Ustrup, men han indrømmede dog, at han havde slidt en hasselkæp op på soldatens ryg.

For at være karl på en gård skulle man have været til alters, det vil efter 1736 sige, at man var konfirmeret. Var man ikke det, blev man gående som tjenestedreng hele livet.

I 1740 døde et af sognets fattiglemmer, *Cecilia Jensdatter* fra 3 små børn og en halvtåbelig mand. *Wicher* havde viet dem nogle år før, skønt manden kun tjente som dreng. Præsten søgte nu amtmanden om hjælp til børnene, og i brevet skrev han: »Faderen til det yngste barn er en halvtåbelig karl, som endnu aldrig har tjent som andet end dreng, er og forlegen for tjeneste med mindre *Mikkel Jensen* vil beholde ham...«.

Som tjenestedreng har hans løn ikke været ret stor. I hvert fald blev der ikke noget til børnene at leve af. Et af dem døde, en dreng blev ekviperet af fattigvæsenet og sendt over til en morbror i *København* og det yngste barn blev sat i pleje hos fremmede.

I 1717, da *Chr. Laursen* i *Båstrup* døde, havde folkene deres løn for sommeren til gode. Tjenestedrengen skulle have vadmel og *skopenge* til et beløb af knap en rigsdaler.

Karlen havde fået en del af det, han havde til gode, for han manglede kun at få 6 alen blårgarn, 8 alen vadmel og skopenge, ialt kun for godt en rigsdaler.

Der gik mange år, inden der igen dukkede folkelønninger op i et skifte. I 1754 var karlelønnen i *Båstrup* for et år 8 rigsdaler til forkarlen, 6 til andenkarlen og godt 2 til drengen.

Tjenestepigen havde 4½ rigsdaler til gode for det år. I slutningen af 1600-tallet var årslønnen for en voksen pige 8 sletdalere. Det kom frem til tingbogen, da en pige, *Karen* i *Brørup*, blev væk fra den plads, hun var fæstet til. Bonden, der havde fæstet hende, sagsøgte hende, for både stod han og manglede en pige, og hun havde fået 3 mark i fæstepenge.

8 sletdalere har ikke været ret meget. Til sammenligning med lønnen til en tjenestepige, så skulle præsten også have 8 sletdalere for en ligprædiken, og bøden for at overtræde det 6. bud var for pigen 9 sletdalere. Der kunne let ryge et års løn fra tid til anden for en uheldig pige.

Både husmands- og gårdmandsbørn kom ud at tjene. Landsbyens struktur var så fasttømret og usmidig og gårdenes afkastning så ringe, at der ikke kunne være tale om at lade voksne børn gå hjemme. Gjorde de det, holdt man ikke anden hjælp, men de allerfleste tjente hos fremmede, enten i sognet eller et nabosogn. Pigerne tog ofte plads i byen i nogle år. Sommetider kom de hjem til sognet og udlagde en eller anden fin butiksvend eller toldbetjent som far til det barn, der snart efter blev født. Tvunget af de omstændigheder tog pigerne nu til takke med arbejde på en gård i sognet, indtil en karl eller husmand tilbød dem ægteskab.

Mens bøndernes sønner og døtre arbejdede hos fremmede, virkede de som menneskelig reserve for rytterdistriktet. De var den nødvendige fødegruppe for fæstere og husmødre til gårdene. Døde en bonde i utide, kunne sønnen til hver en tid hentes hjem fra sin plads på nabogården.

Mikkelsdag var ellers skiftedag. *Dorschæus* havde i 1778 en tjenestepige, der ikke befandt sig særlig godt i sin plads i præstegården. Da hun ydermere forelskede sig i avlskarlen, og han ikke ville vide af hende, forlangte hun at rejse fra sin plads med det samme. Det nægtede

præsten hende, da alle ordentlige piger havde plads for sommeren, så at det var umuligt at få en anden, men til Mikkelsdag, da var hun velkommen til at rejse.

I to af de sager, der kom for retten angående hustrumishandling, dukkede den samme beklagelse over mændene op. For at drille konen havde manden taget tjenestepigen fra hende, så at hun foruden ansvaret for huset, børnene, mad og tøj også skulle have pigens arbejde lagt på sig. Det var et ualmindeligt ondsksfuldt puds at spille konen, for var hendes eget arbejde ikke tyngende nok, så var tjenestepigens det.

Alt det tungeste, det mest beskidte og kedsommelige arbejde var overladt til pigerne. Det var dem, der malkede, klinede bindingsværket og spredte de møgbunker, karlene kørte ud på marken.

Mand og hest var så begavede og betydningsfulde skabninger, at manden, hvis det havde været praktisk muligt, kun havde arbejde, der havde med heste at gøre. Det kunne ikke lade sig gøre i et fattigt samfund, men mand og hest hørte sammen. Pasningen af dem havde pigerne ikke noget med at gøre. Det indebar den lille tilfredsstillelse for kvinderne, at de kunne blive inde i den lune stue om aftenen, mens karlen måtte ud i kulden og over i hestestalden for at fodre en ekstra gang, inden han kunne gå i seng.

Pasning af hestene, såning af kornet, slåning af hø og korn og gravning af tørv, det var mandfolkearbejde. Alt andet kunne man sætte kvinder til. Der var ikke noget at sige til, at man tog det let med daglig rengøring og var længe om at samle tøj sammen til en storvask. Der var så meget andet arbejde, der var mere nødvendigt.

Bygningerne

KILDER

I 1780 måtte *Rasmus Mikkelsen* og hans kone gå fra *Hylke mølle* efter at de i skøn samdrægtighed havde drukket op, næsten alt hvad de ejede.

Tilbage var kun så meget, at de kunne købe sig ind og overtage halvdelen af boelstedet *Bukballe*. Stuehuset måtte de dele med *Niels Christensen*. En aften, da Rasmus kom ravende fuld hjem og begyndte at fumle med at tænde lys, blev Niels bange og bad ham om at lade være med at bruge ild. Han var nervøs for, at Rasmus skulle komme til at brænde gården af, men denne slog det overlegent hen. Hvad kunne det gøre? Huset var jo sat i brandkasse.

Da ryttergodset var blevet opløst, var den gamle tryghed om gensidig hjælp efter brand også forsvundet sammen med hjælpen fra regimentskassen. Sikkerheden måtte der nu sørges for på anden måde. Allerede omkring 1780 begyndte man at taxere gårde og huse til brandforsikring, så at ulykken var til at bære, hvis det værste skulle ske.

Disse bygningssyn til brandtaxation giver et godt billede af gårde og huse fra 1780 og frem. Før den tid eksisterer der ikke nogen så grundig gennemgang af bygningerne, men der findes dog så meget, at man kan få et nogenlunde indtryk af husene, deres placering og størrelse og deres anvendelse.

Den bedste kilde er en *inkvisitionsforretning* fra 1730 for ryttergodset. Desuden findes der i sessionsprotokollerne syn på gårde og huse, der var brændt eller fradømt fæsteren.

PLACERING OG STØRRELSE

Bygningerne var lagt solret. I begyndelsen af århundredet var stuehuset næsten altid den nordre længe. Senere fordelte stuehusene sig med næsten lige mange i nord og syd. I Båstrup og Ringkloster havde de fleste gårde dog stuehuset i øst, men de er undtagelserne. Helt sikkert var det, at stuehuset aldrig lå i vest. Der lå stald og fæhus altid. Antallet af bygninger og deres størrelse stod naturligvis først og frem-

mest i forhold til gårdenes hartkorn. Jo flere tønder land, des større avl og husdyrhold, men i landsbyer med næsten samme antal gårde og tønder hartkorn kunne der alligevel være stor forskel på gårdenes bygninger.

I Ustrup og Brørup var der ikke megen forskel på hartkornsansættelsen, men bønderne i Ustrup havde altid været mindre forarmede end deres kolleger i Brørup. Gennemsnitsstørrelsen af en gård i Ustrup var da også 49 fag i 1730, mens den i Brørup kun var 39 fag hus.

Hylke by var vanskeligere at sammenligne med, da den, som den eneste i sognet, havde de fleste gårde sammenbyggede to og to, men i Båstrup var gårdene lidt større end i Ustrup, gennemsnitligt på 51 fag. I Båstrup havde man de store enge, der i gode år gav en mængde hø, og det har givet behov for mere lade- og loftplads.

I slutningen af århundredet var de fleste gårde firlængede. I 1730 var der flest trelængede, men gårdene forandrede sig hele tiden.

Bindingsværket havde den store fordel, at det var uhyre fleksibelt. Det kunne let tilpasses en ikke helt plan grund. En *syldsten* kunne graves lidt dybere i jorden end de andre, og en stolpe kunne gøres lidt kortere eller længere, som terrænet var til. Var det tålelige tider for landbruget, eller skulle der skaffes plads til et par aftægtsfolk, var det forholdsvist let at sætte et par fag til stald eller stuehus.

Da *Mikkel Andersen i Nissumgård* døde i 1683 var gården trelænget og på 64 fag. Da den brændte i 1715 var den firlænget og på 108 fag.

En tolænget gård nævnes kun en gang, men den var ikke ægte tolænget. *Tykjær* bestod i 1730 af to gårde, den ene trelænget, den anden tolænget, men det betød kun, at fæsteren aldrig havde fået taget sig sammen til at genopføre en forsvunden tredje længe. I et syn over *Tykjær* i 1689 står der, at »endnu befindes at have stået et hus østen i gården, som er slet borte«.

De jordløse huse var på 6-12 fag. Kun i Båstrup var de større. To af husene her var tolængede og på op til 17 fag. Manden i det største af husene var ridende postbud, så han skulle have plads til en hest eller to og foder til dem, hvorimod de andre husmænd kun skulle have plads til en ko og et par får.

Enestegårdene var ikke typiske for sognet. Dertil var de for store, men det er dem, der er bedst beskrevet. Det var i reglen velhavende og

vindskibelige mænd, der beboede dem, og der var meget at føre til protokol, når de brændte og skulle bygges op fra nyt af.

Ringkloster brændte 2 gange. Første gang i 1705, da den bestod af 2 gårde, amtmandens gård, der var på 106 fag hus og *Søren Jørgensens* gård, der var på 88 fag.

Amtmandens stuehus var på 38 fag og lå i øst. Det var »12 alen vid inden vægge«. Et fag var så langt som en *løsholt* + en stolpes tykkelse. Løsholtene var 3 alen, og en stolpe var 8-9" tyk, så omregnet giver det, hvis man tager fra til sammenføjninger, et stuehus på ca. 75 meters længde og 7,5 meters bredde.

Laden var på 22 fag og lå i syd. I nord lå et meget langt hus på 46 fag, der rummede stald, fæhus og vognport.

Søren Jørgensens gård var også stor efter Hylkeforhold, om end ikke så imponerende som amtmandens. Stuehuset var på 24 fag. Den anden længe var på 45 fag og indeholdt foruden stald og vognrum stuer til 2 ryttere. Laden, der var det eneste, der ikke brændte, var på 19 fag.

Da gården brændte igen en halv snes år senere, i 1715, var den ikke længere delt mellem to. Amtmanden beboede nu hele gården og *Søren Jørgensen* var flyttet ned i 8 fag aftægtshus, der lå vest for gården sammen med to rytterhuse. De var de eneste huse, der undgik ilden.

Hvordan amtmanden havde fået *Søren* overtalt til at gå på aftægt, melder historien intet om, men amtmanden må have fået sin vilje trumfet igennem. I hvert fald lå her kun amtmandens meget store gård på 188 fag.

Stuehuset var blevet bygget, hvor det gamle havde ligget, men var på 35 fag med *korshus*.

Laden var også på 35 fag, men blev ansat til 45 fag, da den var dobbelt så høj som de andre bygninger. Stolperne var i reglen 4 alen lange, men i Ringklosters lade var de 8 alen. Laden blev nok bygget så stor, fordi Ringkloster sammen med gårdene i *Skanderborg Ladegård* havde pligt til at levere hø til de kongelige stalde, og fordi en del af distriktets magasinkorn blev afleveret her, indtil det blev udskibet til København eller brugt til at forstrække forarmede bønder med.

Laden lå i syd og havde udskud langs hele nordsiden. Dvs. at stråtaget var ført helt ned til jorden og således dannede et extra rum mellem tag og ydermur.

Ved siden af laden lå 30 fag stald og i vest lå fæhuset. I nord var blevet opført en meget lang bygning på 58 fag. Den rummede blandt andet skolestue, tjenernes værelser og amtets skriverstue. Alt hvad den rummede af breve og dokumenter gik op i luer, da gården brændte i 1715.

I 1705 blev der ikke fundet nogen årsag til branden. I 1715 fik en revnet skorsten i første omgang skylden. Branden opstod, mens amtmanden og hans familie og tjenestefolk sad i Hylke kirke en søndag formiddag. To piger var alene på gården, og da den ene af dem kort tid efter rømte af sin plads, blev mistanke om ildspåsættelse rettet mod hende, men intet blev nogensinde bevist.

MATERIALER

Der gik meget godt træ til opførelse af en gård. Det østjydske bindingsværk udmærkede sig ved en meget solid trækonstruktion.

Da Ringkloster brændte i 1705, bevilgede sessionen til gårdens genopbygning:

- 980 alen *jordleeder*
- 980 alen *murremme*
- 320 *stolper*
- 320 *løsholter*
- 360 *stivere*

Det var undertømmeret, og det var 8-9" tykt egetræ. Om overtømmeret siges blot, at der bevilgedes bøgetræ til lægter og hustømmer. Overtømmeret kunne ligeså godt have været ask eller el. I slutningen af århundredet var det altid fyrretræ.

Samme træsorter blev brugt til gavle og lofter. Disse brædder kaldtes dehler eller dieller. I et syn over præstegårdens brøstfældighed i 1674 står der, at der behøves to *tylter* dieller til at reparere den østre gavl.

I 1690 bevilgede sessionen ny loftdieller til *stokkehuset* og 500 søm til at gøre dem fast med, så det har ikke været meningen, at fangerne skulle undslippe ved at kravle oven ud af huset.

I samme bevilling nævnes også stænger og grenfletning til taget. På en sådan bund af sammenflettede grene blev stråtaget bundet fast. Taget var, når noget er nævnt, altid langhalm, selv om man skulle tro, det havde været lettere at skaffe sig blåtag fra søen.

En gang nævnes lyng som tagmateriale. Efter *Nissumgårds* brand i 1716 fik *Jacob Hansen* bevilget lyng til tagene i Ry skov. Så langt var der ingen, der ville køre for ham, og han kunne også bedre tænke sig langhalm, og det fik han så lov til.

Husene skulle rejses på syldsten. Der var forbud mod jordgravne stolper. De rådnede alt for hurtigt, og i Hylke sogn forsvandt de sidste jordgravne stolper omkring 1680. Efter den tid nævnes de aldrig, men problemet var derved kun gjort mindre, for i næsten alle syn over bygningers brøstfældighed, er det galt med fodtømmeret eller jordleedene, der var de bjælker, der hvilede på syldstenene.

Med undtagelse af kirken og den grundmurede rytterskole var der ikke et hus i sognet, der ikke var bindingsværk, godt solidt østjysk bindingsværk, og indtil slutningen af århundredet var alle vægge lerkline-de.

Omkring 1780 dukker der enkelte kampestenshuse op, og mange ældre stuehuse forbedredes ved, at den gamle lerklining erstattedes med mursten.

At mursten har været mere holdbare end lerklining, kan man se af en beslutning fra 1746 angående opførelse af et nyt tinghus ved Gedved. Der står: »Væggene i tingstuen skal opmures med mursten, siden lervægge ej kan stå imod slagregn og stærk vind«.

Da stokkehuset omkring 1690 skulle repareres, nævnes ganske vist 300 mursten, der skulle fragtes over søen, men da der samtidig blev bevilget ler og kalk til klining og anstrygning, har murstenene nok været beregnet til gulv i fangestuen, så at de indsatte heller ikke skulle kunne grave sig ud i friheden.

Ellers hører man ikke meget til gulvene. *Degnegården* havde i 1742 bræddegulv i de tre øverste fag, der har været den fine stue.

Så sent som i begyndelsen af 1800-tallet var der kun trægulve i det halve af *Nissumgårds* stuehus. Resten var murstens- og kampestensgulve.

I 1730 var der kun en gård eller to i hver landsby, der var nogenlunde i orden. En del kunne lige passere og resten var »slette«. Bonden fik så en sur bemærkning med fra sessionen. Om *Chresten Mogensen* i Brørup står der: »Her findes en efterladende mand«. Om *Søren Ganttrup* i Hylke hed det: »Bygningernes brøstfældighed skyldes mandens efterladenhed og fylderi«. Hos gamle *Søren Pedersen* i Ustrup drog

embedsmændene den konklusion, at bygningernes slette tilstand viser, at beboeren er slet, og *Søren Rasmussen* i Ustrup »skøtter sig ej om at forbedre stedet, da han er gammel og barnløs«. *Mads Jensen* i Brørup, der 11 år senere dømtes fra sin gård, fik også en hilsen med: »Bygningernes slette tilstand viser, at beboeren har mere frugtesløs snak end vilje til at holde stedet forsvarligt ved lige«.

GÅRD- OG HUSNAVNE

I dag er der ikke mange gårde i sognet, der ikke har navn. Før udskiftningen og overgangen til selveje var det ikke reglen, men der var mange undtagelser.

Enestegårdene, *Jordbjerggård*, *Tykjær*, *Nissumgård* og den allerede før 1600 forsvundne *Tammestrupgård* har haft navn, så langt de kan spores tilbage i tiden. Lige så gamle var navnene på landsbyernes ældste gårde. Det gjaldt *Stougård* i Ustrup og *Gåsholm* og *Hylkegård* i *Hylke*.

Nedergård fandtes som gårdnavn i Båstrup og Brørup allerede før 1700. Navnene brugtes især af præsterne i kirkebogen, da det ofte var nødvendigt med et tilføjet navn til en bonde og hans familie for at skelne dem fra en anden familie med samme almindelige navn. Præsterne skrev skiftevis *Nedergård*, *Nejergård* og *Neergård*. I Brørup var *Nedergård* den vestligste gård i byen og i Båstrup var det den sydligste, så det har nok været deres beliggenhed i lavninger i terrænet, der har givet dem navnet.

Også fra før 1700 var *Østergård*navnet i Ustrup. Da konen i gården i 1707 kom op at slås med en rytterkone og sagen endte for retten,

kaldtes den »den østre gård«, og samme år indførte præsten i kirkebogen, at *Niels Jensen* i Østergård var død.

Ustrup var i det hele taget tidligt velforsynet med gårdnavne. Foruden Stougård og Østergård fandtes før 1700 *Kjærsgård* og *Bjerrgård*, eller *Bjerget*, som den i reglen kaldtes.

I Hylke by havde gårdene navne, eller fik det i løbet af 1700-tallet. De fleste af navnene er lette nok at forstå. Gåsholm lå på *Gåsholmen*. *Gantrupgård* fik sit navn, da *Niels Sørensen* fra landsbyen Gantrup i Voerladegård sogn i 1698 kom til Hylke og overtog *Søren Jørgensens* fradøde gård. Der var også en *Niels Sørensen* i nabogården, så for at skelne mellem dem, kom den ny mand til at hedde Niels Gantrup og Niels Gantrups gård blev hurtigt til Gantrupgård.

Hvorfor gården, der i dag hedder *Askelund*, fik navneforandring, er ikke til at sige. I hele 1700-tallet hed den *Visgård*.

Tilbage i Hylke by bliver kun den nuværende *Overgård*, hvis navn overhovedet ikke kan tidsfæstes. I begyndelsen af 1800-tallet blev den kaldt Pedersminde, men navnet gik hurtigt i glemmebogen.

Det eneste hus i Hylke blev kaldt *Sønderborghuset*. Det lå ikke langt fra *Gåsholm* ved byledet. Det blev i 1703 solgt ved en auktion over kongeligt *strøgods*. Den ny ejer amtsforvalter *Schandorff* solgte det få år senere til manden på *Jordbjerggård*, *Niels Poulsen* i hvis slægt det forblev i mange år. Hvad huset oprindeligt har været, forsvinder i det historiske mørke. Måske var det resterne af noget en gang større. Der fandtes i hvert fald en gårdmandsslægt *Sønderborg* allerede før 1700.

I Brørup havde kun *Tykjær* og *Nedergård* navne, og i Båstrup kun *Nedergård*. I slutningen af århundredet begyndte man at tage revanche især i Brørup, og der var næsten ikke så lille og skævt et hus, at det ikke fik et pompøst og velklingende navn.

Da bønderne var blevet ejere af deres udskiftede jord, begyndte de hurtigt at sælge de fjerneste og mest ubekvemme frynser fra til fattigfolk. Det var et stort skridt at tage fra en indsidderstue i den trygge landsby og ud på udlodden, men det var prisen for at blive selvejer, og for at understrege den ny værdighed og for at give hytten om ikke en tradition så dog en slags identitet, så gav man den et navn.

Man brugte de gamle marknavne, *Lerkenfeldt*, *Munkhøj*, *Grimsbjerg*, *Fædam*, *Nielsbjerg*, *Staghøj*, *Tushøj* etc. Andre steder rejste ejeren sig selv et mindesmærke. Den første ejer af *Ørnbjerg* hed *Ras-*

mus Ørn. Rudolfslysts ejer hed *Rudolf. Sepstrupstedet* fik navn efter en ny mand, *Jens Pedersen*, der kom fra landsbyen *Sepstrup*. Den samme ejendom hed oprindeligt *Møllersdal* efter *Mogens Møller*, der havde bygget den, men i daglig tale kom den nu aldrig til at hedde andet end »*Hullet*«.

Det gamle marknavn *Sommerset* gav ikke blot navn til en ejendom, der findes den dag i dag, men inspirerede også til navnene *Sommerlyst* og *Sommerlund*.

Sammensætninger med pigenavnene var meget almindelige, *Marielund*, *Mariehær*, *Lenesborg*, *Mettelund* etc. *Marielund*, der i dag er en almindelig stor bondegård, måtte under en indkvartering i krigen 1848-50 lide den tort at blive dømt om til *Smalsult*, men en senere ejer fik dog igen knæsat det gamle navn.

Folkeviddet satte sig ikke blot spor i navnet *Smalsult*. Selv i officielle protokoller brugtes navnene *Tøjkurven* og *Huggehuset*. Navnene tyder på en vis munter fantasi om ikke hos ejeren så dog hos naboerne.

Den eneste gård, der blev udflyttet i forbindelse med udskiftningen var *Søren Jensens* i *Ustrup*. Den kom til at ligge på *Lunde mark* og fik derfor navnet *Lundgård*.

I *Båstrup* gik det trægt med at finde på navne. Først omkring 1830 døbte *Peder Jørgensen* sin gård *Ingergård* efter sin kone *Inger Rothausen*.

På samme tid solgte *Rasmus Thomsen* sin gård til *Henrik Soele* fra *Skvæt mølle*, og *Soeles* gård blev hurtigt til *Soelegård*.

På *Båstrup*siden af *Ringklosterå*, har der ligget en lille gård, der blev kaldt *Kolken*. Den havde hørt til den største *Ringklostergård*, men blev ikke benyttet til beboelse, kun til fårehold.

I *Ringkloster* på den anden side af åen havde *Rasmus Rasmussen* omkring 1790 store økonomiske problemer. Der var mange frynser at sælge ud af til den store gård, der i daglig tale blev kaldt *Kloster*, og derfor kom to af udflytterstederne til at hedde *Klosterdam* og *Klosterlund*. Meget hurtigt blev *Klosterdam* til *Damsgård*, der er det navn, der er blevet stående.

Mange navne forandredes med tiden på grund af ubehjælpelig stavkunst eller udviskelse af de karakteristika, der i sin tid havde givet stedet navn. Ved *Damsgård* lå der, da den blev opført, en dam, *Pinds Møllendam*, der for længst er drænet og jordforbedret bort.

svunden nabogård til Damsgård hed oprindeligt *Rågelund*, men da den omkring 1850 blev opløst af *Nissumgård*, kaldtes den *Rodal*. En anden ejendom i nærheden hed skiftevis *Gæstelund*, *Grethelund* og *Gedserlund*, der er det navn, der er blevet hængende.

BEBOELSEN

En istrad og et stuehus var det samme. I slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet var der næsten lige mange istrader og stuehuse, men meget hurtigt derefter blev stuehuset helt enerådende. Begge ord er gamle og brugtes øjensynligt helt i flæng. En eneste gang kaldtes beboelsen for *salshus*. Det var i *Tykjær* i 1680. Beboelsen her var ikke større end på andre gårde, men måske var udtrykket trods alt en reminiscens fra den gang, i den mørke middelalder, da *Tykjær* var en stor enestegård.

Stuehuset var sjældent under 10 og sjældent over 15 fag på en jævn stor bondegård. Det udgjorde så godt som altid en selvstændig længe. En enkelt gang nævnes det, at der var lade i den ene ende af stuehuset. De gamle stuehuse var smalle, 7 højst 8 alen brede. Det vil sige en 4,5-5 meter. I slutningen af århundredet kan man kende de nye stuehuse blandt andet på deres bredde, 8,5-9 alen.

Med de bredere stuehuse dukkede de første kamre op i taxationerne. Man begyndte at dele stuehusene på langs, og hvor rummene før havde husets bredde, blev de nu mindre, og der blev et kammer bag ved stue og køkken.

Der findes ingen beskrivelser af stuehusenes indretning, af rummernes antal og placering i forhold til hinanden og af deres funktion. Sessionen interesserede sig kun for bygningernes størrelse og deres brøstfældighed. Skifteforvalteren, der mødte op, når mand eller kone var død, kom ganske vist indenfor, men han var kun optaget af de ting, der fandtes i stuerne og kunne sættes til en værdi. Af og til gjorde han sig dog den umage at nævne i hvilke rum tingene stod.

Især på de store gårde, hvor der var meget at føre til protokol, har man taget et rum ad gangen og gjort det helt færdigt, inden man gik til det næste. Det skete på *Jordbjerggård* i 1684 og 1707, på *Nissumgård* i 1717, i *degnegården* i 1742 og i *Ringkloster* så sent som i 1771 og 1787. Enkelte gange nævnes rummene også efter almindelige bønder. Første gang var i 1703 efter *Mads Joensen* i *Båstrup*.

I *Soelegård* hos *Mads Joensen*, kaldtes de to stuer blot den yderste og den inderste. Den yderste rummede et bord, 3 stole og et kandskab. I den inderste stod også bord og stole, en bænk og et skrin. Der var 3 sengesteder, men det nævnes ikke, hvor de var.

I de store gårde var der altid 3 stuer. I 1684 kaldtes de i *Jordbjerggård* for overstuen, storstuen og mellemstuen. I reglen dækkede overstue og storstue over det samme begreb, den fine stue, men her fandtes de side om side i samme hus. De rummede heller ikke, som man kunne have forestillet sig, rækker af kister og skabe med alt det mest værdifulde, familien ejede. Møblerne i overstuen taxeredes kun til 4 sletdalere. I storstuen stod kun et gammelt bord, 3 bænke, en seng og et skab ialt vurderet til 5 sletdalere. Mellemstuen var så langt den fineste. Møblementets værdi blev sat til 26 sletdalere. Her var en himmelseng til 8 dalere og et stort kostbart skab, foruden bord, stole, kister og skrin. Desværre var der ingen kakkelovn, der kunne have fortalt, hvor familien opholdt sig om vinteren. Da der næste gang afholdtes skifte i *Jordbjerggård*, var familien blevet ejer af en kakkelovn, men til gengæld nævntes rummene ikke denne gang.

I 1717 døde *Jacob Hansen* i *Nissumgård* fra en masse udestående fordringer og sølvknapper i tøjet, men også fra en række triste stuer. Gården var nyopført efter brand, og familien var lige som ikke kommet rigtig i orden endnu.

Der var som på *Jordbjerggård* 3 stuer. De kaldtes den øverste stue, mellemstuen og folkenes stue. Kun i den øverste stue fandtes møbler af værdi. Her var både skab og kister, himmelseng, borde og bænke og en kostbar jernkakkelovn. Øverstestuen har her sikkert ikke blot været en stadsstue, hvor man spiste og dansede, når der var fest og stillede de døde i den åbne kiste indtil begravelsen. Her har den øverste stue været husets hjerte. Her stod også *Jacob Hansens* kostbare destillationsapparat.

Mens man i *Jordbjerggård* havde haft 12 kobberstik i forgyldte rammer på væggen ved skiftet i 1707, så havde *Jacob* hængt sine 34 sibøtter op i sin bedste stue, og omkring i krogene stod en masse gammelt jernfang, men ikke desto mindre var stuen det eneste nogenlunde beboelige rum i huset.

Jordbjerggårds velstand var koncentreret i den mellemste stue. I *Nissumgårds* mellemstue bestod møbleringen af et bord, en stol og en

kurveseng. Resten af pladsen var optaget af høforke og tørvejern. Hvis ikke folkene har haft lov at sidde i den øverste stue, har de måske klumpet sig sammen her. I folkestuen kunne de i hvert fald ikke være. Der fandtes overhovedet ingen møbler, men ikke mindre end 6 mesing- og kobberkedler.

Foruden de 3 stuer var der en kælderstue med køkkentøj og 2 skorstenslænker, et lille kammer, der fungerede som forrådsrum, og en forstue, hvor smørkernen stod, og et bryggers med en hel række øltønder og en masse skrammel.

Den gode Jacob Hansen må have haft mere sans for det praktiske og nyttige end for det hyggelige. Han har foretrukket at sætte sine penge i udlån til høje renter end i gedigne egetræsmøbler.

I 1742 foretoges *gejstligt skifte* efter degnen *Jørgen Mossin*. Det foregreb bøndernes indbo med en menneskealder. Efter degneforhold var Mossin en velhavende mand, og han var omgivet af mange smukke ting.

I bøndernes stuer var der i hele perioden enkelte malede møbler, men i Mossins storstue og dagligstue fandtes kun malede borde og stole og himmelsenge.

Her nævntes også for første gang stueur og spejl, og der var hvide lærredgardiner for vinduerne. Der skulle gå næsten 30 år inden der igen dukkede gardiner op i et skifte, denne gang hos *Niels Damsgård i Ringkloster*. Både *Mossin* og *Damsgård* var gift med præstedøtre, så gardinerne var måske arv eller afsmitning fra deres barndoms præstegårde.

Manden i *Brørup Nygård*, *Hans Pedersen* døde i 1762. Både han og hans kone var fra velhavende gårde i *Kattrup* og havde finere indbo end andre gårdmandsfamilier i sognet. Af ærefrygt for alt det smukke, de så, tog vurderingsmændene lige som ved storbøndernes skifter et rum ad gangen og noterede op, hvad de rummede.

Anvendelsen af rummene i Nygård og møbleringen svarede meget mere til det billede, man har af et velstående bondehjem end de dynge skrammel, der en menneskealder tidligere havde fyldt op i Nissumgårds stuer. Det var bedre tider for landbruget nu, og de fleste havde råd til en smule luksus, og det Hans Pedersen og hans kone havde samlet gennem 20 års ægteskab var ikke som i Nissumgård ødelagt ved brand.

I den øverste stue i Nygård var der 2 standkister, en dragkiste, et hængeskab, en himmelseng og et langt bord med vinduesbænk og gavlbænk. Der var 6 stole, et rundt tebord og spejl og pyramide. Der fandtes ingen kakkellovn, så stuen har sikkert til daglig stået i al sin klamme fornemhed og kun været i brug ved barselsgilder og begravelser.

Dagligstuen har været opholdsstue og køkken. Her fandtes al udstyret til madlavningen og ildstedet og det uundværlige lange bord.

Imellem de to stuer lå mellemstuen. Den har sikkert ikke været ret stor. Her var kun to alkovesenge, 3 stole, et lille bord og et skab. Her har manden og konen nok sovet, og stuen kan i perioder have fungeret som aftægtsstue.

I resten af huset var der et lille kammer, bryggers og herberg, der var karlenes soverum.

Da Niels Damsgård døde i 1770, var der dukket et nyt begreb op, i hvert fald var det nyt i Hylke sogn. Det var soveværelset, eller sengekammeret, som det kaldtes. Her var kun 2 himmelsenge og en foldebænk, der sikkert om natten har rummet et par af børnene.

Den øverste stue kaldtes i *Ringkloster* for storstuen. Det var her, man fandt de første gardiner i et bondehjem. Møblerne var rød- og blåmalede og bestod af ikke færre end 5 dragkister, en standkiste, et slagbord, en himmelseng, og der var en jernkakkellovn.

Ligesom i *Brørup Nygård* virkede mellemstuen her lille og halvtrist. Der stod blot en gammel seng, et bord og et par stole. Ingen gardiner, skilderier eller pyramider til at live op.

I dagligstuen var der igen gardiner for vinduerne. Her hang stueuret, og her var bænke og det lange bord. Det har været familiens opholdsrum uden for fyringssæsonen, for der var kun kakkellovn i storstuen. De to stuer svarede til, hvad man blot et par sogne bort, kaldte vinterstuen og sommerstuen.

I køkkenet havde folkene deres spiseplads på bænke rundt om det lange bord. Her var også to alkovesenge, der nok har været pigernes soveplads.

Efter Hylkeforhold stod Niels Damsgård med et ben i den ny tid og et i den gamle ved at have et værelse indrettet til blot at sove i og alligevel have senge i alle stuer. Da der 16 år senere var skifte igen i Ringkloster, var der ingen senge tilbage i stuerne. De to alkover i køkkenet

var også borte. Hvor pigerne så havde fået anvist soveplads, melder skiftet intet om, men det har nok været til noget ringere end det lune køkken.

Indbo og udbo

SKIFTERNE SOM KILDE

I januar 1794 døde en husmandskone i Brørup, *Maren Pedersdatter*. Hun havde været gift med *Adam Mahler*, der var en overordentlig velbegavet kværulant og en drabelig slagsbror. Børn havde de ingen af, så da Adam så, hvor det bar hen med den syge Maren, begyndte han at tage sine forholdsregler, således at han var rustet, den dag Marens brødre stillede og krævede halvdelen af det fælles bo.

Uden at tage hensyn til den syge Marens følelser gav han sig til, et par måneder før hun døde, at fjerne det mest værdifulde indbo. To

egekister blev kørt over til Adams gode ven *Rasmus Mikkelsen* i *Tykjær*. Tilbage var en stor dragkiste af den slags, der kunne skilles ad. Skufferne var fyldt med klæder, garn og linned. Så snart Maren havde draget sit sidste suk, blev den skilt ad, og af to gange kørt over til *Rasmus Mikkelsen*.

Tilbage i stuen var den døde Maren og en gammel fyrretræsdragkiste med nogle puder, et par af Marens særke og en tavlet klud, af den slags »man binder om en dårlig finger«. Den ene særk fik Maren på i kisten, og så kunne vurderingsmændene ellers bare indfinde sig.

Myndighederne havde nok på fornemmelsen, at Adam kunne finde på numre, for *degnen*, der skulle foretage skifteforretningen på amtmandens vegne, stillede allerede om natten, som Maren var død dagen før. Dog, han og hans vurderingsmænd kunne kun se, det der var, ikke det der stod i *Tykjær*, så de kunne ikke bevise, at der manglede noget. I stalden vidste de, at der skulle være både hest og ko, men der var gabende tomt. Adam forklarede, at dyrene havde *Chresten Hansen* i *Nedergård* fået for penge, Adam skyldte ham.

Til begravelsen mødte en af Marens brødre op. Han fik en gammel dyne og hovedpude med hjem sammen med et par strømper og et slidt forklæde. Han gav ikke udtryk for nogen skuffelse eller utilfredshed, så det kunne let være gået godt for Adam, men han havde for mange uvenner i *Brørup*. Til trods for dem følte han sig så sikker, at han hentede dyrene hjem fra *Nedergård*, hvor *Chresten Hansen* havde taget sig af dem sikkert som tak for tjenester, Adam havde gjort ham, da *Chresten Hansen* var lige så røget, som Adam var speget.

Adam red åbenlyst rundt på hesten, men det blev de gode *Brørup*-folk for groft. Snakken gik og kom også Marens brødre i *Yding* for øre. De anlagde sag mod Adam ved birketinget. Adam, der ingen tiltro havde til prokuratorstanden, førte selv sine sager, og ved at kræve dem udsat i det uendelige og ved at forlange de samme vidner indkaldt gang på gang, var han i stand til at udmatte modparten, indtil et acceptabelt forlig var hjemme.

Hadve Adam været en almindelig flink fyr og god nabo, var der aldrig blevet rørt ved den sag. Der er ingen tvivl om, at nogle før Adam har lavet det samme nummer. Derfor skal vurderingen af bo efter dødsfald tages med et vist forbehold, men det ufortalt, så er disse bo-opgørelser den vigtigste, ja, næsten den eneste kilde til

hvordan der så ud i stuer og stalde, hvordan man sov, og hvordan man gik klædt til hverdag og fest.

Så længe gårde og huse var ryttergoods, havde myndighederne ingen interesse i høje vurderinger. Store broder- og søsterlodder til børnene kunne let gøre tingene vanskelige for en ny mand til enken og gården, og over for kongens tarv måtte de efterladtes komme i anden række.

En ting, man så godt som aldrig finder i skifterne, er rede penge. Naturligvis har de været lettere at stikke til side end dragkister, men de få, der måske har været, gik i reglen til begravelsesomkostninger.

At der kunne være rede penge, viser et dokument, der blev fremlagt ved skiftet efter *Jacob Andersen* og hans kone i Brørup i 1709: »Anno 1708 den 26. oktober har jeg underskrevne annammet af velagtbare og velviseste *Jacob Andersen* i Brørup udi denne hans svaghed efter hans begæring 24 sletdalere, som nedsættes hos mig til god ansvaring for ham og hans kæreste, om Gud nu ved døden skulle bortkalde ham. Hvis Gud sparer ham ved livet, lover jeg at levere ham samme sum penge i egen hånd«. Brevet var underskrevet af sognepræsten i Kattrup, *Søren Glud*.

Jacob Andersen og hans kone var barnløse, så Jacob havde med sund realitetssans vurderet de to hold arvinger, der ville blive efter dem, og han fik ret. Allerede ved skifteforretningen skændtes de, og gensidige beskyldninger om tyveri føg gennem luften.

Det var sjældent de smukkeste sider af menneskesindet, der kom frem ved bodelingerne. I 1683 var *Mikkel Andersen* i *Nissumgård* død fra sin kone og to gifte døtre. Den ene svigersøn, *Chresten Bie*, kunne på grund af sygdom ikke være til stede ved opgørelsen af boet. Det var lige ved at tage livet af ham at vide, at han lå der og intet kunne stille op over for enken og hendes træske søn af første ægteskab, der havde haft sin gang på *Nissumgård*, mens *Mikkel* lå for døden. I et brev til skifteforvalteren beskyldte *Chresten Bie* med rene ord stedsønnen for at have stjålet mobilier, guld og penge fra den døende mand. Det kom dog aldrig til nogen retssag, så *Bie* er nok blevet stillet tilfreds med sin kones arvepart, og forøvrigt tog hele historien så hårdt på ham, at han døde ikke længe efter.

Der var enkelte ting, der blev holdt uden for skiftet. De helt personlige ejendele, den efterladte ægtefælle i sin tid havde bragt med ind i ægteskabet, fik han eller hun i reglen lov at beholde ubeskåret og

uden vrøvl, men der skulle bedes pænt om det. Seng og sengetøj, som var en del af pigens medgift, blev næsten altid overladt enken efter »gammel sæd og skik«, men var forholdet ikke det bedste mellem hende og de andre arvinger, kunne de forlange det medregnet i boet, og det skete af og til. Det skete, uvist af hvilken grund, i *Gantrupgård* 1717. Det skete i *Stougård* 1750, da *Mikkel Nielsen* var død, og hans børn kun var interesserede i at genere enken mest muligt, og det skete igen i slutningen af århundredet i *Ustrup*, da enken var barnløs og skulle dele med mandens søskende. De gav hende tilladelse til at holde sin seng uden for skiftet mod, at hun betalte alle begravelsesomkostninger af sin arvepart.

Den efterladte ægtefælle havde også ret til at forbeholde sig et beløb på nogle rigsdalere til sin egen begravelses omkostning til sin tid. Det betød meget, at man kom standsmæssigt i jorden. Der skulle helst være penge til at betale præsten for en opbyggelig ligprædiken og til degnen for et rosende og helst lidt forherligende »testamente«, der blev oplæst ved graven. Der skulle også være penge til et ordentligt gilde bag efter.

I 1754 gjorde *Rasmus Laursen* i *Ingergård* dog for meget ud af sin kones begravelse. I skifteretten anslog han udgifterne til 26 rigsdalere og ønskede det samme beløb til sin egen. Myndighederne sagde, at han kunne få 12 dalere, det måtte være tilstrækkeligt.

Kunne enken bevise, at et sølvbæger eller et par skeer var fæstensgaver, hun i sin tid havde fået af sin tilkommende, var de også personlige ejendele, som børnene måtte vente med at få fingre i, til hun engang selv døde. Da *Laurs Eriksen* i *Jordbjerggård* døde i 1700, angav enken, *Maren Mortensdatter*, »at den salige mand havde foræret hende til fæstensgave 2 små sølvbægre og 6 sølvskeer, som hun formoder at beholde uden deling«.

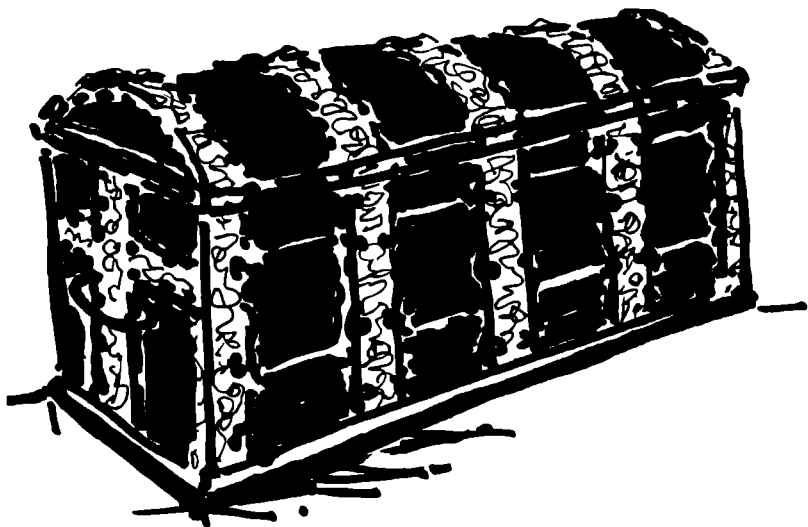
Det fik hun lov til, for da hun selv døde 7 år senere, var tingene stadig i behold. De blev igen holdt uden for skifte, fordi den salige kone inden hun døde, havde foræret dem til sine børn til *lige deling*. Derved gik de mandens næse forbi, men fæstensgaverne var så personlige ting, at man havde ret til at råde over dem, selv om man kun var kvinde.

Hvad man har tænkt og følt og taget med i sine bønner, det er ikke skrevet ned nogen steder, men blot ved at sammenligne de ting, folk

omgav sig med og det tøj, der lå i kister og skabe, kan man se, at der har været ikke blot en velstandsstigning i løbet af århundredet. Der kom også et nyt livssyn.

Det 18. århundrede var århundredet uden krige inden for landets grænser. Da den store nordiske krig var afsluttet 1721, var der heller ikke mange tilbage af de gamle, der kunne huske svenskekrigene i 1600-tallet og brand og plyndringer. Der faldt ro over sindene. Man begyndte så småt at omgive sig med ting, der ikke var strengt nødvendige for at overleve, og det blev umagen værd at gøre noget ud af tøj og møbler.

Man blev stadig mindet om døden, når præsten tordnede for sin brændevinsomtågede menighed om jordelivets forkrænkelighed og den evige fortabelse, eller når en epidemi rev 15-20 børn og unge med sig, men frygten for den kollektive død mildnedes. Man skulle selv herfra, men familien bestod. Der ville være nogle til at overtage det, man havde samlet sammen.

Det er det indtryk, man får af skifterne efter afdøde gård- og husmænd og deres ægtefæller. Mens man i begyndelsen af århundredet satte sin velstand, hvis man hørte til de få, der havde nogen, i sølv, der let kunne graves ned og i kister af egetræ med lås og nøgle, armeret med jernbånd og beslag, og havde både 5 og 6 ligkister stående på lof-

tet som en garanti for en kristelig begravelse for hele familien, så forsvandt frygten efterhånden for hærgende og plyndrende bander. Man begyndte at sætte sine værdier i flere og forskellige møbler og brugsting. Både mænd og kvinder anskaffede sig tøj, ikke blot i anstændighedens navn eller for at holde varmen, men fordi tøj er en glæde, både når det ligger i kister og skuffer, og når man tager det på til fest.

Denne tendens viste sig allerede i begyndelsen af 1720erne og fortsatte resten af århundredet. Dårlige økonomiske forhold især i 1730erne og kvægsygdomme, der bortrev hele besætninger både en og to gange i samme gård i 1740erne, burde have trukket til den sparsommelige side, men gjorde det ikke.

Det blev vel ikke letsind og sorgløshed, der kom til at præge landsbyernes beboere. Dertil sad nærighed og tværhed over for nye påfund alt for dybt i bondesjælen, men skifterne tegner alligevel en stigende kurve af ting og sager, anskaffet i erkendelse af, at livet var mere end overlevelse.

BORDE - BÆNKE OG STOLE

Der findes ikke et skifte så fattigt, at der ikke var et bord. Undtagelsen var *Jacob Andersen* og hans kone i *Brørup* i 1709, men de havde ophold hos en nevø, med hvem »de delte dug og disk«.

Indtil et stykke ind i 1700-tallet skelnedes mellem bord og skive, men hvori forskellen lå, er ikke til at sige, måske har det blot været en brydningstid mellem et nyt og et gammelt udtryk. I samme skifte kunne begge udtryk benyttes. Som eksempel kan tages *Mikkel Andersen* i *Nissumgård*, der døde i 1683. Her var ikke mindre end otte møbler at spise eller nok rettere at drikke ved:

- lille rundt egebord
- udtræksegeskive med lukket fod
- lille firkantet stenskive med lukket fod
- lille egebord
- egebord med åben fod
- gammel egeskive med åben fod
- egeskive med lukket fod.

Ganske vist var *Nissumgård* stor, men det var alligevel en mængde borde, så det er ikke utænkeligt, at både *Mikkel* og hans efterfølger har drevet ulovligt krohold. Hver gang, der skete noget på *Nissum-*

gård, var der altid mange mennesker samlede, især bønder og ryttere. Det kan kun blive en mistanke, men så mange borde, var der nu ikke andre, der havde.

Almindelige rytterbønder havde et langt bord. Det var i reglen af eg eller fyr. Asketræ har også været en del brugt, men så nævnes det i reglen udtrykkeligt, at bordet er gammelt. En enkelt gang i skiftet efter en husmand omtales et lille bord af bøgetræ.

Var der brugt to træsorter, var det næsten altid pladen, der var af den simpleste sort: *Jordbjerggård* 1684: Gammel fyrreskive med åben fod af eg. *Ustrup* 1735: Eskebord med egefod. *Stougård* 1742: Gammelt fyrreborg med egefod. Som altid er der netop een undtagelse. Det var også i *Stougård*, i 1750. Da fandtes et egebordblad med bøgefod.

Indtil midten af 1700-tallet skelnedes mellem borde med åben fod og bord med lukket fod. Den lukkede fod kunne være en kasse fx. til grøntsager, der skulle opbevares frostfrit, men pladen kunne også hvile på et helt skab. Et sådan skabsbord efterlod *Niels Damsgård* sig i 1771. Der var både lås og nøgle til, men det indeholdt kun noget skrammel.

Borde med åben fod var i overtal, men ikke udpræget. Efter 1750 blev beskrivelserne af møblerne mere overfladiske, og man hører sjældent om, der var tale om borde med åben eller lukket fod. Da en fattig snedker i Hylke, *Svend Taysen* døde i 1786, bemærkedes det, at han døde fra et bord med krydsben.

Så mange borde som i *Nissumgård* fandtes ingen steder, men de mere velhavende bønder havde dog fra midten af århundredet forskellige slags borde, og de var nu ofte maledede. I Ringkloster var der i 1787 et blåmalet bord med udtræk og dertil 12 rødmaledede stole. I stedet for udtræk kunne bordene have nedhængende klapper. Det var slagborde eller lågeklapborde.

Sammen med det lange bord nævntes nu ofte små runde teborde. De stod altid i den fine stue og har sikkert mest været til pynt.

Ganske almindelige fattige bønder og husmænd havde deres lange bord, der sikkert stod langs vinduesvæggen. Der burde høre en lang bæk til, hver gang der nævnes et bord, men det er langt fra tilfældet. Der er forbavsende få bænke i de ældre skifter. Måske har bænken blot været en fjæl, der hvilede på et par jordgravne stolper, og derved

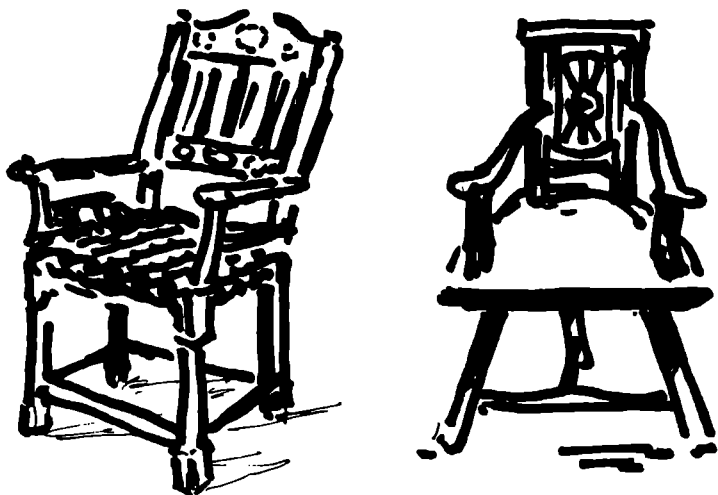
været så gulv- og nagelfast, at den ikke er regnet med til løsøret, eller den har bestået af en muret lerbænk, et udspring på vinduesvæggen. Det kan kun blive formodninger, men kendsgerningen er, at der ikke var ret mange bænke.

Når de nævnes, var materialerne de samme som i bordene, eg og fyr. Der fandtes enkelte slag- eller foldebænke, der både har fungeret som siddepladser og sovepladser.

Af og til nævnes hynder til bænken. I skiftet på *Nissumgård* 1684 fandtes en bænkynde, 9 alen lang, men da den længste bænk kun var 5 alen, har hynden enten passet dårligt, eller også har den hørt til en af de hypotetiske lerbænke.

I 1762 i skiftet efter *Hans Pedersen* i *Brørup Nygård* var der i stuen en lang fyrretræsbordbænk og en kort ditto med udsyet hynde.

Der var i det hele taget ikke mange muligheder for at sidde ned i en almindelig bondestue. Om en syg pige siges det i 1709, at hun satte sig på skorstensskødet, og 70 år senere skulle naboerne i et forhør angående den fordrukne *møllers* og hans kones forhold gøre rede for, hvad de gjorde, når de havde drukket tæt. *Rasmus Henriksen* i *Båstrup* kunne fortælle, at så lagde mølleren sig på sengen, og hans kone satte sig på skorstensskødet.

Der var, indtil de gode tider begyndte midt i århundredet, sjældent mere end 2-4 stole i stuerne. Der var næsten lige mange *bægstole* og

kringstole. Bagstolene vurderedes højest. Materialet var i reglen asketræ. Sammen med rokken var der ofte nævnt en spindestol. *Rasmus Mikkelsen* i *Tyhjær* havde i 1796 en trebenet stol med bagslag.

KISTER OG SKABE

Vigtigere end at sidde godt, var det at have solide gemmemøbler, skabe, kister og skrin til opbevaring af det lidt eller meget, man ejede.

Selv i de fattigste skifter nævnes en standkiste. Bønderne havde i reglen mindst to. Mand og kone har hver bragt sin med ind i ægteskabet.

I skiftet efter *Søren Sørensen* i 1735 står der: »Børnene deler den afdøde mands tøj og den kiste og dyne, han havde med sig i ægteskabet«. Samme år døde *Søren Jensen Winther* i Ustrup, og uden vurdering blev til de to små piger udtaget: »En seng med sengeklæder og en kiste«.

Kisten var en meget personlig ejendel, men først i slutningen af århundredet blev det almindeligt at male årstal og bogstaver på kisten.

Materialet var næsten altid egetræ, og der blev ved vurderingen lagt stor vægt på, om der var lås og nøgle til kisten. Den skulle være et sikkert opbevaringssted for søndagstøjet, linned, garn, lærred og vadmél, og havde man et par tintallerkener eller sølvskeer, kunne de ligge sikkert under tøjet.

Det var betryggende, at kisten kunne låses, men det kunne også være højt generende for konen, for selv om kisten rummede hendes ting, var det manden, der havde nøglen. Når *Mikkel Stougård* i Ustrup var uvenner med sin kone, havde han for vane at låse hendes kiste, så at hun ikke kunne blive klædt standsmæssigt på om søndagen, når hun skulle i kirke. Tjenestepigen forbarmede sig så i reglen over *Lene* og lånte hende tøj, men det var ingen tilfredsstillende løsning for en gårdmandskone.

Der kunne være tale om helkister og om halvkister. Sommetider nævnes, at kisten har buet låg. Den kunne være beslagen eller jernbunden, og sommetider stod den på en fod. Der var mange typer og mange formål.

I 1681 døde *Rasmus Jørgensen* i Hylke og hans kone samme dag. At det kunne gå så galt, havde de ikke taget i betragtning, for de havde kun een ligkiste stående. Arvingerne var dog ikke mere rådvilde, end

at de tog den store kiste i stuen, der var af egetræ med lås, nøgle, håndgreb og hjørnejern og brugte som ligkiste til konen.

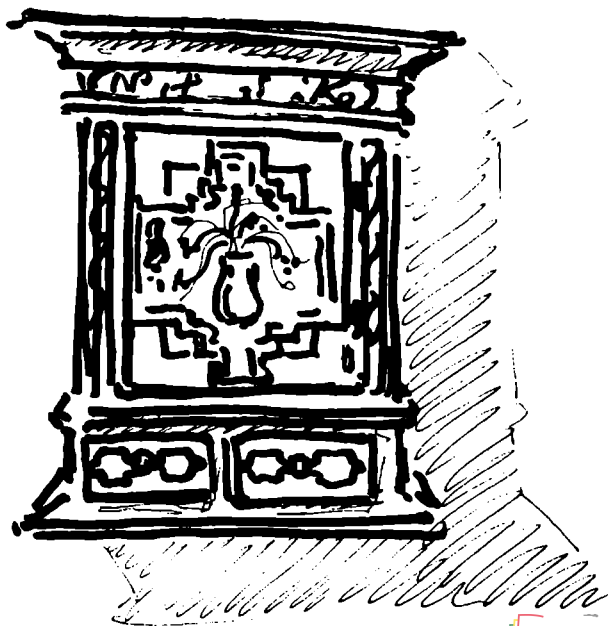
Det var meget almindeligt at have ligkister stående, om ikke i stuerne så på loftet, hvor de kunne fyldes med andre ting, indtil den dag, der blev brug for dem til deres egentlige formål.

Da *Mikkel Andersens kone* i *Nissumgård* var blevet begravet i 1689 var der stadig 5 ligkister tilbage. De var af egetræ og vurderedes til en rigsdaler stykket. De fik dog ikke lov til at blive stående, for ved bodelingen fik datteren to ligkister, stedsønnerne en hver, og en *Jens Vigerslev* fra *Århus* fik den sidste.

Efter *Niels Poulsen* i *Jordbjerggård* 1719 fandtes fem egeligkister à 3 rigsdalere og en, der var lidt finere til 4 rigsdalere.

Dragkisten dukkede ikke op før 1740-erne. Første gang der nævnes en dragkiste, var i *Stougård* 1750. Den var blevet anskaffet få år før, for da der i 1742 var skifte i samme gård, fandtes den ikke. Den var med 4 skuffer og vurderedes til 4 rigsdalere.

Efter den tid blev dragkisterne meget almindelige. En ting, der var sjælden i almindelige bondehjem i hele århundredet, var store skabe.

De fandtes så at sige kun hos de velhavende bønder. Det fornemmeste stod i *Nissumgård* i 1683. Det var et egeskab indlagt med sort træ, og i det var 3 rum og 3 skuffer, der allesammen kunne låses. Det blev vurderet til 12 sletdalere.

Hængeskabe var nogenlunde almindelige. Det var små skabe, der enten, som navnet siger, kunne hænge på væggen eller var indbygget i den. De havde deres plads bag ved manden, når han sad for enden af sit lange bord, og skabet rummede de ting, der skulle passes bedst på, gårdens papirer og måske også brændevinsflasken.

Døde manden, så at pladsen for bordenden kom til at stå tom, var hængeskabet ikke længere sikkert som opbevaringssted. Da enken i *Ustrupgård* døde i 1797, fandt man gårdens papirer i hendes syskrin.

Søren Espesen gemte skøder og andre dokumenter i et chatol i stuen. I soveværelset stod også et chatol med 3 skuffer, der blev brugt som udtræksenge til børnene.

SENGESTEDER

Sengene omtales i reglen blot som hele og halve sengesteder. De var oftest af fyrretræ og vurderedes lavt, men der var mange, også almindelige mennesker, der havde både en og to stolpesenge. De kunne være med og uden himmel og med og uden forhæng og kapper. Den dyreste stod i Jordbjerggård og havde drejede piller og vurderedes til 12 sletdalere.

Gul var en meget sjælden farve i det tøj, man gik med, men af en eller anden grund var næsten alle sengeomhæng gule, og var der et klæde til at lægge over sengen, var det i reglen også gult.

I ældre skifter omtales *kurvesenge*. De sidste to stod i *Nissumgårds* rytterhus i 1717. De blev ikke regnet for ret meget, men var dog bedre end ingenting.

Da husmandskonen *Anne Taanedatter* døde i 1736, kom der til at stå i skiftet: »Sengesteder fandtes ingen af, sengeklæder ikke heller uden det liden og ringe del, manden lå udi«.

KAKKELOVNE

Den inderste stue med senge og gemmemøbler var oftest klam og kold. I den yderste stue var det store ildsted. Her blev maden lavet, og her opholdt man sig. Ildstedet kunne godt have givet varme til stuen

ved siden af, hvis der havde stået en bilæggerovn, men de nævnes aldrig. Rigtige jernkakkelovne med dør og tud var meget sjældne. De fandtes på de store gårde, men langt fra hver gang, der blev holdt skifte. Da *Mikkel Andersen* i Nissumgård døde i 1683, efterlod han sig en kakkelovn til 14 sletdalere »med ben og dør, men uden tud«. Den fik enken ikke råd til at beholde. Sammen med flere andre ting, møbler og en ligkiste kom kakkelovnen med *Jens Vigerslev* til Århus. Han havde leveret Mikkel Andersen varer, der ikke var betalt, da Mikkel Andersen døde.

Den kostbareste kakkelovn stod i *Ustrupgård* 100 år senere i 1797. Den var i 2 etager med kobbertud og tromle og vurderedes til 24 rigsdalere.

Da slottets havemand, *Holger Hansen* i Båstrup døde i 1763, efterlod han sig en lille jernkakkelovn til 5 rdl. Hvordan Holger har haft råd til at anskaffe en kakkelovn, som ellers kun fandtes på de store gårde, er uvist. Hans forældre havde haft huset før ham, og hans bedstefar havde været færgemand. Der var ingen storhed. Ganske vist var han gift med en gårdmandsdatter, men i hendes slægt var der hverken velstand eller kakkelovne. Det var ikke blot kakkelovnen, der viste tilbage til gammel velstand. Holger Hansen efterlod sig både sølvbægere og sølvskeer, og adskillige gamle bøger, så nogen helt almindelig husmand har han ikke været.

Ud over at give varme til den fine stue havde kakkelovne en funktion mere. De var kapitalanbringelser. Ville man have en del af sine penge til at yngle, ganske vist beskedent, men uden besvær for en selv, kunne man købe en eller flere kakkelovne og leje ud.

Niels Damsgård i Ringkloster havde selv en jernvindovn i stuen, men foruden den ejede han 3 kakkelovne, udlejet til folk i *Skanderborg*. De vurderedes til 6-9 rigdalere, og indbragte i årlig leje knap 8 mark stykket.

Husmanden *Johan Allesens* enke, *Karen Madsdatter* i Båstrup døde i 1779. Hun havde foretrukket selv at krybe sammen ved ildstedet og leje sin kakkelovn ud til en mand i Kattrup for knap en rigsdaler om året.

KØKKENTØJ OG SPISEREDSKABER

Den eneste værdifulde ting, der fandtes i så godt som alle gårde i

hele århundredet var den store bryggekedel af kobber. Den kunne være fritstående, og den kunne være indemuret i en grue, men den var der altid. Øl skulle man have. Det var nødvendigt for at skylle det salte flæsk og den stive byggrød ned.

Madlavningen har ikke været det store problem. Det har måske nok for mange været et problem, hvor man skulle få den fra, men selve tilberedningen var enkel. Så godt som alle havde kun en gryde, en pande og en rist.

I husets enlige gryde blev øllebrøden kogt om morgenen. I den blev byg- eller boghvedegrød kogt, og i den stod kål og flæsk og snurrede.

Indholdet i en gryde, der havde hængt over ilden i timevis, kunne let få et grumset udseende og en særlig smag. Sod og snavs fra skorstenen har uden hindring kunnet lægge sig oven på grøden. Først i 1787 dukker der et grydelåg op i skiftet efter Søren Espesens kone.

Man har kunnet klare sig med lidt. Spiseredskaber nævnes aldrig. De sølvskeer, velhavende bønder efterlod sig, var ikke til daglig brug. De var enten fæstensgaver eller arvegods og under alle omstændigheder en sikker pengeanbringelse.

Manden og karlene har haft deres foldekniv til at fiske flæsket op af det varme fedt med, og ellers klarede man sig med fingrene og den træske, der var ens personlige ejendom.

Tallerkener var nogenlunde almindelige, men de fleste bønder havde kun nogle få. De var oftest af træ og rødmaledede. Havde man råd til mere, anskaffede man tintallerkener og et par krus og fade.

Stentøj og porcelæn var sjældne materialer indtil sidste halvdel af 1700-tallet. Porcelæn blev først almindeligt, da sæderne mildnedes så meget, at det blev god skik at drikke te og kaffe. Som alt andet dukkede te- og kaffekopper og potter først op på de store gårde, fra hvilke skikken hurtigt bredte sig til bønder og husmænd.

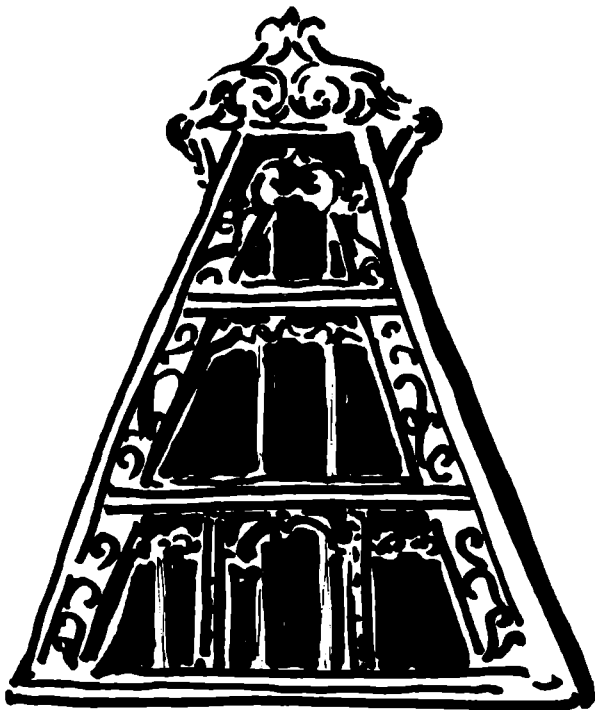
URE

Da *Dorschæus* i 1771 anklagede degnen *Peder Ring* for altid at komme for sent til gudstjenesten om søndagen og ringe tilfældigt og højst forvirrende med kirkeklokken, forsvarede Ring sig med, at det kunne lige så godt være, det var menigheden, der kom for tidligt, som ham der kom for sent. Der var ingen af bønderne, der havde et ur hjemme i stuen eller »bærer klokke ved sig«. »De kan så vis ikke vide,

om det kan være en time over eller under tiden».

Det første stueur, der omtales, var i skiftet efter degnen *Jørgen Mossin* i 1742. Han var på mange måder en generation forud for de velhavende bønder. Det gjaldt degnens bræddegulv og hans hvide lærredsgardiner, og det gjaldt hans ur, der var i futteral og 10 rigsdaler værd.

Det næste stueur hang hos *Niels Damsgård* i Ringkloster i 1771. Efter den tid blev de mere almindelige og vurderedes til 5-10 rigsdalere. Behøvede man blot så nogenlunde at holde rede på tiden, nøjedes man med et visseværk. Da de kun havde en viser, viste de ikke minutterne, men de var til gengæld ikke så kostbare. Foruden uret kom der i samme tidsrum til at hænge en pyramide på væggen. Det var en tre-

kantet træhylde, i reglen grønmalet, og i den stod snapseflaske og glas. Pyramiderne var ikke kostbare og fandtes snart i selv det fattigste husmandshjem.

BØGER

Mange af de ting, der ikke var strengt nødvendige, men som man gerne ville have, var købt på auktioner over præsters og degnes indbo eller bragt hjem fra købstaden efter en oprømt markedstur.

De fleste af de bøger, der fandtes i skifterne stammede sikkert fra omegnens præstegårde. Der var ikke mange, der ejede bøger, men de fandtes.

Mikkel Andersen, der ved sin død 1683 var delefoged, efterlod sig gamle lov- og forordningsbøger og nogle teologiske bøger på tysk og latin.

Omkring 1750 har mange bønder og husmænd ikke blot en salmebog, en bibel og en huspostil. Der fandtes en del eksemplarer af Johan Arndts bøger, både »Den sande kristendom« og »Paradisets urtegård«. De var opbyggelsesbøger, præget stærkt af katolicismen og havde mere end andre bøger været med til at forberede pietismen.

»Den bedendes åndelige kæde« var den bog, der fandtes i de fleste hjem, bortset fra salmebogen. Den bestod af 41 led, sammenskrevet af den danske præst Hans Jacob Hvalsøe og blev udgivet i mange oplag.

De fleste andagtsbøger havde titler, der kunne røre hjertet og give sin ejermand lyst til at fordybe sig i dem: »Den blodige Brudgom«, »Nådens åndelige Markedstid«, »Sjælens åndelige Lysthave«, »De udvalgte uforgængelige krone« og »Den gyldne skattekasse«.

Der var ikke noget at sige til, at vurderingsmændene ved skiftet nøjedes med at notere »Adskillige gamle teologiske bøger« eller »En del gamle og ukomplette bøger«.

Om pietismen kom til at betyde ret meget for beboerne i Hylke sogn, er det ikke let at aflæse, men noget må det vel have betydet at have en stærkt pietistisk inspireret sognepræst i 30 år. I løbet af århundredet dukkede der mange Ny testamenter op på bekostning af biberne, og det var i hvert fald en pietistisk ide at trykke og udgive det ny testamente for sig.

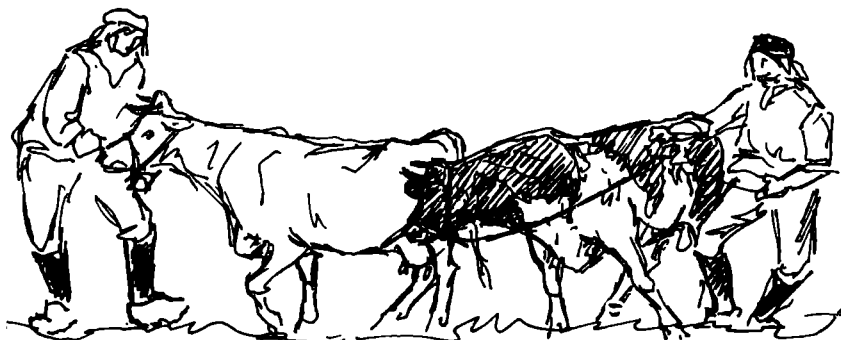
Der var ikke meget andet end religiøse bøger. En gang imellem fandtes et bundt gamle almanakker, og lægebogen »Den barmhjertige samaritan« lå på bordet hos *Niels Damsgård*, da han døde.

HUSDYR

I stalden skulle bønderne helst have de dyr stående, som forordnin-

gen krævede. Det var 6 heste, 2 stude, 3 køer og 6 får for en helgård på 7-8 tdr. hartkorn. Senere krævedes dog 8 heste. Antallet var uhyre fleksibelt i forhold til gårdens størrelse.

Der var næsten altid de dyr, der skulle være, og mere til, hvis gården ikke havde været besøgt af en af de lungesotepidemier, der blussede særligt kraftigt op i begyndelsen af 1700-tallet og igen omkring 1740. En sådan epidemi kunne tømme en stald både en og to gange i samme gård.

Foruden de lovbealede dyr var der hele tiden ungdyrene, gårdens eget opdræt af kalve og føl. Svin havde man ikke pligt til at holde, men alle havde et par søer med smågrise. De leverede sammen med får og lam det kød, der blev spist i gårdene.

De fleste havde også en flok gæs gående, men de har aldrig været hverdagsmad. Ænder nævnes aldrig, og hønsene blev regnet for så betydningsløse, at de ikke nævnes i skifterne. De har været der, for i 1706 kom en gårdmandskone og en tjenestepige i Hylke op at slås, fordi den ene beskyldte den anden for at have stjålet 6 høns.

I 1797, da enken i *Ustrupgård* var død, og alt skulle sælges ved auktion, blev hønsene også talt op og medregnet i boets aktiver. Der var 16 høns og en hane, og de vurderedes til godt og vel en rigsdaler.

De fleste gårde havde et par bistader. Ofte var man fælles om dem to og to i en landsby. Den honning, man fik, har været en kærkommen afveksling i den daglige salte og røgede kost. Honning kunne også bruges til at lave mjød af, så bierne har været nyttige husdyr.

REDSKABER

Til hver gård skulle være en plov med behør, en beslagen vogn og en harve. Plovene var tunge hjulplove, som krævede 4-6 hestes kræfter, en mand til at styre og en dreng eller tjenestepige til at gå ved siden af og holde tømme.

Den beslagne vogn havde så godt som alle bønder, og i reglen havde de to vogne, en forholdsvis ny og en gammel trævogn.

Harverne var til midt i århundredet altid med trætænder. Ved den tid dukkede der enkelte harver op med tænder halvt af jern, og i slutningen af 1700-tallet havde de fleste en jernharve og en gammel træharve stående.

Der var mange andre mindre redskaber, der var nødvendige i gårdens drift. Alle havde et par leer til at hænge. Aftægtsmanden i *Ganstrupgård*, *Niels Mikkelsen*, der døde i 1754 var den eneste, der brugte kornsegl til at høste med. Det har taget længere tid at høste med segl, men til gengæld var aftægtsmarkerne små og få.

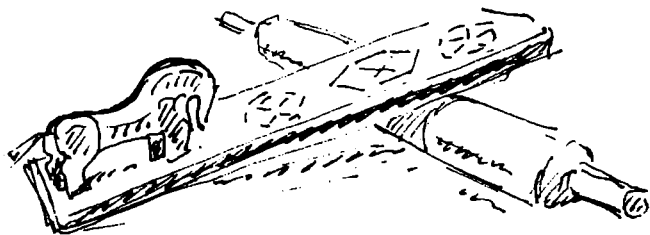
Enhver bonde med respekt for sig selv og manglende respekt for loven havde en mængde redskaber til træfældning og partering af træet i mindre stykker, så at det uden for meget besvær kunne køres væk fra skoven i vinternattens mørke.

Der var et utal af forskellige økse- og savtyper til de forskellige stadier i træets forarbejdning og til træets forskellige formål.

Der var buløkser og håndøkser. Der var tingseløkser, bredøkser, syldøkser og skarøkser. Af save kan nævnes, skørsave, bougsave, tøm-

mersave, stiksave og fukssvanske, der måske nok dækkede over det samme begreb.

Om vinteren, når karlene ikke havde meget andet at lave end at tærsk og pusle om hestene med havre og hakkelse, har de tilbragt megen tid i huggehuset med forarbejdning af træ til reparation af plov og harve. De har snittet tøjrpæle og pølsepinde, og måske har en forlasket ungersvend fået puttet et manglebræt eller en pyramide ind imellem bondens arbejde, beregnet som fæstengave til pigen.

Signalement

I beskrivelsen af Hylke sogns beboere i 1700-tallet kommer en side til at stå hvid og blank. Vi ved intet om, hvordan de mennesker så ud, hvilke ansigtstræk, der stak frem under kvindernes huer eller gemte sig i skyggen af de brede bondehatte.

Fik døtrene fra *Tykjær* så mange uægteskabelige børn, fordi de var smukke og omsværmede og blot havde frygtelig svært ved at sige nej, eller var de ofre for et miljø, der var mere end almindelig råt og afstumpet.

Svaret er begravet sammen med menneskene. Det er der ikke noget at gøre ved, men så meget andet er bevaret om dem, at næsten kun ansigtstrækkene er helt udviskede.

Lægdrullerne fortæller, hvem af karlene, der var høje og ranke, hvem der havde en skæv skulder eller en kroget tommelfinger. Fattigprotokollen noterede dem, hvis legemlige skavanker var så dominerende, at arbejdsevnen var ødelagt.

Det er bevaret, hvordan gårde og huse så ud, hvem der boede i dem, hvordan beboerne fulgte efter hinanden, og hvordan de var i familie med hinanden.

Vi ved, hvordan dyrene i stalden så ud, deres farve og aftegn, og vi ved hvilke heste, der har stået og skelet med et glasøje, og det er ikke svært at forestille sig, hvor stolt ejeren har været over den hoppe, der i skiftet blev vurderet til 40 rigsdaler.

GANGTØJ

Megen viden er forsvundet, men megen er bevaret. En ting, der omhyggeligt blev noteret op og dermed overleveret eftertiden er, hvordan folk gik klædt. Det skete i forbindelse med skifte ved dødsfald. Øvrigheden har taget hvert stykke tøj frem og vendt og drejet det, vurderet det efter stof, snit og pynt, efter slid og mølhuller, sat det til en værdi og omhyggeligt noteret alle oplysninger i skiftebrevene.

Ofte var fattigdommen så himmelråbende, at den, der foretog skiftet, blot lakonisk bemærkede: »Af gangklæder var aldeles intet«, eller »Den salige kones gangklæder var af ingen værdi«.

Det var altid kvinderne, der intet efterlod sig. Deres opgave var at sørge for andre, og ofte har det kun ladet sig gøre ved at glemme sig selv.

Det var i reglen gamle koner, der slet intet ejede. Tilværelsen har formet sig sådan, at der aldrig blev overskud til at forny eller vedligeholde det tøj, der i sin tid var bragt med ind i ægteskabet. Ofte var det også unge koner, der måtte herfra uden at efterlade sig spor. Uden tøj har de ikke kunnet gå, men måske var den smule, de havde, syet om til børnene, endnu mens deres mor lå syg, og enhver kunne se, hvad vej det gik.

Om *Niels Eskesens kone*, der døde i 1686, står i skiftetrevet, at hun intet tøj efterlod sig, undtagen en gammel nattøje, et gammelt skørt, og en lige så gammel sort kåbe, da hun havde været syg og sengeliggende i 12 år.

Nogle få gange manglede mandens tøj i skiftet, men aldrig fordi det var uden værdi, kun fordi nogle begærlige voksne sønner ikke kunne vente, men allerede, inden faderen var mere end kommet i jorden, havde delt det imellem sig.

KVINDETØJ

Når kvinderne kom til kirken om søndagen, var de alle sortklædte. Kun de ugifte pigers huer og måske et hvidt forklæde har brudt det mørke mønster. Sort var den helt dominerende farve i kvindetøjet til kirkebrug og fest.

Tøjet kunne være af udmærket kvalitet, også i den fattige første del af århundredet. Der var blot aldrig mere end højst nødvendigt.

Da den unge kone i *Gåsholm* døde i 1684, vurderedes hendes tøj til 22 sletdalere, og det var meget efter Hylkeforhold. Hun havde en sort kåbe, sort skørt og trøje, sort halvkjortel, en sort hue og et snøreliv med guldgalonier og messingmaller. Alene kåben vurderedes til 12 sletdalere. Den havde hendes far sikkert givet hende få år før ved hendes bryllup. Det hørte sig til, men var svært at leve op til for fattige Hylkebondere.

Den sorte kåbe, altid af *klæde*, fandtes også efter *Maren* i *Tykjær* 1683 og *Anne* i *Toftlund* 1690 og efter den gamle kone i *Jordbjerggård*, men ingen af dem vurderedes til mere end 4 sletdalere.

De sorte klædeskåber forsvandt tidligt. Efter 1730 nævnes de så at sige aldrig. Alle kåber blev nu af *kattun*. De var mindre kostbare, så selv husmandskoner efterlod sig nu sommetider en kåbe, men mange kvinder ejede stadig overhovedet ikke overtøj. Et lagen, et hestedækket eller et gammelt skørt er nok blevet lagt om skuldrene, når de skulle ud i kulden.

Kåberne var ærmeløse langt op i århundredet. I 1787 nævnes første gang to ærmekåber efter den velhavende *Søren Espesens* unge kone i *Ringkloster*. Den ene var af sort *stof* og den anden af blå ulden *damask*. Den sorte kåbe var foret med hvid *multum*. En gang før er en kåbe med foer nævnet i en registrering. Det var i 1777, da en fattig enke i *Båstrup* i vildelse havde dræbt sit lille barn.

Da enken i *Ustrupgård* var død i 1797, lå der i dragkisten to blå kåber, den ene af *taft* med sølvknapper, den anden af ulden damask.

Den sorte kjole var kvindernes bryllupsdragt, og den fulgte dem som festdragt hele livet. Var der overhovedet nævnt tøj i skiftet, kunne man være helt sikker på, at der enten var en sort kjole eller en sort trøje og et sort skørt.

Stoffet var altid uldent, *vadmæl*, *stof* eller *klæde*, og den sorte kjole vurderedes i reglen til 2-4 sletdalere. Hele kjoler i andre farver var

meget sjældne før i slutningen af århundredet. I 1704 døde *Karen Mikkelsdatter* i *Stougård*. Hun havde i sin tid bragt et solidt udstyr med sig til *Ustrup*. Hun havde ikke blot to sorte kjoler, men også en brun rejsekjole af *ratin*, kantet med sorte snore og vurderet til ikke mindre end 6 sletdalere. Også *Maren Mortensdatter* i *Jordbjerggård*, der døde i 1707 havde en brun hjemmegjort rejsekjole.

Havde man ikke en hel sort kjole, klarede man sig med trøje og skørt i samme farve og helst af samme stof. *Kirsten* i *Gåsholm* havde sådan et sæt, og også *Maren* i *Tykjær*, der døde fra et sort *firskaflet* skørt og en ditto trøje.

Skørterne var omkring 1700 enten sorte, brune, røde eller grønne. Brunt og grønt blev dog snart gammeldags, og afløstes af sribede og blå skørter. Samtidig begyndte pigerne at gå i *drejlskskørter*. De har ikke været så varme som de af uld, men var det koldt, tog man blot flere oven på hinanden. Samtidig blev særkene også mere almindelige, og de har nok gjort en del til, at man kunne klare sig med lettere stoffer i skørterne.

Det eneste blå skørt, der nævnes i de tidlige skifter, tilhørte *Maren* i *Jordbjerggård*, der døde i 1707, men der gøres udtrykkeligt opmærksom på, at det kun var et underskørt.

De samme farver som i skørterne, fandtes i trøjerne. Sort, brun, rød og grøn i hele perioden. I sidste halvdel fandtes også mange hvide og sribede trøjer. Blåt blev aldrig almindeligt.

Der skelnedes mellem trøjer, buller og snøreliv. Trøjerne var så langt i overtal. Snøreliv var sjældne, da de var forholdsvis kostbare. Fra de sidste 20 år af 1600-tallet fandtes kun 3 snøreliv. Det ene var af brunt fløj med sølvsnørenål, og de andre af *rask* med guldgalonier og messingmaller.

Der gik næsten 100 år, inden der igen dukkede snøreliv op i Hylke sogn.

Buller omtales heller ikke ret tit. Første gang de nævnes var i 1735, da *Maren Nielsdatter* i *Brørup* døde. Hun var gift med *Chr. Mogenssen*, der efter sessionens opfattelse var en udygtig og efterladende mand, der kun afslørede et formidabelt talent for at sætte børn i verden, men ikke desto mindre havde hans kone meget og nyt tøj, da hun døde i barselseng. Blandt andet havde hun 2 sribede buller, en med blå og en med røde ærmer.

Maren Tambour i *Sønderborghuset*, der døde 1747, efterlod sig foruden en søn i hattemagerlære en mængde smukt tøj. Det var gammelt og slidt, da hun døde, men pegede tilbage på en fortid som datter i *Jordbjerggård*. Hun havde også flere buller, men udover de to gange nævnes de aldrig. De vurderedes ikke særligt højt og har vel dækket over det samme begreb som livstykket, men bullen havde altid tilsyede, strikkede ærmer i en anden farve end livet.

Den sorte hue, i begyndelsen altid af vadmel eller klæde, blev båret af den gifte kvinde. Den er sjældent nævnt i de tidlige skifter, da den sikkert har fulgt sin ejerinde i graven. *Karen Therkelsdatter* i *Nissumgård* efterlod sig en gammel og sort klædeshue i 1689, og *Kirsten* i *Gåsholm* må også have haft to, da hun døde i 1684, for efter hende nævnes en sort silkehue.

Efterhånden som der kom mere tøj i skifterne, steg antallet af huer. De har været kvindens stolthed, oftest af kostbart stof, silke, fløjel eller *gyldenstyk*. *Dorthea Hermansdatter*, der døde 1757 som husmandskone i Ustrup efterlod sig ikke mindre end 8 huer. Den højst vurderede var blå med guldgalonier.

Da rytterdistriktet kun afholdt skifter efter rytterbønder og husmænd og deres ægtefæller og ikke efter deres børn, kan man ikke se, hvordan den unge, ugifte piges huer så ud.

Kvinderne har været hårdføre, hvis de har kunnet klare sig med det tøj, især fodtøj, der er nævnt i skifterne. I reglen omtales intet fodtøj, allerhøjest et par gamle sko eller trætøfler. Strømper er næsten lige så sjældne. Da en husmandskone i Ustrup, *Anne Rasmusdatter*, døde i 1798, skelnedes der i skiftet mellem hendes fine tøj i kisten og hendes dagligtøj, hvorimellem der fandtes et par blå strømper.

Den velhavende *Anne Cathrine Sørensdatter* i *Ringkloster*, der døde i 1787, er den eneste, om hvem vi ved, at hun har haft ordentligt fodtøj, for hun havde både 3 par uldne strømper og sko med sølvspænder.

Et hvidt klæde bundet stramt om hovedet under huen har sikkert været brugt, men vurderedes så lavt, at det sjældent nævnes. *Maren Tambour* havde i 1747 6 slette hovedlin. Hun efterlod sig også, som den første i Hylke både *hovedtaft* og *pandesmække*, *snipper* og kniplingshatte.

Lidt senere dukker *haghattene* op. Det var hvide underhuer, og de velhavende kvinder kunne have 10-12 af dem. Samtidig nævnes de

første kyser, der altid var af sort fløj og kunne være pyntet med kniplinger.

Da *Karen Therkelsdatter* i *Nissumgård* døde i 1689 var det kun fra det allernødvendigste tøj, bortset fra et gammelt forklæde. Hvordan det så ud, siger skiftet intet om, men der gik over en menneskealder, inden der igen viste sig et forklæde. Det var i 1732 i *Ringkloster*, og det har været til pynt. Det var af sort silkecrepe. Senere blev de fine forklæder altid hvide, i reglen af hørlærred. Til dagligt var de enten blåternede, blåstribede eller ensfarvet blå.

En ting, der har været den helt vilde luksus, var særke. Måske har de gifte kvinder ejet en særk, der var en del af brudeudstyret, og som de har fået på i kisten, men den har sikkert kun været i brug de to gange i deres liv, til brylluppet og til begravelsen. *Maren Nielsdatter*, der døde 1735 og som på mange måder var en foregangskvinde med hensyn til tøj, ejede 5 særke. Efterhånden blev de mindre sjældne, men aldrig almindelige. Hvor stoffet er nævnt, var det altid blågarn.

Af andre ting, der blev nogenlunde almindelige i løbet af sidste halvdel af 1700-tallet var halsklæder, halskraver og halværmer, der i reglen var af fint kramlærred med kniplinger.

MÆNDS TØJ

Krakær Led, skovskiftet mellem Ustrup og Kattrup, havde i gamle dage ikke noget godt ry på sig. Her kunne man møde spøgelses. Denne frygt benyttede *Anders Zachariassen Winther* sig af en vinteraften i 1794, da han lavede sit private spøgeri i skoven ved at lægge falske spor ud, så at det så ud, som om han var blevet overfaldet og myrdet.

Hesten, han red på til *Ørskovgård*, hvor han boede, fik grimeskaffet skåret over og sendt hjem til gården med et klask i enden. Derefter rodede han jorden op, trak sin kjole af og gennemhullede den 14 steder med en kniv og smed den på jorden, kløvede sin hat midt igennem, brølede av-av, så at det kunne høres helt til Elbjerg og fjernede sig fra stedet.

Om han stak af fra sine kreditorer, en faderskabssag med en pige fra nabosognet, eller sin kones dominerende far, blev aldrig åbenbaret, men Anders dukkede snart op igen og faldt til i den hjemlige fold.

Interessant i denne forbindelse var det signalement, der blev lavet af ham, da myndighederne hurtigt fik mistanke om, at

havde kjolen på, da den blev gennemhullet og altså ikke lå på bunden af Krakær mose.

I et forhør den 25. januar forklarede hans kone, hvad han havde på, den dag han forsvandt: Lyseblå overkjole, sort, rund hat, brun hjemmegjort vest, striberne taget over tværs af tøjet, gul skindtrøje med hvide benknapper, blå *rysses* brystdug kantet med lyseblåt, sorte *manchesters*-bukser med sorte hornknapper, hvide uldne strømper, nye støvler, hvid bomuldshue, kramlærredskrave og manchetter broderet med AW, sølvstangknapper, hørlærredsskjorte, også broderet AW og et sølvur med rødt læderbånd.

Sådan kunne en ung, velhavende bonde se ud i slutningen af 1700-tallet, når han red til byen for at betale sine amtstueskatter.

Så solidt og gedigent var ingen bønder klædt i begyndelsen af århundredet. Ligesom kvinderne havde de fleste mænd kun få stykker tøj, og der var ikke megen variation fra bonde til bonde.

Næsten alle havde en grå vadmelskjole. Den var måske et minde fra soldatertiden, for i forordningen i 1695 står der, at regimentet hvert andet år skulle forsyne soldaterne med bl.a. en grå vadmelskjole.

I 1750 døde en betler, en afdanket rytter, hos *Niels Damsgård* i Ringkloster. Foruden et par gamle bukser stoppet med allehånde tøj, efterlod han sig kun en vadmelskjole. Den var måske det eneste, han havde fået ud af de mange år som soldat.

Den grå vadmelskjole optræder i skifterne ofte sammen med en sort klædeskjole, der dog hver gang benævnes som gammel, så måske har den grå kjole i det hele taget afløst den sorte.

Omkring 1730 dukker der enkelte gråblå kjoler op, og inden længe havde hver gårdmand og mange husmænd en blå kjole i klæde eller vadm. Den blå farve regnedes nu for den fineste, så *Rasmus Post* i Båstrup kunne være tilfreds med sig selv, når han roede og red sin postrute: Blå vadmelskjole, blåstribet trøje, blå brystdug og blå strømper.

Den blå farve holdt sig i en menneskealder. *Niels Damsgård* døde i 1770 og efterlod sig en sort og en blakket kjole, og da degnen *Peder Ring* døde i 1793, havde han heller ikke en blå kjole, men en sort, en brun og en grøn.

Knapperne var i reglen af kamelhår, horn eller ben eller metal. Da

en kræmmer i 1787 blæste i Skanderborg sø og druknede, havde han brede, blanke metalknapper i sin blå kjole.

Havde man råd til sølvknapper, kunne man anbringe dem i kjolen, men oftest sad de i vest og brystdug. Det må have været enhver lande-vejsrøvers drøm at møde *Jacob Hansen* i *Nissumgård* alene en mørk nat i en øde skov, for han havde ikke mindre end 273 sølvknapper i tøjet: Bukkeskindstrøje med søvlæster og 5 gange 12 sølvknapper, en anden skindtrøje med 2 gange 12 og et par blå læderbukser med 2 gange 12 + 9 sølvknapper og en grå kjole med 10 gange 12 + 9 og en stribet trøje med med 2 gange 12 + 3 sølvknapper.

Han var nu også et særsyn. Der skulle gå over 50 år, inden nogen igen havde velstand til at prale med i sin påklædning. Det var *Niels Damsgård*, der skiltede med 199 sølvknapper i tøjet. En nogenlunde velstillet bonde efterlod sig i reglen en vest eller brystdug med 10-20 små sølvknapper.

Den sorte, grå eller blå kjole har været kistetøj. Til daglig har de fleste gået i et par læder- eller skindbukser og en tilsvarende trøje. Det kunne være bukkeskind eller dyreskind og var ofte farvet sort, gult eller blåt.

Mads Joensen, der døde i Båstrup 1703 var en af de meget få, der ikke havde skindbukser, kun vadmelbukser. Til gengæld var han ejer af det eneste par underbukser, der findes i skifterne. De vurderedes til godt en sletdaler, men stof og form nævnes ikke.

Håndværkerne i hele perioden og også bønderne i slutningen af århundredet brugte lærredsbukser som arbejdstøj. *Jacob Andersen*, der døde i 1708, var både bonde og tømmer. Han havde 2 par lærredsbukser, men det varede mange år, inden de blev almindelige.

Under kjolen havde man trøjen. Denne kunne være af skind eller stribet, hjemmegjort klæde eller rødt og brunt tøj. De røde klædes-trøjer var almindelige omkring 1700. De kaldtes i reglen nattøjer.

Endnu ældre var den uldne, røde skjorte. Den nævnes nogle få gange, men aldrig efter 1690. Indtil omkring 1730 var skjorter i det hele taget sjældne. Måske havde pigen i sin tid overvundet sin modvilje mod fæstemanden og fulgt gammel skik og syet og broderet ham en brudeskjorte, men den har han sikkert fået på i kisten. Den nævnes aldrig.

Da boelsmand *Niels Sørensen* i 1787 druknede i søen, står der i skif-

tet: »Af lintøj er ej fundet noget, da det lidet, den afdøde havde, er anvendt til hans ligfærd«.

Han har nu været fattigere end de fleste, for på den tid, han døde, ejede gårdmændene og mange af husmændene både 6 og 8 skjorter, lige mange i blågarn og i hørlærred.

Vest nævnes første gang i 1706 efter *Chresten Rasmussen* i Ustrup. Han havde både vest og brystdug. Vesten var af bukkeskind med 48 sølvknapper. Den vurderedes til 9 sletdalere, og enken måtte affinde sig med, at svigermor drog af med den til *Kattrup*, da hun havde penge til gode i boet.

Brystduge var ærmeløse veste. De blev meget almindelige i løbet af århundredet og var i reglen sribede eller blå.

Et helt sæt tøj, kjole, vest og bukser i samme stof havde kun præst og degn og den velhavende *Niels Damsgård*.

På hovedet havde mændene er sort hat, der ligesom den grå vadmel skjole kan have været en del af soldaterlønnen. Sommetider siges det, at hatten har metalspænde, sommetider at den er med bånd.

Mange bønder havde ingen hat, kun en hue. *Mikkel Andersen*, der døde i 1683 i *Nissumgård* havde en ruskindshue og i 1703 nævnes en foeret hue. Kramhuer, og røde eller sribede hjemmestrikkede huer og grønne kasketter dukkede først op i slutningen af 1700-tallet.

Der fandtes også mange hvide huer, der har været brugt som nat-huer og om dagen som underhuer under hatten. Da *Anders Winther* i 1794 fingerede overfald på sig selv, var han for pertentlig. I stedet for at kløve huen i to sammen med hatten og træde den grundigt ned i sølet, så rullede han den omhyggelig sammen og stak den ind i en busk, hvor den blev fundet og nok var med til at fremkalde myndighedernes undren og skepsis.

I stedet for den hvide underhue kunne man have et *hatteslag*. Det havde næsten alle i sidste halvdel af århundredet.

Strømperne var, når noget er nævnt, grå, hvide eller blå. De var altid uldne, og ingen havde mere end nogle få par. Så fornemme som en dødningerad, der i 1680 blev fisket op af en mose i Hoved, var ingen Hylkebønder. På den fandtes 3 par strømper. Inderst et par af tråd, dernæst et par af lærred, yderst engelske strømper med *kanoner* på.

På fødderne har man til daglig haft træsko eller gamle slide soldaterstøvler eller sorte sko med messingspænder. Støvlerne forsvandt i

mange år i skifterne for i slutningen af århundredet igen at dukke op, nu som fint fodtøj. *Niels Damsgård* efterlod sig i 1771 overhovedet ikke sko, men ikke mindre end tre par støvler.

NAVNE

Navnet var også en del af et menneskes ydre fremtoning. Når et barn i 1701 døbttes med det kunstfærdige navn Lucia Øllegård Hedevig, var det ganske givet ikke en lille bondepige. Den slags extravagancer tillod almuen sig ikke. Lucias far var da også korporal og havde det tysklingende navn Friederich.

OPKALD

Blandt de fastboende i sognet blev det de samme navne, der gik igen generation efter generation, så cementeret var skikken med at opkalde forældre og afdøde slægtninge.

Reglen var, at den første datter blev opkaldt efter sin mormor, nummer to efter farmor. Den ældste søn fik farfars navn og den næste morfars. Kom der flere børn, var forældrene mere frit stillet, men de fortsatte i reglen med at opkalde familiemedlemmer, der dog helst skulle være afgået ved døden, da man mente, det tog lykken fra et menneske at blive kaldt op i levende live. I det hele taget rykkede en nylig afdød slægtning op foran alle andre.

Som eksempel på navne til en flok børn kan man tage *Niels Mikkelsen* i *Ustrup Kjærsgård*. Både hans og hans kones forældre og bedste-forældre er kendte, så navnene er lette at spore bagud.

Børnene var: Søren f. 1732
 Margrethe f. 1735
 Mikkel f. 1739
 Ingeborg f. 1743
 Rasmus f. 1749

Den ældste søn burde have heddet Mikkel efter sin farfar, *Mikkel Stougård*. Det var han også kommet til, hvis Mikkel havde været død, men han levede i bedste velgående, travlt beskæftiget med at banke livet ud af sin første kone. Derimod var morfar, *Søren Mortensen* i *Båstrup* død året før, da han i fuldskab trimlede af en vogn og brækkede halsen. Derfor kom den ældste søn til at hedde *Søren*.

Margrethe var *Niels Mikkelsens* mormor. Hun var død som aftægtskone i Kjærsgård kort tid før oldebarnet blev født. Hun rykkede derfor op foran konens mor, *Maren Frandsdatter*, der egentlig stod for tur.

Næste søn fik navnet *Mikkel* efter farfar. *Ingeborg* blev kaldt op efter sin farmor, *Ingeborg Rasmusdatter*. Her rykkede igen en nylig afdød op foran en, der var i live. Lille *Ingeborg* blev døbt i 1743, og i 1742 var hendes farmor *Ingeborg* død. Heller ikke denne gang blev mormor kaldt op.

Det yngste barn blev en lille *Rasmus*. Begge bedstefædre var nu kaldt op, så forældrene valgte Rasmusnavnet efter *Niels Mikkelsens* morfars, *Rasmus Sørensen*, hvis gård *Niels* havde i fæste.

Skikken med at opkalde bedsteforældrene var så rodfæstet, at man, hvis de hed det samme på begge sider, hellere havde to børn med samme fornavn, end at man lod to bedsteforældre leve videre i samme barn.

I *Ustrup* havde *Gunde Sørensen* to sønner, der hed *Søren*. De blev begge gårdmænd i *Ustrup*, og man skelnede mellem dem ved at kalde dem *Gamle Søren* og *Unge Søren*. I *Hylkegård* var der på samme tid to søstre, der hed *Maren*, og i *Båstrup* døde hyrden så sent som i 1792 fra to drenge, der begge hed *Niels*.

Når man kaldte en nylig afdød op, kunne det ske, at man gik uden for familien. Det er svært at sige, om der har ligget ægte hengivenhed bag eller blot snobberi. Det var næsten altid en person højere på strå end en selv, der blev kaldt op. *Peder Hansen* i *Soelegård* kaldte i 1754 sin søn *Thomas Kiesby Pedersen*. *Thomas Kiesby* havde været jagtsessionsskriver i rytterdistriktet og havde boet hos sin svoger *Niels Damsgård* i *Ringkloster*. Han nåede at blive gift, mens han boede i *Hylke*, men døde barnløs samme år. Hans enke, *Ida Schridsmeyer* var gudmor for lille *Thomas*. Samtidig havde *Niels Damsgård* en datter i kirke. Hun fik det kunstfærdige navn *Thomasia*.

Det var altid de fine, der blev kaldt op. *Peder Jensen Møller* i *Ringkloster* kaldte sin søn *Hans Friis* efter manden i nabogården. Denne levede i bedste velgående, men havde ikke selv en søn, der kunne have båret navnet videre, og forøvrigt skyldte *Peder Møller* ham penge, så han har stemt *Hans Friis* mild ved at kalde sin søn op efter ham.

I opkaldet af en barnløs eller sønneløs har måske ligget to ønsker: At give den mand, der måtte se sin slægts navn dø bort med sig selv,

del i sin egen slægt og at give barnet del i den velhavende mands lykke.

Peder Møllers eksempel kunne blot bestyrke det indtryk. Hans anden søn blev døbt Jens efter sin farfar, men døde som lille. Selv måtte Peder Møller gå fra gården. Han druknede kort tid efter i søen, kun 30 år gammel. Lille Hans Friis voksede derimod op og blev en velhavende og anset gårdejer og sognefoged i Foerlev.

Da præstekonen *Anne Felsen* døde i 1765, kaldte *Laur's Jordbjerg* i *Sønderborghuset* sin næste datter *Anne Felsen Laursdatter*. Hans kone havde tjent i præstegården, før hun blev gift og har måske sørget oprigtigt, da hun døde. Om lille Anna arvede præstekonens eventuelle gode egenskaber, melder historien intet om. Navnet bragte hende i hvert fald ingen jordisk lykke, for hun døde mange år senere som almissem.

PIGENAVNE

I de år *Niels Mikkelsen* i Ustrup havde børn i kirke, døde der næsten hver gang en gammel i familien, som skulle kaldes op. Det blev aldrig mormor, *Maren Frandsdatters* tur. Derved blev familien i Kjærsgård en undtagelse. En børneflok uden en Maren var noget af et særsyn. Det var det helt dominerende pigenavn i sognet i det 18. århundrede. Der var en sådan overdådighed af Maren'er i kirkebogen, at forklaringen ikke blot kan være de stive opkaldsesskikke. Der må have været noget mere. Det er nærliggende at tro, at navnene Maren og Maria er blevet det samme i almuens bevidsthed. Dybt i hjerterne har der været megen tro på og tilbedelse af jomfru Maria tilbage. Kunne man ikke tænde vokslys for hende i kirken, så kunne man ære hende ved at kalde sin datter Maren. Marianavnet gik almindelige mennesker udenom indtil slutningen af århundredet, hvor det blev almindeligt i sammensætninger.

Det næstmindeligste pigenavn var Anne. Det kan på samme måde have været ment som en hyldelse til jomfru Marias mor. Alle præster stavede navnet Anne. Først i det følgende århundrede blev det til Anna og Ane.

Fra Maren og Anne var der et langt spring ned til Karen, Johanne og Kirsten

Var fornavnet sjældent eller dobbelt i første halvdel af 1700-tallet.

var forældrene, eller en af dem, fremmede i sognet. Soldaterne, der ofte var udlændinge, satte deres præg, ikke blot på antallet af børn, men også på navnene. Lucia Øllegård Hedevig havde en lillesøster, der hed Marselia Charlotte. Der var også soldaterbørnene Frederikke Clarine og Maria Magdelene. Når der pludselig dukker en lille Synøve op i kirkebogen, kan det ikke undre, at faderen hed Østen. Han har nok haft sine forfædre i et andet nordisk land.

Stod man over bønderne, kunne man lægge en ekstra afstand mellem sig og almuen ved at give børnene sjældne navne. Amtmand Grabow, der indtil 1715 boede på Ringkloster, fik en datter døbt i Hylke kirke. Hun hed Sophia Hedevig. Degnen *Jørgen Mossin*, hvis daglige tilværelse ikke adskilte sig meget fra bøndernes, kaldte sine døtre Drude Mette efter barnets mormor og Inger Maria.

DRENGENAVNE

Drengene havde næsten altid kun et fornavn. Det var for besværligt og uhåndterligt med dobbelte fornavne, når fornavnet i næste generation skulle være efternavn. I slutningen af århundredet døde gårdmand *Jens Jørgen Zachariassen* i Ustrup, men han var barnløs, så der opstod ingen problemer.

40 år senere blev en karl fra Horndrup, *Niels Christian Sørensen* gift med en pige fra Brørup, hvis hjem de overtog. De fik en stor flok børn, og præsten havde et voldsomt besvær med navnene. I kirkebogen blev de skiftevis kaldt Nielsen og Christiansen.

Det almindeligste drengenavn var Søren, tæt fulgt af Niels, Rasmus, Peder og Jens. Det var ikke som hos pigerne et enkelt navn, der dominerede. Udvalget af drengenavne var ikke stort. Hvis man føjer Jørgen, Mikkell, Chresten, Laurs, Hans og Morten til, har man næsten alle de drengenavne, der var i brug i Hylke sogn.

De få navne, man valgte imellem, var måske grunden til, at de dobbelte efternavne opstod og blev nogenlunde almindelige. *Søren Pedersen* i *Toftlund* nøjedes ikke med at kalde sin søn Mikkell efter sin forgænger i gården *Mikkell Hansen*, nej, drengen blev døbt Mikkell Hansen Sørensen. Man skulle ikke være i tvivl om, hvilken Mikkell drengen var kaldt op efter. Nogle år efter blev en ny lille Mikkell døbt. Han blev kaldt Mikkell Jørgensen Sørensen efter sin morfar.

Skønt det tog lykken fra et menneske at blive kaldt op i levende live,

greb man alligevel sommetider til den udvej. Barnet fik ens eget eller ægtefællens navn, ikke fordi man ønskede noget ondt for sig selv eller den anden part, men det skulle være tilstrækkeligt til ikke at få flere. Det slog dog ofte fejl.

EFTERNAVNE

Alle, både drenge og piger, fik deres fars fornavn som efternavn med et søn eller datter hæftet på. Navnet fulgte dem hele livet, pigerne også selv om de blev gift. Børn, der var født uden for ægteskab, fik også deres fars navn, hvis pigen kunne huske, hvad han hed og faderskabet var anerkendt og indført i kirkebogen.

Mange arvede eller fik et tilnavn, der gik med over i kirkebogen og blev familiens slægtsnavn. Sommetider forsvandt navnet, når den, der bar det, døde.

Takket være de få navne, man valgte imellem, kunne der ofte på samme tid være flere, der hed det samme i en landsby. Man kunne skelne mellem dem ved at give hver et tilnavn. Omkring 1780 opererede man i Hylke med 3 Søren Mikkelsen'er. De blev kaldt henholdsvis Gamle, Unge og Lille Søren Mikkelsen.

Oftest var det beboernes erhverv eller deres fars erhverv, der havde givet dem et tilnavn, der efterhånden blev deres efternavn. I kirkebogen og i tingbøgerne er der utallige eksempler. Man støder på Anders Hjulmand, Hans Skræder, Rasmus Smed, Jørgen Grydemand, Rasmus Kalkslager, Anders Hestegilder, Poul Budfoged, Anne Båndkone etc.

Militæret gav også navne til sine folk, navne de nok først fik hængt på sig, når de ikke var soldater længere. Det var navne som Mads Rytter, Jens Dragon, Søren Kyrassér og Jørgen Gevaldiger.

Militæret gav også helt bogstaveligt navne til soldaterne. I forordningen 1695 står der, at soldaterne skal indføres i rullen med navn og tilnavn. Det ville i reglen sige navnet på den landsby, de kom fra. En karl fra Brørup blev rytter i Randers og kom der meget galt afsted og han blev i tingbogen kaldt ryttertyven *Anders Brørup*.

Hvis en mand var hentet udensogns fra til en gård, hængte hans gamle landsbys navn ofte så fast ved ham, at den blev et slægtsnavn. Den dag i dag hedder gården ved siden af præstegården *Gantrupgård*. *Niels Sørensen* fra landsbyen Gantrup i Voerladegård

i 1694 til Hylke og overtog *Søren Jørgensens* fradøde gård, og Niels fra Gantrup blev til Niels Gantrup, og gården blev til Gantrupgård.

Det samme skete for folk, der flyttede fra sognet. En søn fra den nuværende *Møllersminde* i Ustrup blev købmand i Horsens og kom til at hedde *Jacob Ustrup*. Hans søster blev gift med en søn fra en af *Ringklostergårdene*, og slægten fik navnet Ring eller Ringkloster. På samme måde opstod Båstrup som navn på en familie i Skanderborg. *Hans Andersen* fra *Thykhjør* i Brørup rejste til Horsens og gav navn til en købmandsslægt *Thykhjør* der. En anden gren af familien blev boende i sognet, og det kan være vanskeligt at se, at der er tale om den samme mand, når han i kirkebogen skiftevis kaldes *Søren Thykhjør*, *Søren Sørensen* og *Lille Søren*.

På samme måde kaldtes skrædderen i Ustrup sommetider *Mathias Christoffersen*, sommetider *Mathias Biedermann* og sommetider *Mathias Skrædder*. Her hjalp det, at fornavnet var så sjældent, at der, mens han levede, ikke var andre i sognet, der hed *Mathias*.

I det hele taget var efternavnet ikke særlig fast. Man har nok aldrig brugt det i daglig tale og omtale. Det var måske alt det, man kunne huske, hvad man selv hed, hvis navnet skulle indføres i kirkebog eller fæsteprotokol. I 1734 blev *Niels Sørensen*, hjulmandens søn i Ustrup gift med *Maren Bertelsdatter* i Brørup. Hun var datter af *Bertel Pedersen*, der havde haft gården indtil nogle år før. *Niels Sørensen* flyttede ind i *Bertels* gård og hed siden aldrig andet end *Niels Bertelsen*. Præsten var dog så hensynsfuld i kirkebogen at sætte et *Sørensen* bag efter i parentes.

Søren Gundesens søn i Ustrup hed *Jørgen Sørensen*, men kaldtes hveranden gang *Jørgen Gregersen*, et navn, der stammede fra hans mor.

Niels Poulsen i *Jordbjerggård* havde en søn *Laurits*, der blev husmand i Hylke. *Laurits*navnet havde han efter sin morfar *Laurits Dam*. Han måtte også leve med tre forskellige efternavne: *Nielsen* efter sin far, *Dam* efter sin morfar og *Jordbjerg* efter det sted, han var født.

TILNAVNE

»Lille« blev ofte sat foran navnet. Det blev ikke brugt nedsættende om en undermåler, men synonymt med »Unge«. De to tilnavne var lige almindelige og brugtes som modsætning til »Gamle«. Hvis det

havde betydet lille i egentlig forstand, burde der have været nogle, der blev kaldt »Store«, og det var der ikke. Kun en eneste gang dukker »Store« op i kirkebogen. I 1725 døbte *Wicher* et barn født uden for ægteskab. Moderen var *Store Sidsel*, »så kaldet for hendes synder, især mod det 6. bud, som hun nu 3 gange har begangen«, forklarer præsten omhyggeligt i kirkebogen.

Store Sidsel boede i *Sønderborghuset*, hvor byens løse fugle holdt til. Foruden hende var der på samme tid *Svinekaren* og *Gåseanne*, der også med jævne mellemrum havde barn i kirke med efterfølgende offentligt skriftemål.

Måske har man i daglig tale sat tilnavnet foran fornavnet. Under en retssag i 1710 indkaldtes *Rasmus Andersen Boes* fra Skårup som vidne, men under afhøringen tituleredes han hele tiden Boes Ras.

Hos Store Sidsel gik navnet på en moralsk vurdering, men også karakteristiske fysiske egenskaber kunne give en mand et tilnavn, han måske hellere ville have været fri for. En husmand i *Damhuset* i Brørup blev livet igennem kaldt *Laur's Krølletå*.

Stammede eller læspede en mand, så at han ikke var til at forstå, ja, så snakkede han som en tysker, og det navn blev også tit hængende.

Sind og samkvem

KONSERVATISME

Konservatisme er en forsvarsmekanisme. Den udspringer af frygt, frygt for at få det værre, end man har det. Måske er det ikke særlig godt, men der er mange, der har det ringere, og laver man om på tingene, er det ikke til at overse, hvordan det bliver.

Der er ikke noget at sige til, at bønderne var konservative og meget lidt oprørske. Indtil grunden begyndte at skride under landsbysamfundet — det startede i 1767 med ryttergodsets bortsalg og tog fart i de næste 10-15 år med overgangen til selveje og udskiftningen og gårdenes udflytning — skete der uendelig lidt.

De kongelige forordninger krævede de samme redskaber og det samme antal husdyr i 1767 som i 1700. Jorden dyrkedes på samme måde og efter samme retningslinier, som bymændene havde kunnet enes om i mange generationer, og man boede i de samme lerklinede bindingsværkshuse.

Inde i stuerne var der kommet flere møbler, og der var mere tøj i kisterne. Mange af de ting, der var uopnåelig luksus en menneskealder tidligere, var nu ved at blive almindelige: En kakkellov i stuen, et spejl og skilderier på væggen og kaffekværn og kopper.

Det har sikkert været nok til at få de gamle til at ryste på hovedet og mumle, at dette her går aldrig. Nu må Dommedag da være nær. De kunne tage det ganske roligt. Ingen ønskede at lave noget om. Bønderne drømte ikke om det, og øvrighed og kirke havde det samme solide tag i befolkningen, som de altid havde haft.

Da udviklingen endelig begyndte at tage fart, kom initiativet heller ikke fra bønderne. Udviklingen blev planlagt og beslutningerne taget af regeringen og dens rådgivere.

Landsbyerne havde deres egne love, som gav dem et vist lokalt selvstyre. På grandestævnerne traf man beslutning om, hvornår man skulle begynde at pløje, så og høste, og man idømte bøder for overtrædelse af vedtægterne.

Fra Hylke sogn er kun afslutningen af Båstrups bys *videbrev* beva-

ret. Det blev tinglæst den 7. maj 1673 og sluttede således: »Dette videbrevs indhold forpligter vi os Båstrup bymænd samtlige at holde, og hvem, som vorder skreven for noget af det videbrevs indhold, da skal de andre mænd have fri forlov at indgå i deres gårde og huse for viden, foruden gårdsfred eller nogen modsigelse i nogen måde«.

Den kollektive beslutningsproces og arbejdsform har givet en følelse af fællesskab og tryghed, men har også virket som en bremse på al nytænkning.

Loven sagde, at hvad flertallet i en landsby besluttede, havde de øvrige at rette sig efter. Hvis der var et lyst og progressivt hoved i grandedaget, og hvis han kunne overbevise flertallet om det rigtige i sine visioner, var der her en mulighed for forandringer og forbedringer.

I 1740 gik bølgernes højt i *Ustrup. Jens Sørensen i Lundgård*, der var en ualmindelig opvakt mand, der ikke lod nogen træde sig over tærne, havde fået 4 af sine bymænd med på en plan om at gøre alle gårdene lige i brug og hartkorn. De var 5 for planen og 4 imod — det var dem med den bedste høbjergning — så planen burde være gennemført.

Den gik til sessionen, der allernådigst svarede, at hvad 5 havde vedtaget, måtte de 4 bekvemme sig til. Der skulle herom gøres en forretning, der ville blive konfirmeret på næste session.

To år senere var der ikke sket mere, men der var stadig flertal for planen. Jens Sørensen pressede på over for sessionen, men fik nu af uransagelige grunde den besked, at man ikke ville høre mere om den sag. Tingene skulle blive, som de var.

At bevare tingene som de er, længst muligt har medført megen bitter og indædt strid, men der skal to til at slås, og bortset fra Jens i Lundgård var der ingen af bøndernes egne, der ønskede at lave noget om.

Derfor viste bøndernes konservatisme sig mest over for myndighederne, når de kom og præsenterede nye love og forordninger, som ikke havde noget indlysende fornuftigt formål.

Det gjaldt f. eks. skolen. Var der noget som helst produktivt at sætte børnene til, lod man dem ganske roligt blive hjemme. Når man selv havde kunnet klare sig uden skolegang, kunne ens børn også. De forberedte sig jo til akkurat den samme tilværelse og livsform, som man selv havde.

I skolespørgsmålet vandt myndighederne. Da konfirmationen i

1736 blev indført, og man ikke kunne komme til alters uden at være konfirmeret og ikke blive konfirmeret uden at have gået i skole, og altergang var en betingelse for at gifte sig og fæste gård, så indså bønderne, at de ikke kunne komme uden om skolen.

På andre punkter sejrede bønderne og deres inert. Fra gammel tid havde de været vant til at hente det træ, de skulle bruge i kongens skove, ikke blot gærdsel og hjultømmer, men store solide ege- og bøgestammer. Det måtte de ikke uden udvisning, men de blev ved med det, dog altid i de mørkeste vinternætter. Myndighederne kunne ikke stille meget op. Der blev truet med bøder og fængselsstraf, og af og til kom en hel stribe sager om ulovlig skovhugst for retten, men ofte forsvandt de fra tingbogen efter et enkelt retsmøde, og der faldt øjensynligt ingen dom.

Loven sagde også, at trolovede skulle holde sig fra hinanden, indtil de var blevet gift, men god gammel skik sagde, at når man var trolovet, så flyttede man sammen, og så holdt man bryllup, når det passede for markarbejdet, og inden det første barn blev født. Præster og biskopper lukkede villigt både øjne og øren. Det var de simpelthen nødt til. At få folk til at overholde en ny lov, der havde et fornuftigt formål, det var en ting. At presse en tåbelig og uhensigtsmæssig bestemmelse ned over hovedet på en konservativ og traditionstyret befolkning, det var halsløs gerning.

Hvorfor kassere noget, der fungerer godt, har bønderne hovedrystende spurgt. Hver gang har de sat sig på bagbenene stædigt og stilfærdigt, så det kunne blive en nøjsommelig proces at få noget gammelt og afprøvet erstattet af noget nyt, selv om det var besluttet på højeste sted.

Der var gået 200 år siden reformationen, men almuens livssyn var stadig mere katolsk end luthersk. Det viste sig først og fremmest i omsorgen for de fattige.

De lutherske præster prædikede for deres menigheder om troens betydning for at opnå den evige salighed, men nede i kirken sad folk og vidste med usvigelig sikkerhed, at det var de gode gerninger, der talte.

Der var rig lejlighed til at gøre godt. Mange havde en gammel, afældig eller vanfør stakkel boende, og en broget flok gik fra hus til hus og betlede og fik en sjat gryn eller en stump brød eller flæsk i deres håndposer.

Hvem vidste, måske var det Vorherre selv, der havde iført sig tiggrens skurvede og pjaltede udseende og gik rundt og prøvede mennehjernerne? Den tro, der havde været god nok til ens forfædre, kunne vel ikke være helt dårlig, så man fortsatte troligt med at huse og føde stakler og falde i søvn under gudstjenesten, som man var vant til.

STANDSFØLELSE

Bondesjælen rummede mere end uvilje og skepsis mod nye indretninger. Den rummede også en udtalt standsfølelse. Måske lo købstadsfolkene i Horsens og Århus lidt af de vadmelsklædte bønder, der dukkede op i byen på torvedage, men var de først blevet snydt af dem i handel et par gange, indså de, »at ikke er de bønder gæs, fordi de er grå«.

I det daglige var der ikke megen grund til stolthed over at være bonde. De fleste gik og hakkede i det på deres små halve og kvarte gårde, der i dårlige tider knap nok kunne brødføde en familie.

Det var heller ikke til dagligt hjemme i landsbyen, bondens stolthed blev luftet. Der blev den holdt i ave af fattigdom og forpligtelser, af det nære bo- og arbejdsfællesskab og afhængigheden af arbejdsfolk og håndværkere.

Ligesom konservatismen kom standsfølelsen frem under konfrontationer med præst og verdslig myndighed.

I 1728 havde vagtmester *Ebbe Friismand* gennempreglet en dragon uden grund. Hans kaptajn gjorde tingene endnu værre ved at skælde dragonen ud for en skælm. Desværre for kaptajnen kom han, da han var så godt i gang med at skælde ud, til at inddrage dragonens bror ved at sige, at det også gjaldt hans far og hans bror og hele familien. Det skulle han aldrig have sagt, for broderen var føromtalt *Jens Sørensen i Lundgård*, og ham skulle ingen træde for nær.

Han gik til krigsretten og klagede. Resultatet blev, at broderens kaptajn måtte give dem begge en undskyldning, og vagtmesteren blev dømt til at stå på pæl i 4 timer. Dommen blev oplæst, og Jens og dragonen Rasmus blev spurgt, om de var tilfredse. Rasmus, der var kuet af soldaterlivets ydmygelser og nedværdigende behandling, mente, at han var godt nok tilfreds. Jens Sørensen derimod gemte en stolt og fri-båren sjæl i sin forslæbte fæstebondekrop. Han ønskede sagen videre

forfulgt og tilladelse til at studere sagens akter, da »jeg og min familie er præjudiceret på ære og reputation«.

Jens Sørensens farfar og far havde haft Lundgård før Jens, og efter ham kom både en søn og en sønnesøn, og aldrig måtte nogen af dem bede nogen om noget, så det blev en selvbevidst slægt i Lundgård.

Det var helt afgørende for bondens stolthed, at han ikke skyldte myndighederne penge. I 1704 havde *Niels Gantrup* fornærmet sognepræsten, *Knud Schmidt*. Præsten spurgte Niels, om han ikke var klar over den respekt, han skyldte sin sognepræst. Niels svarede, og han gentog det i retten, da han var blevet ædru, at han var akkurat lige så god som præsten. Han betalte sine skatter og afgifter til tiden og stod ikke i gæld til nogen. Når præsten stod på prædikestolen, skulle Niels nok ære ham, men på marken var de ligemænd.

40 år senere, i 1745 var *Mikkel Stougård* blevet idømt 3 års tugthus for hustrumishandling. I den anledning sendte hans bror *Peder* i København et bønsskrift til kongen om benådning af den gamle drukkenbolt. Hans meget idealiserede billede og beskrivelse af broderen stemte godt overens med regeringens drøm af en mønsterbonde. Mikkel havde i 50 år svaret alle skatter og afgifter af sin gård, *Stougård*. Ydermere havde han antaget to ødegårde i Ustrup, bygget dem op, betalt alle restancer og sat en af sine sønner på dem hver.

Det reddede nu ikke Mikkel fra en tur i tugthuset, at han ikke skyldte kongen penge, men det var den slags, der betød noget for bondens selvrespekt og deraf følgende høje tanker om sit eget værd.

Bøndernes selvagtelse og æresfølelse var iøjnefaldende på trods af fattigdom og boglig uvidenhed. Rytterbønderne havde ikke de »herremandsejede« bønders ydmygelser på hovmarken. Hvis ikke uheld i avl og besætning slog dem ud, var der langt imellem de gange, de skulle stå med huen i hånden over for nogen.

Det største problem og den største anstødssten i det daglige var præsten, hvis han var hoven og kantet og viste sin foragt for den enfoldige almue alt for tydeligt. Netop sådan en præst var *Dorschæus*. Gang på gang stødte hans høje tanker om sig selv og sit embedes værdighed

sammen med bøndernes næsten lige så høje tanker om sig selv.

En sag mellem Dorschæus og *Søren Mikkelsen* i Hylke i 1775 viste, hvor sikker bonden var, når han vidste, han havde ret.

Det begyndte helt fredeligt med, at præsten ytrede ønske om at købe Sørens smukke vædder. Det mente Søren nok kunne lade sig gøre, men han måtte lige spørge konen først. Hun snerpede munden fast sammen. De skulle aldeles ikke have nogen vædder solgt til præsten. Den besked måtte Søren så over at aflevere i præstegården. Dorschæus blev smækfornærmet, og da Søren Mikkelsen kort tid efter indfangede præstens svin, der var brudt igennem Sørens toftgærde og havde ædt det meste af hans rug, og lukkede dem ind i sin egen stald, hvor de kunne afhentes mod erstatning, ja, så blev præsten så rasende, at han lovede at eftertænke Søren denne fornærmelse. Det skulle være Dorschæus en særlig fornøjelse, om det kunne blive i ligprædikenen over Søren, om denne kunne forefalde inden høst.

Så var krigen erklæret. Søren Mikkelsen fik ikke brug for nogen ligprædiken på denne side høst, og præsten fandt da på en anden måde at ramme ham på. Præstegårdens lade var ikke stor nok til at rumme tiendekornet fra hele sognet. Derfor havde præsten en aftale med bønderne i Brørup og Hylke, at de i stedet for tiendekorn betalte ham et kontant beløb. Ene af alle fik Søren nu besked om at aflevere tiendekornet in natura, ikke i præstegården, men i *Hedemølle*, hvor Dorschæus havde lånt korn, da han vinteren før havde været i fodertrang.

Det nægtede Søren Mikkelsen. Han havde pligt til at levere tiende-kornet, hvorhen præsten forlangte det, men inden for en mil, og der var over en mil til Hedemølle. Han påpegede også, at skulle han und-være heste og vogn en dag i høsttiden til turen for præsten, så kunne han ikke køre korn ind med de andre bymænd, og derved ville han bryde landsbyens vedtægter.

Uden at sige mere kørte Søren så kornet til præstegården, hvor Dor-schæus nægtede at modtage det. Derefter tog Søren det med hjem til sig selv, så kunne præsten blot sige til, når han ville have det.

Det kom der en lang og besværlig retssag ud af. Søren Mikkelsen var urokkelig. Bymændene havde målt vejen til Hedemølle til 28 favne over en mil, så Søren stod solidt og selvsikkert på sin soleklare ret, og præsten måtte som næsten hver gang, han rodede sig ind i en retssag, bide i det sure æble.

SOLIDARITET

Bønderne i en landsby var afhængige af hinanden, fordi de var fæl-les om beslutningerne og arbejdsrytmen. Ingen var derfor interesseret i at se en nabo komme ned med nakken, selv om man måske nok helt privat kunne unde ham det. Solidariteten var på godt og ondt meget stærk.

I en tid, hvor vidneafhøringer var så godt som det eneste middel, myndighederne benyttede sig af for at opklare forbrydelser, løb de gang på gang mod en mur af bondetværhed og solidaritet.

Da *Mads Nielsen* i Hylke i 1709 stod anklaget for at have slået sin tjenestepige, så at hun døde af det, var der ingen af bymændene, der havde set eller hørt noget som helst. Hvad skulle det gøre godt for nu bagefter at straffe Mads? Pigen var død, hun havde ingen slægtninge, og mens han sad i arresten, lå hans hø og tørv og fordærvedes på mar-ken, og det var i ingens interesse, at en gård i byen blev kørt helt ned.

Misteltenen, bymændene havde glemt at tage i ed, var præstens tje-nestefolk. De gik til deres husbond og fortalte, hvad de havde hørt, og på den måde kom sagen frem.

Tjenestefolk og koner var i det hele taget de svage og udisciplinere-de led, der kunne finde på at sige hvad som helst, endog sandheden, når en sag var kommet for retten.

Da *Chresten Rasmussen* i *Hylkegård* i 1733 blev anklaget for hustrumishandling, skrev pastor *Wicher* i et brev til amtmanden: »Jeg ved ikke, hvem man skulle få til at vidne, thi ingen kommer af min begæring, og alle holder sig gerne fra at anklage og mere til at give den onde medhold. Ville De indkalde nogen, måtte det være Mads Nielsens kone i Hylke, og, foruden de nuværende tjenestefolk, de andre, som i forrige år har været i gården«.

10 år senere stod *Mikkell Stougård* anklaget for samme forbrydelse. Hans kone blev synet for sår og skrammer af to gårdmandskoner fra *Hylke*. Sammen med deres mænd indkaldtes de som vidner. De svarede beredvilligt nok, indtil anklageren begyndte at spørge dem ud om Mikkels gøren og laden. Det kendte de ikke noget til. De var ikke i samling med dem fra Ustrup, og de havde ingen omgang haft med *Mikkell Stougård*.

De holdt hånden over hinanden, så godt det lod sig gøre. Selv om bønderne i Hylke ikke kom særlig godt ud af det med dem fra Ustrup, ville de ikke drømme om at bringe sladder til torvs, der kunne skade en kollega.

Solidariteten kunne være stærk mellem beboerne på et sted og mellem folk af samme stand, men solidariteten over for kolleger tog hurtigt af, jo længere man kom hjemmefra.

I 1703 var bønderne i Hylke gået sammen om at slippe af med rytterkonen *Mette Lund*. Hun boede i *Hylkegårds* rytterhus, medens hendes mand var borte i krigen. Hans fravær afholdt hende ikke fra at få et barn hvert år. Det kom sådan set ikke naboerne ved, men da *Mette* også lod sine svin og gæs gå uden at de fulgte nogen hjord, og de derfor fandt føden i bøndernes boghvede, blev det bønderne for meget. Til deres beklagelser gav »hun en ond mund« og pudsede sin elsker på dem med hug og slag, så til sidst gik de til amtmanden og bad, om de ikke måtte slippe af med hende. De foreslog, at hun enten flyttedes til *Tåning*, hvor hun var født, eller til *Yding*, hvor hendes mands bror boede, at »de andre rytterbønder måtte nu plages med hende så længe som vi«.

SELVEJERSIND

Konservative, standsbevidste og solidariske, sådan fremstår bønderne i det attende århundrede. Da de blev selvejere i årene efter 1767 og

fik deres marker udskiftet og så nogenlunde samlet omkring gårdene, forandrede de sig på godt og ondt. Egenskaber og mærkelige lyster, som indtil da havde været holdt i ave af fælles ufrihed og afhængighed, kom nu frem i dagens lys.

Først brød misundelsen frem og ud i lys lue. Alle var bange for at naboen ved udskiftningen skulle få for meget af den gode jord og høslet. Landinspektørerne måtte ud flere gange for at måle om og slå i bordet for at få tingene til at glide.

I *Hylke* by foregik udskiftningen uden vrøvl. Her havde man den vanskelig omgængelige pastor *Dorschæus* til at kværulere, og over for en fælles modstander rykkede man sammen i enighed og lod den gamle ånd herske.

I *Brørup* var det galt med *Søren Østergård*. Han mente sig forfordelt med hensyn til høslet. På en gang blev alle bønderne utilfredse med landinspektøren, og man enedes igen smukt om at beklage sig over ham.

I *Båstrup* var manden i *Soelegård* utilfreds. Hans marker havde fået altfor mange »knæ« og kringlede skel. I *Ustrup* var der alting i vejen. I *Lundgård* sad *Søren Jensen*, en søn af *Jens Sørensen*. Han havde arvet sin fars gode hoved og kantede væsen. Sammen med *Stefan Jørgensen* i *Ustrupgård* havde han længe før de andre indset, at udskiftning var nødvendig, hvis tingene skulle blive bedre.

Som den eneste i sognet ønskede *Søren Jensen*, at få sin gård flyttet ud samtidig med udskiftningen. Det fik han også, så langt ude på *Lunde* mark, som gården kunne komme, men da var den stejle mand alligevel ved at gå for vidt. Han havde glemt at spørge sin kone, og hun nægtede at flytte ud i mørket og ensomheden. *Søren* måtte nu ydmygt forespørge, om ikke stuehuset måtte blive liggende i byen, da hans kone ikke var at formå at flytte ud på marken, men der havde været vrøvl nok med *Søren Jensen* og hans far, så han fik afslag, og konen måtte med ud at bo på marken.

Solidariteten var kun et tyndt lag, da den skulle stå sin prøve. Standsfølelsen derimod voksede sig stærkere. Nu var man sin egen herre og havde sin jord samlet omkring gården. Det må have været en fantastisk følelse efter århundreders ufrihed.

Det gik i hvert fald *Rasmus Mikkelsen* i *Bjerregård* i *Ustrup* helt til hovedet. Indtil da havde han ikke gjort sig særlig bemærket. Han var

søn af *Mikkell Stougård* og havde en kort tid været fængslet, mistænkt for at have opmuntret faderen til at mishandle sin kone. Ellers havde han øjensynligt været en fredsommelig og måske noget enfoldig mand. Det kneb ham at stave sig igennem auktionsskødet på gården efter ryttergodsets bortsalg. Han overså, at jagten stadig tilhørte kongen.

Beruset af selvejerstolthed gik Rasmus, så snart skødet var underskrevet, ud i Gundeskovene og skød en kronhjort, som han åbenlyst, lagt over hestens ryg, bragte hjem til Bjerregård.

I århundreder havde bønderne uden at kunne gøre spor måttet se på og finde sig i, at vildtet trampede deres afgrøder ned og gnavede det spirende korn af. Nu var Rasmus selvejer, og så var der ikke den ting, han ikke havde lov til.

Naboerne, der havde studeret skøderne mere omhyggeligt end Rasmus, følte sig ikke længere forpligtet til nogen solidaritet og anmeldte ham. Dommen er ikke til at finde, men efter *jagtforordningen* kostede det 800 rigsdaler at skyde et af kongens store dyr.

Rasmus Mikkelsen døde kort tid efter. Derefter overtog først sønnen *Mikkell* og derefter broderen *Anders* gård og gæld, men de kunne ikke klare det og måtte gå fra den i dybeste fattigdom. Mikkell blev boende i Ustrup og døde som almisselem, og Anders flyttede til Horsens. Gården blev solgt til de andre bymænd, der fik kongelig tilladelse til at dele den mellem sig.

I den historie var der ikke megen solidaritet, og standsfølelsen hos familien i Bjerregård fik et knæk, den aldrig forvandt.

Konservatismen, der før i tiden af og til havde været en værgen om gamle og gode værdier, blev nu til bagstræv og smålighed. Enkelte bønder, der havde kunnet indse, at man måtte gå nye veje, begyndte at slide i det med den jord, der nu var deres egen. De kørte sten bort i stedet for blot at køre uden om dem. De begyndte at mergle jorden, at tøjre kreaturerne og at dyrke kartofler, men hvad kunne det nytte, at en mand eller to tøjrede får og kvæg og lukkede svinene inde, når andre blot lod deres gå frit og rode de halvtudvoksede kartofler op af jorden?

Kvinderne

De er her alle. De blide og sagtmødige, de tvære og stridbare, de tålmodige korsdragere, de fortvivlede og desperate og de hjælpsomme med de nænsomme hænder.

ÆGTESKAB OG ANDRE UDVEJE

Officielt var det mandens verden, men den tilhørte også i hvert fald den gifte kvinde. Juridisk og økonomisk var hun dog ringere stillet end manden. Hun arvede kun halvt så meget som sine brødre, og var hun ugift eller enke, blev der udnævnt en lavværge for hende, der dog ikke optrådte i hendes sted, men sammen med hende.

Ofte var det hendes nye fæstemand. Endnu forstumlet og oprevet over mandens død måtte hun igen kravle i brudeseng og se en måske vildfremmed karl sidde på mandens plads før enden af bordet.

Hvad skulle hun gøre? Der var så at sige kun ægteskabet, der kunne forsørge kvinderne. De var opdraget til, når tiden var inde, at overtage en husholdning, føde børn og pleje de syge og gamle i huset.

Måske kunne kvinden dog bruge noget af det, hun havde lært som husmor, den dag hun blev alene og ikke havde kræfter eller lyst til nyt ægteskab.

Der var altid en eller to koner i sognet, der gik ud som jordemødre. Det var i reglen ældre enkekoner. De skulle have modtaget en vis undervisning hos præsten, men hvad kunne sådan et uvidende mandfolk lære dem? Han kunne formane dem til renlighed og til at vente med det varme øl og brændevin, indtil mor og barn var gjort i stand, men det, der betød noget, de nænsomme hænder og den dybe indsigt, havde de lært af livet selv eller var hvisket i øret af mødre og bedstemødre.

De havde pligt til mellem veerne at spørge den ugifte pige ud om, hvem der var far til hendes barn. Om de har gjort det, er ikke godt at vide, men måske har de to, pigen og jordemoderen, slået en handel af. Pigen har røbet sin hemmelighed, og til gengæld har jordemoderen lovet at bære barnet i kirke, hvis der ikke kunne findes nogen anden. Man træffer hende ofte som gudmor for børn født uden for æg-

teskab. Hendes omsorg gjaldt ikke blot at få barnet sikkert ind i denne verden, men også ind i den kristne.

Gik den enlige kvindes evner i en anden retning eller var den gifte kvinde nødt til at supplere mandens indtægter, kunne hun tjene en daler i ny og næ ved at koge til gilder. Da *Rasmus Jørgensen* og hans kone døde samtidig i 1681, skulle degnens kone have en sletdaler for at koge begravelseskosten.

Andre har tjent et par skilling ved at vaske og klæde lig og våge hos de syge eller ved at vaske og reparere tøj for landsbyens karle, men alle ved noget de havde lært som husmødre.

En ugift pige med et barn måtte i reglen forsørge sig selv og barnet, enten hjemme ved forældrene, hvor to munde mere at mætte var en stor belastning eller som indsidder hos en hus- eller gårdmand. Hvis hun ikke valgte at lade stå til, når skaden alligevel var sket og tjente til livets ophold ved prostitution, lærte hun i reglen at væve. Bønderne forarbejdede selv ulden til og med spindingen, men vævningen overlod de til husmænd og -koner, der havde lært sig det håndværk.

I 1751 udbad amtmanden sig en fortegnelse over tjenesteløse fruentimere i sognet. Der var kun 8 piger i Hylke sogn, der ikke tjente, enten hjemme eller hos fremmede. To var syge og »til ingen mands gamming«, en var hjemme for at forberede sit bryllup, og ikke mindre end 4 piger tjente til livets ophold ved at væve. Den ottende, en gårdmandsdatter fra Hylke var hjemme »at gå i forhør hos præsten«. Det har nok været et forstadium til vævestolen.

Helle Andersdatter fra *Thykjær*, der fik 5 børn uden nogensinde at have set skyggen af en fæstemand, ernærede sig ved at spinde for folk og havde en stue hos en husmand i Brørup.

Alle disse kvinder befandt sig i bunden af den sociale pyramide, men også kvinder langt højere oppe valgte og evnede at forsørge sig selv.

Maren Rasmusdatter fortsatte, da hendes mand *Jacob Hansen* i *Nissumgård* i 1717 var død, hans fæstemål af gården. Hun havde ganske vist en voksen søn hjemme, men mente at kunne gøre det bedre selv. Hun slap heller ikke tøjlerne før en menneskealder senere. I 1740 døde hun, og sønnen kunne endelig overtage gården.

Der var ikke noget i vejen for, at en enke kunne overtage sin afdøde mands fæstemål. Det skete flere gange, men i reglen kun i nogle få år.

indtil en halv voksen søn var blevet gammel nok til at få den i fæste. Enken fortsatte blot det gamle fæstemål, men hvis en søn eller svigersøn overtog det, blev der opsat en ny kontrakt og der måtte betales nyt indfæstningsgebyr.

En gang skete det, at et fæstemål officielt blev overdraget fra manden til hans kone. Sagen fremgår af tingbog og sessionsprotokol, men ikke af fæsteprotokollen. Det var i 1745, da *Mikkel Stougård* blev idømt 3 års tugthus for at have mishandlet sin kone, *Lene Nielsdatter*. Da dommen var faldet, lod regimentsskriveren gården taxere og boet registrere og overlod fæstet til Lene.

Det var den del af straffen, der ramte Mikkel hårdest. Da han et år efter kom hjem til Ustrup, benådet på grund af høj alder, måtte han på skift tage ophold hos sine to sønner i Ustrup. Lene ville ikke vide af ham. Hun var godt i gang med at rette den forsømte gård op og længtes ikke efter den gamle drukkenbolt.

Mikkel var ved at gå til af græmmelse og begav sig flere gange på vej ind til regimentsskriveren, men affældig som han var, måtte han hver gang opgive og vende om. I stedet fik han et brev sat sammen, hvori han klagede sin nød og forurettelse.

»Siden den tid (tiden i tugthuset) har jeg opholdt mig hos mine to sønner, som bor i Ustrup, i håb om at erlange mit helbred igen, men mærker ingen bedring, så når jeg en dag kan være oppe, må jeg ligge en anden. Deres evne er kun ringe, så de kan ikke formå at opholde mig længere. Jeg må derfor nødes til, min øvrige korte levetid, at søge til min hustru og til min gård, hvor jeg har trællet min føde op i 42 år for mig og 8 børn, som jeg har opfødt«.

Da jeg således forrige år kom under forfølgning, fandt De det for godt til at lade min gård besigtige og bygningernes brøstfældighed taxere og tillige at registrere mit bo.

Jeg vil allerunderdanigst udbede mig samme registreringsforretning. Jeg anmoder om, at der igen må holdes registrering i mit bo for deraf at se, om de ting, der fandtes forleden år, om de endnu er i behold.

Jeg anmoder om, at min hustru gør rede for, hvad kreaturer og korn, hun har solgt, hvad penge hun har fået, og hvortil de er brugte, da De har betroet hende gården, såvelsom hele boet i den tid, jeg har været borte.

For de fjerde anmoder jeg Dem om den godhed at formane min hustru at leve med mig, som en kone bør leve med sin mand. Jeg stakkels 75-årige gamle mand, som går på gravens bred og bærer på et svagt og helbredsløst legeme, som truer hvert øjeblik med døden...«

Lene klarede sig godt uden Mikkkel. Hun drev gården til sessionens fulde tilfredshed på trods af store besværligheder. To gange ramtes hendes besætning af kvægsyge, der rev så godt som alle dyr med sig, men Lene klarede alle vanskeligheder og viste, at det var muligt for en enlig kvinde at drive en gård.

Da Mikkkel efter et par års græmmelser var død, var Lene dog ikke blevet klog nok af skade. Hun giftede sig igen og forsvandt ned i den gifte kvindes anonymitet, indtil hun døde i 1766 59 år gammel.

LENE

De gifte kvinder stod oftest bag ved manden, udviskede og uden konturer, men de har været der. De har stået med hænderne i siden

og brugt mund, når manden sad og døsede en rus væk i en stol.

Et af slagsmålene i Stougård blev sat i gang af, at Lene spurgte Mikkel, hvad han sad der og drev for. Hvorfor gik han ikke ud i laden og hjalp karlen at tærskes? Først gav Mikkel sig god tid til at tænde sin pipe og samle sine omtågede tanker. Så gik han hen og hentede tyrepisken og skulle til at gennembanke Lene, da karlen i det samme kom ind og fik dem skilt ad og pisken taget fra Mikkel, så at Lene denne gang blev reddet.

Det var en stor del af Lenes styrke, at hun stod sig godt med folkene. Under retssagen lagde både karle og piger skylden på Mikkel. Lene havde altid været en god husmor og madmor. Hun havde altid været venlig overfor folkene og altid sørget for, at der var mad på bordet, når den tid var.

Hun var også god mod fattigfolk. En gang kom Mikkel ind, da hun var ved at varme en kande øl til en fattig kone, der gik og betlede. Det passede ikke Mikkel, og mere skulle der ikke til, før han overfaldt hende, og hun skrigende måtte flygte over til en husmand i nabolaget.

Lene Nielsdatter er nok den kvindeskikkelse fra det attende århundrede, der står tydeligst aftegnet. Næsten hele hendes liv blev opullet i retten og bedømt af både Mikkels forsvarer og hans anklager, og ikke mindre end 3 præster.

Hun var fra et velstående hjem, datter af *Niels Pedersen* i *Skanderborg Ladegård*. Hendes to søstre blev gift til store gårde, *Ringkloster* og *Rindelevgård*, men selv tabte Lene i værdi, da hun, som pastor *Wicher* udtrykte det, »i sine unge år forført, har født et uægte barn til verden«. Hun blev gift med en ældre enkemand, *Rasmus Pedersen* i *Coldens mølle*. Han var fordrukken og kørte møllen helt ned. I 1738 blev møllen fradømt ham, og de fik ophold i *Adslev mølle*, hvor han få år senere blev fundet død på marken. Hans familie beskyldte Lene for at have forgivet ham. Det påstod Mikkel i hvert fald, når han var i det ondsksfulde hjørne, og han tilføjede gerne, at hun ofte tog fra Coldens mølle til Århus og tjente penge ved horeri.

Det har nok bare været ond fuldemandssnak, for da Rasmus døde, havde præsten i Adslev taget sig af Lene, og hun boede en tid i præstegården og både præsten og hans kone havde kun godt at sige om hende.

Hendes søstersøn var *Niels Damsgård* i Ringkloster, og da Lene ikke i al evighed kunne blive der eller i Adslev præstegård, formidlede

Niels Damsgård bekendtskabet mellem Lene og Mikkel Stougård, selv om Mikkel var berygtet for at have mishandlet sin første kone.

Det havde været så slemt, at da præsten kom for at give hende sakramentet, lige før hun døde, bad hun ham ikke lade sig mærke med over for Mikkel, hvad hun havde betroet ham, at han ikke skulle gøre hende mere fortrød.

Det var de forhold, Lene gik ind til, men et dårligt ægteskab betragtedes som bedre end intet ægteskab. Mikkels to sønner i Ustrup havde ikke meget at lade faderen høre, og svigersønnen i Ejer opnåede selv en sag om hustrumishandling, så Lene var, som Wicher skrev om hende, »et lam, der kun bræger, når det overfalder af ulve«.

Ikke blot var Lene et godt menneske. Hun var også from, og så kunne hun både læse og skrive. Når hun ikke kunne være inde i stuen for den fulde Mikkel, satte hun sig ud i bryggerset med en bønnebog og fandt trøst i Guds ord. I sin første klage til amtmanden i 1745 skrev Lene: »... den onde ånd regerede ham hele dagen, og der jeg tænkte mig at være i behold i bryggerhuset, tog jeg en bog og læste udi. Så løb han derud til mig og ville vride min hals itu ... Han tog bogen fra mig og sagde, at min læsning og hundens røv var et, ja, spottede med gudstjenestens forretning i kirken og sagde, at der var kun løgn og parabel«.

Dum var hun ikke, den gode Magdalene. Hendes ønske var at slippe for Mikkel, og en skilsmisssag skulle afgøres af den gejstlige tamperret. Ganske vist var hustrumishandling en alvorlig ting, men dog noget man havde hørt om før. Derimod var det en virkelig belastning for Mikkel at have spottet den hellige gudstjeneste.

De få år, de var gift, bølgede slaget frem og tilbage, for Lene var langt fra noget hængehoved. Det har nok været så som så med Mikkels manddomskraft, for Lene var slem til at gå rundt og snøfte hånligt »I sølle kælling«.

Mikkel var på sin side helt utrolig mistænksom og skinsyg. Han beskyldte hende gang på gang for utroskab. En sommerdag havde Lene været gående til Brørup for at »lade en væv trende«. På hjemvejen var hun gået ind på en mark for at plukke visse, der brugtes til at farve tøj med. Ude på vejen kom Mikkel i det samme forbi, halvfuld efter et besøg hos en af sønnerne. Han forestillede sig straks, at Lene havde en elsker gemt i det høje græs og modtog hende med skælden

sværgen, da hun intetanende kom hjem med sine markblomster. Hun flygtede over i nabogården, men Mikkel var lige i hælene på hende, så når det gjaldt om at løbe, havde han i hvert fald sin fulde førlighed.

Myndighederne reagerede prisværdigt hurtigt på Lenes klage. Hendes brev var dateret den 27ende marts, og allerede 4 dage senere var begge parter på amtmandens initiativ kaldt til mægling i præstegården.

Her blev en kontrakt opsat og underskrevet af både Mikkel og Lene. Af den fremgår, hvad der var ret og pligt for en gift kvinde. Mikkel måtte love ikke at tilføje Lene vanære eller fortræd i nogen måde, hverken i ord eller handling. Heller ikke måtte han nægte hende en hustrus ret og myndighed i huset. Mikkel havde det nemlig med at låse kister og skrin af for Lene, så at hun måtte låne tøj af tjenestepigen for at komme i kirke. Han måtte heller ikke uden sin kones samtykke sælge, udlåne eller bortgive noget dem begge tilhørende og huset nyttigt og fornødent.

Der var meget mere, Mikkel måtte love, men det gik på personen Mikkel og hans karakterbrist.

Lene, som ingen havde noget at sige på, måtte til gengæld love i kærlighed at bære over med den gamle synder og hjælpe ham til rette i al sagtmodighed.

Et halvt år senere da Mikkel på trods af givne løfter havde behandlet hende værre end nogensinde, og sagen var endt for retten, sagde hans forsvarer i sit afsluttende indlæg: »... hans hustru er ikke selv uden skyld, da hun i stedet for at tiltale ham kærligt og formå ham til god opførsel, som en hustru er pligtig mod sin mand, der er hendes herre og hoved, har sagt ha og ba og kaldt ham en sølle kælling, så de måneder han har siddet i arrest, mens sagen stod på, må være straf nok«.

Præster, naboer, tjenestefolk, ingen havde haft andet end godt at sige om Lene. Det havde Mikkels bror *Peder* i København derimod. Han sendte et bønskrift til kongen om benådning af broderen og fri proces til sagens rette opklaring. Han kaldte Lene et liderligt kvindemenneske. »Hun har i min broders nærværelse danset og leget med de unge karle, og når den gamle mand derover kurrede, sprang hun på ham med hug og slag. Derefter gik hun til præsten og klagede, at min broder havde slået hende«.

Klagen gik fra *Danske Kancelli* tilbage til amtmanden i Skanderborg for at få hans udtalelse, inden kongen besluttede noget. Her forsvandt den, men da den var indsendt et år, før Mikkel benådedes, var det sikkert ikke broder Peders vurdering af skyldsspørgsmålet, der førte til løsladelse, men snarere den kendsgerning, at den gamle mand fra den første dag i tugthuset, hvor han skulle have været i 3 år, lagde sig syg, og som han selv veltilfreds konstaterede over for regimentsskriveren »var tugthuset til stor bekostning«.

Tilbage bliver indtrykket af Lene, en varm og venlig kvinde, afholdt af fattigfolk og piger og karle, en from og gudsfrøgtig kvinde, højt skattet af sognepræsten, hvor hun havde boet, et begavet menneske, der forstod at lægge sin sag frem, og som, da det kom så vidt, var i stand til at drive og forbedre en gård, så at sessionen kun havde lovord til overs for hende.

Hun var måske nok lidt for glad for at danse med de unge karle. I hvert fald var hun meget ivrig efter at blive gift igen, da Mikkel 4 år senere var død. Hun blev det også med en ung opkomling fra Brørup, der gerne tog en giftesyg gammel kone for at få Stougård med.

Mændene i Lenes liv blev hendes ulykke hver gang, men livsmod og overskud havde hun i behold i alle de år, hun sloges med Mikkel. Måske slap det op, da hun blev gift tredje gang, for efter den tid hørte man ikke et ord til Lene.

KAREN

En menneskealder tidligere, i 1709, var det en helt anden kvindeskæbne, der rullede op i retten. Her var intet overskud af livskraft.

1710 begravede *Knud Schmidt* en ugift tjenestepige *Karen Christensdatter* af Brørup. Hun havde henstået i *åben begravelse* et år, mens *Mads Nielsen*, gårdmand i *Hylke Overgård* havde været under anklage for at være hendes banemand.

Karens historie er en trøstesløs fortælling om fattigdom og sygdom og hjælpeløshed, men den er også fortællingen om medfølelse og omsorg, om kvinder når de var bedst, om kvinder, der fulgte deres overbevisning og i retten sagde, hvad de havde hørt og set, i modsætning til deres mænd, der tyngede af solidaritet og over at se en af deres egne under anklage, gladelig løj eller fortav, hvad de vidste.

Hvor gammel Karen var, da hun døde, var der ingen, der havde re-

de på. Hendes far havde været husmand i Brørup, men forældrene var døde, og Karen havde i flere år tjent hos fremmede. Sommeren før havde hun vogtet køer hos *Søren Andersen* på Tammestrup. Da var hun allerede sølle og sygelig.

Fra Tammestrup kom Karen til Våbensholm i Føvling sogn, men hun havde det ikke godt. Hendes nyrer var dårlige, og bedre blev det ikke, da hun i foråret 1709 på vej til Hylke måtte vade gennem noget iskoldt vand.

Hun var ikke meget bevendt, da hun i slutningen af april kom til Mads Nielsen i Hylke. Hun havde hørt, at han endnu ikke havde fået piget for sommeren og tilbød sin tjeneste. Mads var noget betænkelig: »Hvad skal jeg gøre med dig, du er så sygelig, du kan ikke meget gøre?« Hun fik dog lov til at blive. Et par dage pløjede hun i gårdens toft, og det gik nogenlunde, men så skulle hun pløje i marken en dag sammen med Mads. Da de havde arbejdet en tid, begyndte Karen af udmattelse at falde over sine egne ben, og fra da af stod påstand mod påstand.

Præstens tjenestefolk, der pløjede den dag sammen med de andre Hylkebønder, havde ikke selv set, hvad der skete, men da de kom hjem, berettede de, at *Anders Rasmussen*, der havde pløjet nærmest Mads Nielsen, havde hørt Karen skribe, var løbet der hen og havde set Mads slå Karen med en øksehammer, som Anders havde taget fra ham.

Anders var et skikkelig menneske, så han var rystet over det, der var sket. Da han kom hjem, drak han sig mere end almindelig fuld og ravede ind i *Søren Hansens* gård og satte sig jamrende ned »Gud hjælpe mig og Gud trøste mig«. Det refererede *Søren Hansens* kone i retten, men tilføjede tørt: »Det er jævnlige hans mundheld, når han er drukken, hvad han ofte er«.

Karens liv havde indtil nu været en smertens vej og blev det endnu mere de sidste 3 uger, hun levede. Syg af vattersot, med ben der var så hævede, at hun knap nok kunne løfte dem og gik og »skrildrede« og med et dybt sår i skulder og side, havde hun ingen anden udvej end at blive i Mads Niensens gård, indtil hun blev rask nok til at søge hjælp andetsteds.

Efter 3 dages forløb humpede Karen til Horndrup, hvor der boede en klog kone. Hun hjalp hende så meget, at hun kunne gå de 10 mil til

Jacob Hansen i *Nissumgård*, hvor hun tilbød sin tjeneste, selv om den kun kunne blive ynkelig. En dag eller to passede hun *Jacob Hansens* køer, men måtte så give op. *Jacob* gav hende det råd, at opsøge hans mor *Else Bollesdatter*, der boede i *Skanderborg*, hvor hendes svigersøn var præst. *Else* har også haft forstand på sygdom og midler mod dem og hjalp *Karen*, så godt hun kunne, da hun kom derind. Det hjalp dog ikke mere, end at hun på hjemvejen fra *Skanderborg* søgte ind til helligkilden ved *Skvæt mølle*.

Hun kom tilbage til *Nissumgård* og kravlede i seng. *Jacob Hansen* sagde til hende: »Du kan tåle at få hug af *Mads Nielsen*, men du kan ikke tåle at gå her hos mig«. Dertil skulle *Karen* have svaret: »Så min sjæl, *Mads Nielsen* gjorde mig slet ingen skade«.

Nu var *Jacob Hansen* en såre pragmatisk indrettet bondemand. Han kunne lige så godt på det tidspunkt hjælpe *Mads Nielsen* i *Hylke*, der dog var en slags kollega. *Karen* var død, så hende kunne det hverken gøre fra eller til. Måske lagde *Jacob* hende de ord i munden, for hvorfor skulle hun over for ham have bedyret, at *Mads* ikke havde slået hende, når hun ellers fortalte alle, der gad høre på hende, at det var *Mads*, der var skyld i de fleste af hendes lidelser?

Jacob Hansen lod *Karen* ligge en uges tid. Så langt strakte hans næstekærlighed sig, men da hun blev sløjere, blev han bange for, at hun skulle lægge sig til at dø, og det skulle helst ikke være i *Nissumgård*. *Jacob* fik så *Karen* stablet på benene og skubbet ud af døren i en fart. Det sidste, han så til hende, var at hun grædende gik hen ad *Klostervejen*.

I *Nissumgård* havde *Karen* mødt en del venlighed, der dog havde sin begrænsning. Næste station på hendes vej var *Hylke mølle*. Her fik hun ikke engang lov at komme ind i huset. *Jens Møller* gik hende i møde og fralagde sig ethvert ansvar for den dødssyge pige ved at sige: »Vorherre hjælpe dig, jeg kan ikke«.

Folk i *Båstrup* var heller ikke meget for at tage *Karen* ind. De fik hende anbragt på en hest og satte hende af i *Hylkegård*. Derfra kom hun til *Niels Sønderborg*, og i det hus var det konen, der bestemte. Hun redte op til *Karen*, fik hende i seng og plejede hende i 8 dage. Konen, *Mette Sørensdatter* havde selv engang haft vattersot og var blevet helbredt med et sammenkog af malurt, humle og aloe, så det gav hun *Karen* at drikke. Om det hjalp nogle dage, er ikke let at sige.

Måske afkortede medicinen blot hendes lidelser. Hævelserne i benene forsvandt, men »drev op i hendes bug og under hendes bryst, og hun klagede hele tiden over smerter i hjertet, og hun kunne ikke ligge ned, men måtte sidde op«.

Karen ville hjem til dø. Hjem var for hende Brørup, hvor hun havde været barn, og efter en uges forløb stod hun op og begav sig af sted. Da hun kom til *Gåsholm*, svingede *Joen Laursen* netop ud af porten med et læs møg. Han fik Karen op at sidde i vognen, men den lugt var for stærk, og hun bad om at komme ned igen og satte sig i vejkanthen, hvor en pige fra Brørup fandt hende. Hun fik Karen under armen, og sammen kom de til *Brørup Nedergård*. Enken *Margrethe Nielsdatter*, der boede her sammen med en voksen søn og datter, havde året før mistet sin mand, en datter, en svigersøn og 3 børnebørn i løbet af få uger, så hun kendte selv lidelsen, og måske derfor kunne hun føle med andre. Hun fik Karen ind og i seng og plejede hende i to dage, indtil hun døde.

Nu skulle Karen begravnes, men alle tvivlsomme dødsfald skulle anmeldes for amtmanden, inden begravelsen kunne finde sted. Af sine tjenestefolk havde præsten hørt om Mads Nielsen, og han lod oplysningerne gå videre til amtmand *Grabow*, der var en ualmindelig redelig mand.

Amtmanden kunne have nøjedes med at fastslå, at en fattig pige var død af vattersot. Karen havde ingen slægtninge, der kunne have råbt på retfærdighed, men han satte hele retsmaskineriet i gang.

To mænd fik besked om at syne den døde pige, men der var gået 9 dage, siden Karen døde, og det var ved at være varmt i vejret, så det var ikke let at sige noget om dødsårsagen.

Mads blev arresteret og hensat i portrummet på Skanderborg slot ved dag og nat bevogtet af 4 mænd. Sagen kom for herredstinget, og som vidner indkaldtes samtlige beboere i Hylke og Brørup. Fra myndighedernes side var der den bedste vilje til at få sagen opklaret, men under afhøringerne stødte de på en mur af tvære bønder.

Hovedvidnet *Anders Rasmussen* huskede pludseligt slet intet, i hvert fald mindre og mindre for hver gang, han blev afhørt. De andre bønder, der havde pløjet i samme mark, havde hverken hørt eller set noget som helst. Bagefter havde der godt nok gået rygter i byen om, at Mads skulle have slået hende, men den dag i marken havde kun An-

ders Rasmussen været nær nok til at kunne have set noget, og han led af et for Mads Nielsen meget nyttigt hukommelsestab.

Så blev Margrethe Nielsdatter afhørt. Jo, Karen havde højt og tydeligt anklaget Mads Nielsen i Hylke for at have slået hende og tilføjet hende to dybe sår. Margrethe havde hentet sin søn og en nabogårdmand ind, at de kunne være vidner. Margrethes datter støttede sin mors forklaring, men sønnen sagde, at ganske vist påstod Karen, at hun var blevet slået, men han var sikker på, at hun ingen navne havde nævnt.

Mads blev til sidst frikendt ved herredsretten, men på grund af tvivl sendtes sagen videre til landsretten. Her blev han også frikendt på grund af manglende bevis, men da havde han trods alt siddet fængslet over et år.

Nu kunne Karen endelig begravnes. Mændene havde ikke noget at være stolte af i denne sag, men Mette Sønderborg og Margrethe i Nedergård var kvinder, som de var, når de var bedst, i deres omsorg for og pleje af et elendigt menneske, besjælede af et livssyn, der var mere katolsk end luthersk.

KVINDESYN

Så gode som Mette og Margrethe var kvinderne ikke allesammen. De var mennesker på godt og ondt, men de adskilte sig fra mændene ved at være sig selv. De var ikke tyngede af kollegiale hensyn og solidaritet, så derfor blev de både værre og bedre end deres mænd.

De kunne være umenneskeligt hårde. Det var *Agnethe* i *Hylkegård*, da hun i 1704 med hug og slag tvang en datter på 34 år til at lade sig trolove med en mand, hun hverken ville eje eller have. Det var *Maren Jensdatter* i Båstrup, da hun 50 år senere gjorde det samme.

De forklarede begge, at de kun havde gjort det for pigens egen skyld. Agnethe ville så gerne have datteren til brød, mens hun selv levede. Hun døde også ganske kort tid efter, og hendes bekymring var berettiget nok, for alternativet for datteren var at gå resten af livet som tjenestepige hos en bror, og der var i hvert fald ingen af sønnerne i Hylkegård, man kunne ønske for Maren at bo hos.

Maren Jensdatter i Båstrup fik sine sønner til at hjælpe med at tæve datteren Anne ind i ægteskab med en mere end 30 år ældre enke-mand. I baggrunden anede man Annes far, som den eneste, der ville

hende det godt. Da hun året efter flygtede fra sognet, var der ingen, der var i tvivl om, at det var faderen, der havde hjulpet hende.

Mødrene kunne være hårde, fordi de har måttet gøre sig hårde. Det var dem, der skulle få det hele til at løbe rundt. De skulle sørge for, at der hver dag var mad på bordet, og at børnene havde tøj på kroppen. Det var kvinderne, der så bunden i den tomme meltonde, og dem, der tog det sidste brød frem og det sidste stykke flæsk uden at vide, hvorfra der skulle komme mere.

Imens har mændene siddet på grandestævnet og følt sig betydningsfulde, når de skulle tage beslutning om markarbejdet og om, hvor bytyren skulle stå næste år. Blev problemerne for tyngende, kunne de altid formindskes eller sløres af øl og brændevin.

En ting næsten alle kvinder fik lært, var resignation. Først måtte pigen vente på, at en ungkarl stod og manglede en kone til en gård. Hun blev ofte 30-35 år, inden nogen kom og friede. Når han så endelig kom, var det ofte en helt fremmed, og så måtte hun vænne sig til ham.

Annes mor i Båstrup tog sig ikke af datterens fortvivlelse, for hun havde den erfaring, at det i reglen faldt sig til lave mellem ægtefolk, når de først havde drukket bryllup.

De tilfredse mænd og koner, hører man ikke meget til. Når en ægteskabssag kom for retten, mundede mandens kvindesyn altid ud i det samme: Pigen skulle være en god handel, og viste det sig, at hun ikke havde været det, var manden i sin gode ret til at tæve hende.

Mere grov og afstumpet end de fleste var *Mikkel Stougård*, når han ydmygede Lene, mens hans svirebrødre hørte på det. »Han havde købt en tromme, han havde lov at slå på den«. Han tilføjede gerne, at de, der ville give ham en skilling om ugen, måtte bruge hende efter deres lyst.

Mikkel satte lighedstegn mellem kvinde og skøge. Når han var i sit onde lune, tog han en spand eller gryde med vand og slog på Lene. Det var en hores løn. I hans forkalkede hjerne har der været en erindring om de gode, gamle dage, hvor man puttede kvinden, der tre gange var grebet i hor, i en sæk og druknede hende.

Tilpasninger

PRESSIONER

Anne sagde, at hun bedre kunne æde bordet, hun stod ved, end holde ægteskab med sin mand.

Manden var *Eske Pedersen* i *Båstrupgård*. Han var som ung kommet fra Ørritslev og var blevet gift med enken i gården. Han var da midt i tyverne og enken var over 50 og havde en stor børneflokk. Det har ikke altid været lige morsomt for Eske. De var gift en snes år, og da konen døde, forblev Eske – hvilket var meget ualmindeligt – enke-mand i 10 år.

I gården overfor hos *Laurs Rasmussen* voksede i mellemtiden lille Anne op. Fra hun var barn, fyldte blot synet af Eske hende med rædsel, men i 1757 besluttede hendes mor og hendes brødre, at hun skulle giftes med den nu 57-årige Eske.

Anne strittede imod med både hænder og fødder, men hendes mor havde den ide, at Anne ville blive »en hore og et skarn«, hvis hun ikke hurtigst muligt kom ind i ægteskabets trygge havn.

Brødrene overtalte hende med hug og slag og lod hånt om danske lov, der sagde, at ingen kvinde måtte giftes bort mod sin vilje. Eske var ikke helt stolt ved situationen, men Annes mor slog hans betænkeligheder hen og trøstede ham med, at det nok bedrede sig, når først de var gift.

De blev gift, men selv om Eske brugte tyrepisken, kunne han ikke få Anne i brudeseng. Enten lagde hun sig hos tjenestepigen, eller hun blev siddende ved rokken, til Eske var faldet i søvn, for så at lægge sig fuldt påklædt oven på sengen.

Om dagen kredsede Eske om hende med hånlige bemærkninger, men Anne kneb munden sammen og slog med nakken. Han kaldte hende hustru og moder, forklarede Anne i retten, og gav hende »stykker og streger«.

Sagen endte i retten et år efter brylluppet på Eskes foranledning. I første omgang fik han ikke tilkendt skilsmisse, men Anne blev idømt 2 års tugthus for ikke at ville sove hos sin påtvungne gamle mand. Straf-

fen undgik hun ved at flygte og tage ophold hos gode venner. Hun vendte aldrig tilbage til sognet.

Det blev ikke et af de lykkelige ægteskaber uden historie, men det var sjældent hadet og fortvivlelsen var så voldsom, at mand eller kone gennemførte den lange vej over provsteret, tamperret og herredsting for at komme til at leve adskilt fra bord og seng. I reglen har man fundet sig til rette i det ægteskab, der var næsten uundgåeligt, hvis man ikke var helt vind og skæv.

Ægteskabet havde været Luther velbehageligt, og regering og samfundsstruktur støttede også det gifte par. Det var næsten utænkeligt at fæste gård uden at finde en kone samtidig. Bønderne skulle med deres børn levere rekrutteringsmaterialet til hæren og fæstegårdene, og en gift mand var lettere at holde styr på end en ungarl.

I forordningen 1682 står der: »Eftersom fornemmes, at en del bønder sig ikke i ægteskab vil indlade af sådan et skadeligt forsæt, at de på den måde des snarere og lettere deres gårde kunne undvige, da, når nogen udskrivning skal ske, skal de bønder, som er ugifte, alligevel de gård haver, regnes blandt de unge karle«.

For pigerne var ægteskabet næsten den eneste mulighed for forsørgelse, hvis de ikke ville gå resten af livet som tjenestepige hos en bror og svigerinde eller blive til »en hore og et skarn«, som Annes mor forestillede sig.

UDVÆLGELSE

Udvælgelsen af en partner var en alvorlig sag. Ganske vist kunne de unge selv finde ud af meget, når de arbejdede, legede og dansede sammen, og hvert forår parrede *gadebassen* de unge to og to til at følges ad til fester og legestuer.

Over for ung optimisme og blussende kinder stod den ældre generation med alle sine gustne overlæg. Det kan synes urimeligt, at de gamle i slægten havde så meget at skulle have sagt, når der skulle vælges partnere, men menneskets færden var dengang omgivet af så mange forbud og restriktioner, at der skulle et langt livs erfaringer til at tage de store beslutninger.

Kun de ældre havde overblik over slægten og alle dens forgreninger. Var de unge blot beslægtet i 5-6 led, var ægteskab utænkeligt.

perretten, som man kunne ansøge om dispensation, kunne dog give sin tilladelse.

I 1733 søgte hyrden *Søren Axelsen* den gejstlige ret om lov til at gifte sig med *Maren Trane*, der var stedsøskende barn til hans afdøde kone, og tilladelsen blev givet.

Så nådige var de høje herrer ikke hver gang. I 1762 var *Hans Peder sen*, gårdmand i den nuværende *Brørup Nygård* død, og der blev hurtigt bejlet til enken, *Anne Christensdatter*.

I *Brørup Nedergård* gik *Søren Nielsen*. Han havde i sine 44 år været kørt i stramme tøjler af sin mor. Nu var hun død, og han havde fejret den uvante frihed med at gøre en tjenestepige med barn. Så skete det, at naboen døde, og Søren begyndte hurtigt at gøre sine hoser grønne hos enken. Hun havde ikke noget at indvende og blev først gravid og derefter trolovet med Søren; men så gik det galt. Det kom frem, at Anne var enke efter Søren's halvfarbror, og pastor *Katstrup* nægtede at vie dem.

Tre gange løb Søren storm mod tamperretten for at få lov til at gifte sig med Anne. Tredie gang bøjedede retten sig, og Søren kunne føre sin Anne til alteret. Inden da havde de to stoute gårdmandsfolk oplevet den skam, at det barn, der blev født mellem trolovelsen og den flere gange udsatte vielse, blev døbt som uægtefødt.

Ægteskab mellem beslægtede var en alvorlig sag, men man kunne da stille sig dum an og sige, at man var helt uvidende om slægtskabet og tilbyde at aflægge *benægtelseseden*. Værre var det med bigami. Det var ikke så ligetil at bilde myndighederne ind, at man havde glemt, man havde en ægtefælle i den anden ende af landet, samtidig med at man forberedte nyt bryllup.

Det var allé præsters mareridt at komme til at vie allerede gifte personer. Skete det, og det blev opdaget, vankede der sviende bøder til præsten.

Reglen var derfor, at præsten lod to mænd af sognet kautionere i kirkebogen, når en fremmed karl eller pige ønskede at blive gift i sognet, og den ugifte stand ikke fremgik af pas og skudsmål.

I 1726 var det lige ved at gå galt, ikke for pastor *Wicher* i Hylke, der fandt ud af sagens rette sammenhæng, men for gamle hr. *Hans* i Snestrup.

Hans Seidelin havde kort tid før begravet, hvad han troede var hyr-

dens ægteviede hustru. Hyrden, *Peder Mouritsen*, var ilet afsted næsten direkte fra begravelsen til Brørup, hvor der sad en lokket pige, der var let at overtale til ægteskab. Det var *Birgitte Sandbjerg*, der kort tid før havde fået et barn med en upålidelig fyr.

Hyrden og Birgitte aftalte ægteskab, og Peder Mouritsen gik til præsten i Snetrup og fik en attest med til Wicher i Hylke. Af den fremgik det, at Peder Mouritsen var enkemand, og at der ikke var noget til hinder for nyt giftermål.

Wicher, der mere end de fleste præster granskede i sin menigheds hjerter og spegede samvittighed, fik Peder Hyrde under behandling. Det viste sig hurtigt, at der sad en forladt kone et andet sted i landet, »endskønt han til Tebstrup havde ført en løs kvinde med sig, som han holdt for sin ægtehustru, og som, da hun døde sidste år, blev begravet og talt over af hr. Seidelin som en ægtehustru«.

Nu blev præsten i Snetrup hed om ørene, og han trådte videre i spinaten ved at bede Wicher fremskynde vielsen, så ville Seidelin betale, hvad der måtte være af udgifter. Wicher, der var en ubestikkelig og måske noget selvtrefærdig mand, nægtede at medvirke. Tværtimod førte han hele historien ind i kirkebogen.

Hvad der skete hyrden, fremgår ikke, og heller ikke, hvorvidt Seidelin fik en bøde og en næse af biskoppen, men for Birgitte blev det en tragedie. Det hårde slag at se en fæstemand forsvinde i den blå luft, kunne hun ikke bære, og hun døde nogle år senere som sindssyg.

Birgitte var nu også særlig uheldig. To gange var hun lige ved at blive gift, og begge gange glippede det. Sidste gang var det en gift mand, der havde lovet hende ægteskab, og første gang, også i 1726, var det en dragon, *Søren* i Brørup, med hvem hun fik et barn. Han havde svoret på, at han gerne ville giftes med hende, men regimentets oberst sagde nej til Sørens ægteskabsplaner.

Det var en ting, man skulle tage i betragtning. Ingen soldat måtte gifte sig uden sessionens tilladelse, og den blev ikke givet hver gang.

Mange besværligheder havde været undgået, hvis Birgitte havde fået sin *Søren*, for da de ikke blev gift, genoptog han sine sidespring og blev to gange mere far til et barn født uden for ægteskab.

I 1733 gav oberst *Stürup* sit samtykke til, at soldaten *Anders Pedersen* giftede sig med *Kirsten*, datter af hjulmanden i Ustrup. Hun var med samme soldat frugtsommelig. Wicher rykkede i et brev til amt-

manden for dennes accept. Der havde været noget med Kirsten og en dragon og et hold tvillinger få år før, så det betød meget for præsten at få Kirsten ind i et ægteskab. Hendes forældre var af de bedste kristne i menigheden og tog sig sagen meget nær. Amtmandens svar må være kommet hurtigt, for de blev gift kort tid efter, og lille Søren blev døbt som ægtefødt.

Hvis man altså ikke var beslægtede, ikke var gift i forvejen og for soldaternes vedkommende havde sessionens samtykke, og hvis man havde været til alters, så kunne man gifte sig.

Det første skridt, når en passende partner var fundet, var ganske uformelt at give hinanden ægteskabsløfte. Fortrød man på det tidspunkt, var det let at komme ud af forholdet igen.

En søndag morgen i 1705 kom *Anne Margrethe* og en anden pige gående på kirkestien mellem *Jordbjerggård* og Hylke. De mødte Anne Margrethes kæreste *Niels*. Han sagde til hende: »Hvad vi tilforn med hinanden har aftalt, er der nu intet om. Jeg vil ej have mere med Eder at bestille, thi du har en af de Jordbjergmænd kærere end mig. Du er ej fri for *Niels Poulsen*, du har jo haft legemlig omgængelse med ham«.

Hadde Anne Margrethe og Niels været alene, havde den historie måske været ude af verden, men den anden pige refererede, hvad hun havde hørt, da hun kom hjem til *Jordbjerggård*. *Niels Poulsen* ville ikke have en sådan anklage siddende på sig, og han søgte *Niels* for bagvaskelse.

TROLOVELSE

Hvis der ikke opstod den slags komplikationer, begyndte man snart at tænke på troløvelsen. Den foregik i hjemmet, hvor præsten var tilstede sammen med familie og venner.

I 1730 havde *Niels Rye*, husmand i Båstrup og *Karen Christensdatter* i Brørup begge mistet ægtefællen. De fandt hinanden, da de hurtigt derefter var på udkig efter en ny partner. De gik til sognepræsten og bestilte troløvelse. Pastor *Wicher* indførte i kirkebogen, at »*Niels Hansen Rye* af Båstrup og *Karen Christensdatter*, husmand *Niels Pedersens* enke i Brørup er blevet troløvede«. Da var den gode præst lidt for hurtig, for under denne indførelse har han noteret: »Denne troløvelse blev der intet af, eftersom kvinden, skønt dagen var berammet, præsten bestilt og forsamlingen tilstede, i det samme betænkte sig

trådte hen til mig og sagde, hun havde hørt, at Niels Rye havde været ond og faret ilde med sin forrige hustru«.

Den trolovelse blev der så intet af, men Karen var dog ikke mere slået ud, end at hun hurtigt begyndte at kigge sig omkring igen, men denne gang i en anden retning. Allerede 14 dage senere blev hun trolovet og kort efter gift med en husmand fra Horndrup.

For Niels Rye tog det et par år, inden hans dårlige rygte havde lagt sig så meget, at han kunne finde en, der ikke havde hørt om den historie. Måske fik han denne gang kam til sit hår, for i 1733 indførte Wicher i kirkebogen, at han havde bortvist Niels Rye og hans kone fra sakramentet for »begangen uforligelighed i ægteskabet, og for den forargelse de vakte med slagsmål den dag, de havde været til skrifte«.

Trolovensens betydning var meget stor. Selv om danske lov påbød trolovede par at holde sig fra hinanden, flyttede pigen gladeligt over i sit nye hjem til sin fæstemand. Det var en tradition, ingen love og forordninger og præstetrusler kunne udrydde.

Biskop og præst tog øjensynligt heller ikke særlig tungt på det. Mange gange døbte præsterne børn som ægtefødte, skønt forældrene kun var trolovede.

Da *Eske Pedersen* i Båstrup var gået rettens vej for at få sit utilfredsstillende ægteskab opløst, blev naboerne afhørt: »Var Eskes hustru hos hendes mand i hans hus efter deres trolovelse og før deres bryllup?« spurgte herredsfogedens fuldmægtig. »Ja«, svarede naboerne, »de havde trolovelse kort før Valborgdag 1754, nogle dage efter kom hun i huset hos ham og antog husholdningen, og ungefær ved Sct. Hansdags-tid havde de bryllup«.

I 1679 var *Asmus Trompetér* så optimistisk at tro, at han kunne slippe ud af en trolovelse blot ved at få pigens accept og lade den tinglæse. Han var trolovet med *Lisbeth Joensdatter* fra Båstrup, men hun var syg af syfilis og var »formedelst hendes store svaghed ikke hans gamming«. Asmus tog to vidner med sig til Båstrup og spurgte Lisbeth, om hun ville lade sig skille fra ham i mindelighed, »eftersom de er trolovede, og hun på grund af svaghed ej er tjenlig til videre ægteskab«. Lisbeth svarede, at hvis han syntes så, var hun veltilfreds, men så let gik det ikke. Der skulle en tamperretsdom til for at ophæve en trolovelse, og den fik Asmus ikke. Tværtimod overlevede Lisbeth sin Asmus, for i 1700 findes hun i en skattemandtalsliste fra Hylke: »I

Hylkegård« logerer trompeterens trolovede enke *Lisbeth Joensdatter*, skrev *Knud Schmidt*.

I 1704 var det datteren *Maren* i *Hylkegård*, der gik til tamperretten for at få sin trolovelse ophævet. Ligesom Anne Jensdatter 50 år senere, var hun blevet truet og pryglet ind i en trolovelse af sin mor og sine brødre. Den udvalgte var en enkemand *Frands Andersen* fra Lundum. Han kaldte trolovelsen »denne handel«, og det viste sig hurtigt, at han havde gjort en rigtig dårlig handel. Ganske vist fik Marens brødre hende stablet op i en vogn dagen efter trolovelsen og afleveret i Lundum, men *Maren* bestilte ikke andet end at græde, mens hun var der. Hun kunne ikke få kærlighedstanke til sin *Frands*. Til sidst blev alle de tårer for meget for fæstemanden, og han afleverede hende i *Hylkegård*, uden at have haft noget at sige tak for.

Maren kom ud af forholdet, men det, at der skulle en dom til, inden hun kom så langt, viser hvor stor betydning trolovelsen havde.

Var man først trolovede, hastede det ikke så stærkt med brylluppet, hvis ikke det første barn var på vej. Det var det dog i reglen, så der er ingen eksempler fra *Hylke sogn* på rigtig lange trolovelser.

Trolovelsen gav de fleste af ægteskabets fordele, men man har følt den knap så tyngende. I hvert fald skete det flere gange, at manden stak af mellem trolovelsen og brylluppet.

I 1747 var *Rasmus Jørgensen* og *Mathias Christoffersen* fra *Ustrup* en tur over *Lillebælt*. I *Middelfart* løb de på en mand hjemmefra. Han var skibstømrer og familiefar, men var 12 år tidligere trolovet med en pige, der nu tjente i *Ustrup*.

Da de kom hjem fortalte de pigen *Maren* om deres møde med hendes gamle kæreste. Hun havde ikke glemt den tort, der var overgået hende dengang. Hun fik et brev sat sammen til amtmanden med præstens attestations, at hun var en ordentlig pige. *Maren* var godt klar over, at hun ikke kunne blive gift med fyren, men hendes bitterhed måtte have luft. Ikke blot var hun gravid, da han stak af, men han var også blevet passet i hendes mors hus engang, han lå syg længe, og han havde fået adskilligt af hende, både uld og linned, så om ikke andet ville hun gerne have det igen.

BRYLLUP

I 1799 afskaffedes trolovelsen, og der var kun brylluppet tilbage med lysning og vielse.

Om ikke brylluppet betød så meget i folks bevidsthed som trolovelsen, så gav det anledning til det største gilde. Da en boelsmand i Ringkloster omkring 1800 gik på aftægt, betingede han sig i kontrakten med svigersønnen, der overtog gården, at han skulle holde sin kones yngre søstres bryllupper, hver gang i 3 dage og med 20 gæster hver dag.

Trolovelse og bryllup foregik fra brudens hjem. Det var en del af prisen for at få en datter afsat. Med sig skulle bruden helst have en kiste med tøj og en seng med sengeklæder. Brudgommen medbragte også sin kiste. Hvad der ellers blev aftalt mellem parterne var, hvad man kunne blive enige om.

Da Jens Madsen i 1714 blev gift med en datter fra *Nissumgård*, var medgiften 50 sletdalere og en beslagen vogn. Sommetider har det været vanskeligt for bejleren at høre, hvad svigerfar mumlede, for det var en stående beklagelse i ægteskabssager, at bruden havde haft for lidt med sig.

Ægteskabet var måske nok indstiftet i himlen, men det udkæmpedes på jorden. Det kunne blive en tragedie, som det blev for *Anne og Eske* i Båstrup, og det kunne blive den helt store underholdning for en hel landsby, når gamle *Mikkel Stougård* forfulgte en skrigende Lene gennem byen, indhentede hende og overhældte hende med en medbragt spand vand.

Accepterede pigen, at manden var hendes »herre og hoved«, og følte hun tryghed blot ved at blive gift og indtage den gifte kvindes højere position, så gik det i reglen nogenlunde, måske endda godt.

BØRNENE

Var man først trolovet eller gift, skulle det helst gå. Gården behøvede en kone, og det første barn var i reglen på vej.

Børnene kunne være resultatene af spegede ægteskabshandler, af tankeløs romantik i kogende sommernætter eller misbrug af enfoldige pigebørn. De kom, hjulpet til verden af jordemor og nabokoner eller født i hemmelighed og kastet i Ringkloster å.

Kirkebogen fortæller, hvilke børn, der fødtes i sognet og blev døbt. Den nævner de mange, der døde som små og halvslore, revet væk af lungebetændelse efter turen til kirken og det fugtige og kolde rum, hvor dåben skulle finde sted senest en uge efter barnets fødsel, eller

som ofre for under- og fejlernæring og børnesygdomme, der i dag er næsten ufarlige.

Fra kirkebogen ved man, hvor børnene kom fra, og man ved, hvordan det gik de fleste af dem, der overlevede alle anslag mod deres liv i de unge år, men man ved ikke ret meget om, hvordan det var at være barn og ung dengang.

I skifterne forpligtede den efterladte ægtefælle sig til at sørge for børnene »med ære og lære«, med mad og tøj, skolegang og »anden kristelig opdragelse, som de for Gud og øvrighed og godtfolk kan være bekendt«. Ingen steder står der, om børnene har været velkomne, om de voksede op med skurv og fnat, om de mødte varme og venlighed, eller om de i rigt mål fik de prygl, Danske lov tillod forældrene at uddele.

Da fædrene i 1763 blev pålagt bidragspligt til børn født uden for ægteskab, bortfaldt bidraget, når barnet var 10 år. Efter den tid skulle et barn være i stand til at tjene så meget til livets ophold, at det ikke længere var en belastning for den enlige mor.

Når børnenes arveparter ved en af forældrenes dødsfald blev overladt og betroet en formynder, eller blev stående i gården, regnede myndighederne med, at børnene skulle have lov til at blive hjemme, indtil de var 14-16 år og på de store gårde 18 år.

Der var i reglen tale om gårdmandsbørn, så de har været lidt bedre beskyttede end fattigfolks børn, der skulle kunne klare sig selv i 10-årsalderen.

Børnene har bestilt noget, selv om de fik lov til at gå hjemme. I 1734 indsendte skoleholderen *Niels Dall* en oversigt til amtmanden over børnenes forsømmelser. Amtmanden var en nidkær herre, og forsømmelserne var store. *Dall* forsøgte at komme bebrejdelserne i forkøbet ved at forklare, at der var så få børn i skolen, fordi der netop i de dage rasede en mæslingeepidemi i sognet. Desuden havde børnene så megen »smågering for med plov, vogn og harve«. Det var børnene, der blev sat til at se efter hestene. De var med til at passe køer og får, og ikke mindst skulle de passe deres små søskende, mens forældrene havde travlt med andet arbejde. Stort set mente *Niels Dall* ikke, der var noget at sige til, at han ikke så dem i skolen ret ofte.

Præst og amtmand så helt anderledes på den sag. De repræsenterede regeringen, og den ønskede, at børnene skulle gå i skole.

vokse op og blive gode kristne og for drengenes vedkommende gode soldater og solide bønder. Derfor var der brug for skoler til almuenes børn, hvor de kunne blive oplært i den rette lutherske tro og lære lydighed og autoritetstro helt fra små.

De skulle lære at læse udenad og helst også indenad. Mange, men langt fra alle, lærte også at skrive og regne til husbehov.

Fra pastor *Wichers* klager over sin uduelige skoleholder ved man, hvordan han var set med præstens øjne, men man hører intet om, hvordan det materiale var, skoleholderen fik at arbejde med.

Da en dreng fra Brørup i 1730 kørte møg ud for en gårdmand i Kattrup, kom han på vej ud til marken forbi naboens bugnende æbletræ. Den lille forsultne tjenestedreng blev så betaget af det syn, at han glemte at holde øje med hestene. Resultatet var, at vognen kom over i vejsiden, hvor nogle småbørn legede. Den ramte en lille pige. Hun blev dræbt, og drengen anklaget for at have forvoldt hendes død. Under retssagen blev drengen omtalt som liden og ussel, »liden i vækst og mindre i forstand«.

Liden i vækst og mindre i forstand, hvordan skulle fattigfolks børn blive anderledes? De fleste var tidligt ude at tjene, og inden de kom så langt, havde mange af de allerfattigste børn allerede i flere år fået føden til sig selv og deres lige så fattige forældre ved at gå rundt og betle.

For børn af soldater, indsiddere og enlige kvinder især overskyggede problemerne med at skaffe sig føden alt andet. Der blev intet overskud til helhjertet at give sig i kast med katekismusforklaring og salmevers.

Gårdmandsbørn og håndværkerbørn blev vel ikke sendt ud at tigge, men i 14-15 års alderen var de fleste ude at tjene, og ellers var der, som skoleholderen understregede, nok at tage sig til derhjemme.

Det liv, børnene levede uden for skolen interesserede ikke myndighederne. Derfor ved man så lidt om det, men uforholdsmæssigt meget om den tid, de sad og sov i skolen.

Man ved ikke meget om, hvordan et barns ankomst har været ventet og forberedt. Selv i skifter efter kvinder, døde i barselseng, omtales aldrig nogen af de ting, man skulle have ventet var anskaffet til begivenheden, en vugge, små dyner, puder og spædbørnstøj. Måske har man nøjedes med at rive et gammelt lagen i strimler og svøbt barnet i det.

Kun en eneste gang hører man om tøj til helt små børn. Det er i

skiftet efter *Niels Damsgård* i 1771. Det var en velhavende familie, der boede i *Ringkloster*. Her var, hvad der hørte sig til, og efterhånden som børnene voksede fra tøjet, blev det omhyggeligt gemt væk. Her var svøb af hvidt *baj* og rød *rysses*, kantet med grønt. Her var små barneskjorter og -trøjer, huer og *kapperølliker* og 5 lagener til den vugge, der nu stod på loftet.

Familien i Ringkloster ejede også selv kristentøjet. Det var dåbstøjet, som de fleste lånte eller lejede sig frem til hos præstekonen. I *Stougård* ejede familien også selv »Kristenbørnetøj med hue og bånd«. Det bemærkes i skiftet efter *Karen Mikkelsdatter* i 1704. Hun havde selv meget finere tøj end andre bondekoner og stammede fra et velhavende hjem i nabosognet, så det var nok derfra, dåbstøjet stammede.

Lige så sjældent som dåbstøj var vugger. Kun ganske få havde en vugge stående i stuen eller på loftet i beredskab. Man har klaret sig med det, der var for hånden, en kasse eller en halmløb. Der ville nok fra tid til anden være blevet kvalt et spædbarn, hvis moderen havde haft det hos sig under den tunge vadmelsdyne, og det skete øjensynligt aldrig.

Var det sket, ville det være fremgået af kirkebogen. Manglende omsorg for og opsyn med små børn straffedes med kirkens disciplin. Ihjelagte eller dynekvalte børns forældre måtte være glade for at slippe med en tur op i koret at stå offentligt skrifte. Mistanken, om at dynen med forsæt var trukket op om barnets næse og mund, lurede altid i baghovedet hos myndighederne. Skete det mere end en gang for de samme forældre, kunne det straffes som drab.

Man har fundet plads til dem, i kurve og kasser og dragkisteskuffer, indtil de blev så store, at de fik anvist plads i en slagbænk eller ved siden af hinanden i en rigtig seng. En seng, en dyne og 3-4 børn, det kunne godt give anledning til rivninger og magtkampe, men de skulle jo have lært at indordne sig og tilpasse sig, og det kunne ikke ske for tidligt.

TILTALEFORMER

Det var nødvendigt at tilpasse sig, og der var regler, der skulle overholdes, men det gjaldt også på alle andre områder i tilværelsen.

Selv når *Lene* i *Stougård* var allermest vred på og utilfreds med sin ondsksfulde, gamle mand, glemte hun ikke, hvad hun *skulde ham*.

af almindelig hoflighed. »I sollte kælling«, råbte hun og trak ham i håret, så han faldt om på gulvet. Manden var husets overhoved, og derfor sagde hun I til ham og ikke du.

Når Lene var i sit fromme hjørne, nøjedes hun med at sukke »Gud omvende Eder«. Sommetider fnyste hun og slog med nakken og sagde »Ha« og »Ba«, men aldrig sagde hun du til ham.

Mikkel, der var hendes absolutte overmand i både verbal og fysisk vold, begyndte gerne slagsmålene med at fastslå: »Du er en hore og en kanalje. Du lader dig ride af andre«.

Mandens overlegenhed viste sig ikke blot i vielsesritualet og i Danske lov. Den trivedes i bedste velgående i dagligdagen. Tiltaleformen du blev kun brugt, når man talte nedad, til tjenestefolk, børn og soldater og i Stougård altså også til konen.

Præsterne sagde I til deres sognebørn, også selv om de i reglen følte sig højt hævet over dem. Under et skænderi i 1704 mellem præsten, *Knud Schmidt* og *Niels Gantrup*, sagde Niels: »Eders ko har gået på min ager. I kan sætte Eders bæster på Eders kirkejord«. Præsten formanede ham med et »Lad den gode ånd regere Eder«.

I 1773 henvendte pastor *Dorschæus* sig til degnen *Peder Ring* i ud-søgte vendinger: »Nu befaler jeg Eder, at I skal i aften begynde at ringe, og hvis I ikke gør det, skal det blive Eder surt«.

Det var ingen sag at være grov og uforskammet, men man var aldrig så uforskammet, at man sagde du. Det skete dog en enkelt gang, men da stod verden næsten heller ikke længere, og der skulle en pastor *Wichers* mildhed og langmodighed til at bære det, og så kneb det endda, da det var ham selv, det gik ud over.

En søndag eftermiddag i 1740 var han sammen med sin medhjælper, *Mikkel Jensen* gået ned til *Sønderborghuset*, hvor en sølle kone var død fra 3 små børn. I huset boede flere fattige familier. En af dem var *Anders Hestegilder* og hans kone *Else*. Anders havde brugt kirketiden til at drikke sig overdådig fuld. Bagefter gennembankede han sin kone og truede med, at han inden aften ville træde hende ihjel og hænge hendes tarme op på væggen. *Maren Amme*, der havde prøvet at komme konen til hjælp, havde fået sin del af kløene.

Da præsten trådte ind i stuen, viste Else Hestegilders ham jamrende sine buler og rifter. *Wicher* blev meget vred og råbte: »Er det skarn hjemme?« Skarnet var hjemme. Han havde gemt sig bag døren, men

kom nu farende frem, slog sin knyttede hånd i en kiste, der stod der og besvarede præstens spørgsmål: »Ja, den ærlige hestegilder er hjemme, du præst, du skælm. Djævelen skal rive dig ad. Du er en skælm og Maren en tyv«.

Det var for meget for Wicher. Han styrtede ud af døren og hjem, og som altid, når verdens ondskab gik ham på, satte han sig og skrev til sin gode ven amtmanden og klagede sin nød.

Der blev nu lagt sag an mod Anders for hustrumishandling, for sabbatsovertrædelse ved at drikke sig fuld i stedet for at gå i kirke og for at have fornærmet og truet sin sognepræst. I retten vedgik Anders gerne, at han havde brugt skældsord mod præsten, men han nægtede at have sagt du til ham. Efter Anders Hestegilders mening havde han sagt: »Jeg er ingen kæltring, men den kæltring skal I være«.

Kæltring var ellers et groft og ærekrænkende skældsord, men Anders var udmærket klar over, at den største fornærmelse mod præsten var, at han havde sagt du til ham.

Wicher var aldrig vred ret længe ad gangen, så han gik i forbøn for Anders, der slap med nogle dages arrest og en time i *den spanske kappe*. I den anledning fik Anders en skrivekyndig mand til at hjælpe

sig med et takkebrev til pastor Wicher. Det begyndte: »I, min kære sjælesørger ...«, så nu var Anders ædru igen og havde aggressionerne under kontrol.

Ord som kæltring, skælm og *hundsfoot* var meget fornærmende. I 1729 dømtes en kaptajn til at give en bonde i Ustrup en undskyldning for i andres påhør at have sagt: »Du er en offentlig skælm, og din far og din bror og al din familie med dig«.

I 1710 kunne en gæst i *Nissumgård* have reddet livet, hvis han ikke havde kaldt en soldat for *hundsfoot*. 4 mænd muntrede sig med et spil kegler en sommeraften. Blandt de 4 var *Jens Madsen* fra Skanderborg. Han var ingen øvet keglespiller, og for ikke at tabe tog han snyderi til hjælp. Det faldt *Nissumgårds* rytter, *Conrad Berger* en del for brystet, og de kom op at skændes. Skænderiet blev hurtigt til slagsmål, og det endte med, at *Jens Madsen* lå død på jorden. Han var ikke bedre til at slås end til at spille kegler. De andre, der var til stede, bebrejdede *Conrad Berger* hans hårdtslående argumenter, men *Conrad* undskyldte sig med, at *Jens* havde kaldt ham *hundsfoot*, »han tjente kongen for en karl«. Dertil svarede en anden rytter tørt med et blik på den døde *Jens*, at så havde han også fået *hundsfoot*traktament.

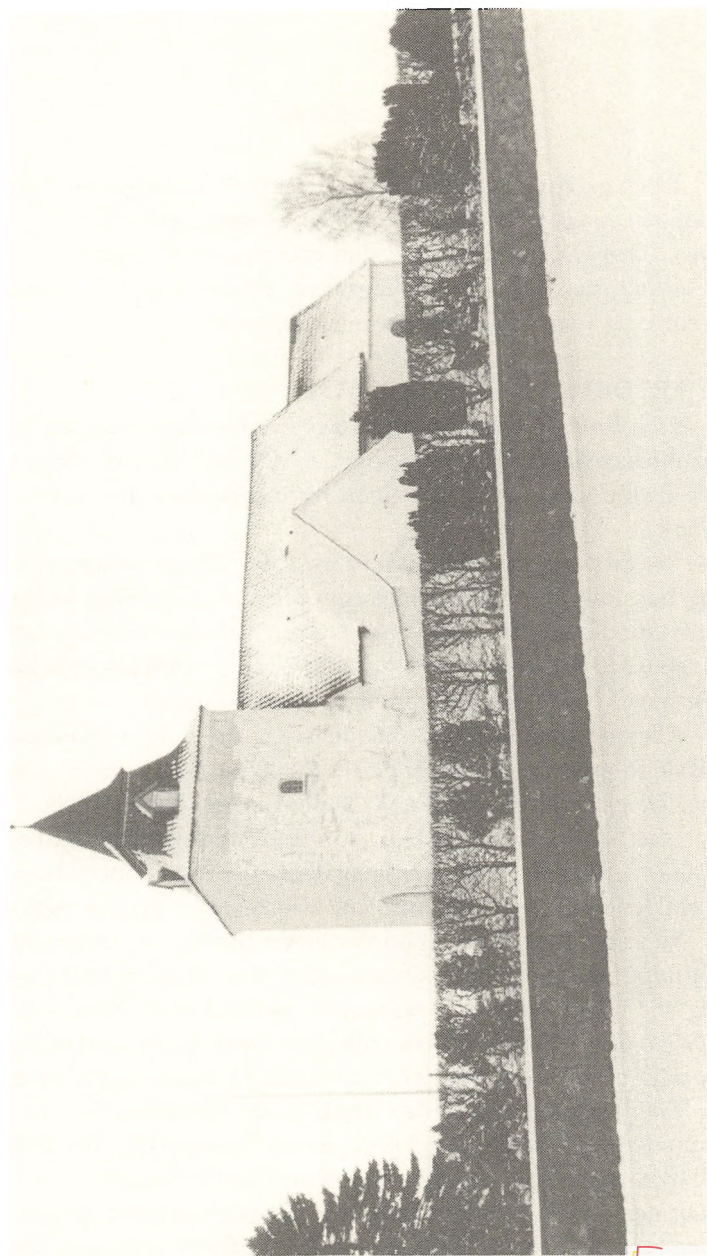
Man kunne også vise sin foragt for modparten på en mere subtil måde end ved slagsmål og skældsord. Da *mølleren* i 1748 havde svært ved at få nogle penge tilbage, han havde lånt føromtalt *Anders Hestegilder*, »tog *Anders* sin kjortel til side, fremviste sin rumpe, klappede med hånden derpå og sagde: »Jeg estimerer det ikke mere end som så«.

Det var sjældent den fredelige hverdag, der blev afmalet i tingbøgerne. I de fleste familier har man sikkert sagt I eller du til hinanden uden at tænke særligt over det. Problemet kunne omgås ved at bruge tredieperson i tiltale. Det gjorde tjenestefolkene. De sagde madfar eller husbond til manden i gården og madmor til konen.

Kun i forbindelse med fuldskab var tingene tilbøjelige til at gå op i en spids. Var man ædru, var man i reglen i stand til at lægge låg over aggressionerne. Selv *Brørups* slagsbror nr. 1, *Adam Mahler* nøjedes med at ønske sine naboer et fromt »I Jesu navn«, når han mødte dem, i hvert fald de gange, han ikke følte sig trådt over tærerne, for da slog han hårdt.

Den officielle tiltale til bønderne var »Agtbare og velformenme«.

Udtrykket blev brugt i skiftet i 1709 efter *Jacob Andersen* i Brørup, og da *Søren Jensen* i 1776 tog initiativet til udskiftning af Ustrup by, henvendte han sig på samme måde til sine kolleger på grandestævnet.

Kirken

På en gang uden for og midt i fællesskabet stod præst, degn og skoleholder, og uden for byen, men ikke ret langt, var kirken i sin tid blevet lagt. Den var sammen med den grundmurede rytterskole, den eneste bygning, der ikke var bindingsværk, og den var den eneste, der ikke gemte sig i og faldt sammen med landskabet.

EJERFORHOLD OG KIRKESYN

Eske Brok og *Ole Top*, der ifølge overleveringen engang i 1100-tallet skulle have ladet Hylke kirke opføre, ville have roteret i deres grave, hvis de havde vidst, hvor ilde tiden og menneskene handlede med deres værk.

Det først bevarede kirkesyn er fra 1668. Da var kongen ejer af kirken, og han løste sit vedligeholdelsesproblem ved i 1688 at sælge den sammen med nogle få andre jyske kirker. Køberen var en enkefrue, *Margrethe Eliger i København*, der som kirkeejer indkasserede kirketienden og havde ret til at kalde præst og degn til sognet.

Allerede året efter solgte hendes svigersøn, assessor *Rosenvinge* kirken til de to præster, *Jens Krabbe* i Katstrup og *Laurits Pontoppidan* i Hylke. De ejede kirken i fællesskab indtil begge døde i 1698.

Jens Krabbes enke giftede sig med efterfølgeren i embedet, *Søren Glud*, der var en meget dygtig og dynamisk mand, indtil han som ældre udviklede sig til en mistænksom, kværulantisk og procesgal person.

Få år efter, at *Søren Glud* var blevet medejer af kirken, kom en forordning, der gav alle kirkeejere ordre til at få deres kirker gjort i stand og alle brøstfældigheder repareret i løbet af et år. Sammen med *Margrethe Suhr*, *Pontoppidans* enke, tog *Glud* det til efterretning, således at Hylke kirke ved syn i 1702 fremstod så smuk som nogensinde.

Efter nogle års enkesæde i Riis flyttede *Margrethe Suhr* til Viby, hvor hun døde i 1708. Hendes 3 børn arvede hver en trediedel af hendes part i kirken, men kort tid efter solgte børnenes formynder, *Israel Pontoppidan* deres andele til slotsfogeden på Skanderborg slot, *Jørgen Pedersen*, der var gift med *Pontoppidans* datter af første ægteskab. Desværre for

slofsfogeden havde Israel Pontoppidan overset, at der i det gamle skøde på kirken stod, at ønskede Krabbes eller Pontoppidans arvinger at afhænde deres halvpart, skulle ejeren af den anden halvpart have den tilbudt først. Søren Glud lagde derfor sag an mod formynderen. Han vandt den og stod nu i 1710 som eneejer af Hylke kirke. Det var han, indtil han så sørgeligt indebrændte i Katstrup præstegård i 1742.

Hans fraseparerede hustru, *Elisabeth Oxsen* arvede nu Hylke kirke. Hun døde få år senere, og sønnen *Johan Glud* overtog kirken. Han var ejer af *Testrup* i Katstrup sogn, og i mere end 50 år tilhørte Hylke kirke ejeren af *Testrup*. Ved en auktion over *Testrup* i 1788 kom der i første omgang ingen bud på kirken, men kort tid efter købtes den af sognemændene, dvs. hartkornsejerne i Hylke sogn.

Det var i de år, *Dorschæus* var præst, og da kirken trængte hårdt til reparation på det tidspunkt, sognemændene overtog den, øjnede præsten straks en chance for at genere alle sine uvenner i sognet. Han beordrede 4 husmænd hen at syne kirken og sendte så ufortøvet en klage over de nye kirkeejere til biskoppen.

Bønderne klagede samtidig over deres præst, der ikke ville give dem tid til at forberede reparationen og til at indhente de billigste tilbud. De skyndte sig dog samtidig at komme i gang, så alt var så nogenlunde i orden, da biskoppen i 1791 udbad sig et syn over kirken.

Fire kirkesyn er bevaret fra den periode, fra 1668 og 1673, da kirken var i en sørgelig forfatning, fra 1702, da alt var bragt smukt i stand og fra 1791, da kirken igen fremstod nyistandsat. Af de syn fremgår, både hvilke forandringer, der var sket med kirken og hvad, der var uforandret.

Kirken var i sin tid opført af store firkantede, hugne kampesten. Dem bed hverken hærgende tropper eller menneskers vanrøgt på, men alt det andet, tag, bjælker, gulve, døre og vinduer var ofte i en miserabel forfatning.

I 1668 anslag synsmændene forsigtigt, at kirken kunne istandsættes for 200 dalere, men allerede fem år senere anslag de samme mænd udgifterne til 400 dalere.

Taget var oprindeligt blytavler. Det var på en af disse tavler, der ifølge Pontoppidans *Danske Atlas* skulle have stået: »*Eske Brok og Ole Top*, de bygde Hylke kirke op«.

Allerede i 1769 var det blot en overlevering. Tavlen var for længe vi-

sket ud. I synene, både i 1668 og 1673 foreslog synsmændene, at blyet blev taget af, omstøbt og lagt op igen, så indskriften er sikkert blevet borte i blytækkerens smeltegryde.

I 1791 var der kun blytag på sydsiden af kirken og korets nordside. Resten var tækket med teglsten.

Tårnet var i slutningen af 1600-tallet fuldstændig skilt ad fra øverst til nederst, og der behøvedes bjælker og murankre for at få det til at hænge sammen igen. Taget på tårnet var ikke som i dag et *mansardtag*, men et almindeligt saddeltag, tækket med tegl, der dog på det tidspunkt var blæst af. Murene i tårnet var kampesten og mursten indvendig og mursten udvendig.

Våbenhuset var en næsten uoverstigelig hindring for de kirkesøgende. Gavlen var skilt ad, loftet var borte. Gulvet var også borte, og synsmændene opgav helt at få tal på de nedfaldne mur- og tagsten.

De ældste syn gjorde ikke så meget ud af kirkens indre som af dens ydre, men i 1702, da kirken fremstod så smuk som aldrig før, strømmede synsmændene over af fryd over alt det, der mødte øjet inde i kirken. Gulvet var lagt med røde teglsten i midtergangen og i koret og med dels teglsten og dels små kampesten, hvor menigheden sad. Hist og her kunne der være lidt ujævnt, men var ellers nyt og smukt.

Der skelnedes mellem de store og de små vinduer. De var alle i hele perioden i nogenlunde god stand. Der kunne mangle nogle ruder, og andre kunne være sorte af ælde, men ellers var de solide, da de ifølge synet i 1791 efter gammel brug havde små ruder og indvendigt var forsynet med stærke jernstænger.

Om altertavlen står der i 1702, at »den er smuk, med billede og billedudskæring vel udskåren. Der findes på den 16 billeder og to fløje at slå sammen. Den er blevet anstrøgen, malet og forgyldt i 1674, og er stafferingen endnu hel smuk«.

Andre tider, andre skønhedsidealere. I 1875 fandt et provstesyn at altertavlen var »anstødelig slet«. Menighedsrådet kasserede den og hængte i stedet et oliemaleri af Opstandelsen op. Den gamle altertavle blev foræret til en tandlæge i Kolding, der indlemmede den i samlingerne på Koldinghus, hvor den siden sporløst er forsvundet.

I modsætning til altertavlen var prædikestolen ikke malet. Den fremstod, som den var i egetræ og med lydhimmel af fyr, smukt udskåret og forsynet med årstallet 1641.

For »dem al almuen, som stolene ej kan rumme« var der et *pulpitur* nederst i kirken. Det nævnes ikke i de ældste syn, men både i 1702 og 1791, og der findes et brev fra kirkeejeren fru *Elisabeth Ochsen* skrevet i 1743 i anledning af, at bønderne i Hylke vægrede sig ved at køre helt til Århus for at hente det tommer, der var nødvendigt til reparation af pulpituret.

Bænkene i kirken var ifølge synet 1791 åbne og lave og bestod af egeforstykker og fyrretræsbenke. Den øverste var lidt bredere end de andre og har sikkert været benyttet af beboerne i *Ringkloster*, der var det nærmeste, man kom et herskab i Hylke. Da *Nissumgård* efter ryttergodsets bortsalg blev ophøjet til hovedgård flyttede den nye hovedgårdsejer ind i kirkestolen. I 1794 havde den daværende ejer solgt et par tonder hartkorn til *Niels Christensen*. Denne var så naiv at tro, at når man ejede *Nissumgårdjerd*, så hørte man til i *Nissumgårds kirkestol*, og *Niels* blev meget fortørnet, da *Pape* satte en stor hængelås for kirkestolen, hvortil kun han havde nøgle.

På gavlen til den øverste stol var indskåret: »Herunder ligger begravet ærlig og gudfrygtig danckvinde *Kirsten Jensen*, som boede og døde i *Ringkloster* den 3. marts 1629«.

Kirkeejeren, sognets præst med familie og de mest velhavende, der kunne betale for det, havde ret til at blive begravet inde i kirken. Kirkeejeren ritmester *Glud* fik to børn begravet i Hylke kirke, og i skiftet efter *Karen Therkildsdatter* i *Nissumgård* 1689 står at *Jacob Hansen* skylder 12 sletdalere til Hylke kirkes patron for hans kones lejested i kirken.

Forst i 1805 kom der en lov, der forbød indrettelse af nye gravsteder i kirkerne. Kongen fandt det »ikke sømmeligt, at bygninger, indviende til det højeste væsens dyrkelse, tillige afbenyttes som gemmesteder for legemer, der overgives til forrådnelse«.

Kirken var som i dag forsynet med hvælvinger. I begyndelsen af 1800-tallet søgte kirkeejerne om tilladelse til at udskifte hvælvingerne i koret med bjælkeloft, da murene blev trykket skæve af hvælvingerne, men tilladelsen blev ikke givet.

Gennem korbuken, eller brixdøren, som den kaldtes i 1702, og over hvilken der hang et smukt krucifiks, kom man op i koret. Her stod stenalteret, der blev fjernet samtidig med altertavlen i 1875. På alteret lå i 1660, ifølge en indberetning fra sognepræsten til stiftets herreds-

bog, et gammelt stykke lærredslug, hvorpå der stod to messinglysestager uden lys.

I 1673 blev dugen omtalt som pjaltet, og der var stadig ikke kommet lys i stagerne. I 1702 var alteret derimod dækket af et omhængs-alterklæde af blå og hvidt ridset fløjl med mellemstykke af blå damask og med guldknipling omkring. Ovenpå lå en alterdug af klosterlærred med *buntepori* omkring. Alt dette var broderet af og foræret til kirken af velbårne *brigadér Rantzaus* frue på *Ringkloster*.

Verdens herligheder har det med at forgå. I 1791 kaldtes alterklædet gammelt, forslidt og forrevet. Når der skulle pyntes op i kirken til højtidene, havde ejerne dog anskaffet et nyt alterklæde af rødt fløjl med brede sølvresser, men de var sparsommelige og fornuftige bønder, så til daglig klarede man sig stadig med fru Rantzaus gamle alterklæde.

På alteret lå også de bøger, der hørte til embedet. I 1660 klarede præsten sig med en alterbog og en bibel. I 1702 var der kommet nye bøger. Nu var her en Chr. d. 4.'s bibel i 4 bind, en ny *gradual*, en ny alterborg og et nyt ritual.

Kalk og disk fandtes fra gammel tid. De nævntes allerede i 1660. I 1702 havde de været sendt til guldsmed, hvor de var blevet gjort større og forgyldt indvendig.

Døbefonten gjorde ingen af synene meget ud af. Den var der bare, stor, tung og uimodtagelig for fugt og kulde. Indtil 1702 var der dog ikke noget bækken til fonten, men efter den tid omtales et gult messingbækken.

Over for prædikestolen hang et *epitafium*, der stadig findes i kirken. Det forestiller *Laurits Pontoppidan*, sognepræst og medejer af kirken, hans første kone og deres datter *Anne Cathrine*. Billedet var nok klarere i farverne dengang end nu, hvor det har fået adskillige lag fernis.

I 1791 hang der et maleri mere, der forestillede Kristus på korset.

I den gamle by i Århus skal findes en kirkeblok fra Hylke kirke, men den omtales ikke i nogen af synene. Der var flere ting i 1702, der ikke nævnes i 1791. Der var et støbt ildfad, et ligklæde og en tavlepung af sort fløjl.

KIRKEGÅRDEN

Da bønderne blev ejere af kirken, fik hver gård sin stol i kirken og sit

gravsted på kirkegården. Det har været en betryggende tanke at vide, at man havde et sted at høre til selv i døden. I købekontrakter fra den tid betingede den gamle ejer sig ofte ret til at blive begravet i sin gamle gårds gravsted, også selv om gården ved salget gik over på helt fremmede hænder.

Da *Abelone* i *møllen* døde i 1764, stod der i hendes testamente, at arvingerne forpligtede sig til at sætte et ligtræ på hendes gravsted, og det måtte ikke være ringere end det, hun havde sat over sin mand.

Det nordøstre hjørne var forbeholdt selvmordere og andre usalige mennesker, der kom i jorden uden bøn og ritual. Dem nævnes der dog ingen af i kirkebogens første 100 år. Men i det 19ende århundrede var der sommetider lige ved at være trængsel i det kolde hjørne.

Muren omkring kirkegården, hvis vigtigste funktion var at holde heste og kreaturer ude, blev grundigt repareret i 1702. Da var der 3 låger og en port med rist – også for at holde dyrene ude. I 1791 var muren opsat med dobbelt stendige, og der var som nu kun en port og låge.

Præst og menighed

GUDSTJENESTEN

Hvert år, påskedag og mikkelsdag, blev tidspunktet bekendtgjort fra prædikestolen for det næste halve års gudstjenester. Det var kl. 10 om vinteren og kl. 9,30 om sommeren. Danske lov påbød ganske vist kl. 8 om vinteren og kl. 7 om sommeren, men det må have været en af de paragraffer, der kunne tillempes lokale forhold.

En time fra eller til har nok ikke spillet den store rolle. Man har begivet sig afsted, når man var færdig til det, og når man så, at naboen tog hjemmefra. Kom man så for tidligt, var der sikkert andre, der også stod og ventede på kirkegården, og det gav en kærkommen lejlighed til at udveksle nyt.

PRÆDIKENEN

Var præsten, degnen og menigheden kommet, kunne gudstjenesten begynde. Hvad præsterne har sagt i deres prædikener, er der bevaret meget lidt om. Hvis *Knud Schmidt* var lige så glad for skriftsteder som for ordsprog, har han sikkert kunnet klare sig med at hægte en hel række sammen. I et brev til regimentskriveren 1703 om en gudsforgående dragon i Hylke skrev Schmidt: »... thi mørkhedens børn søger mørkhedens geminger, kande går til kilde til given tid, når æblet bliver modent, falder det«. Meningen var let nok at forstå, men regimentskriveren har måske nok ment, at det kunne være udtrykt lidt mindre allegorisk, at *Jens Dragon* havde slået en tand ud på datteren i nabogården.

Wicher var en gudbenådet prædikant. »Et brændende lys, en ægte Johannes, en stor omvendelsesprædikant«, sådan hed det om ham i biskoppernes visitatsindberetninger. Hans embedseksamen havde ikke været noget at prale af, men for sin dimisprædiken i Frue Kirke opnåede han den allerhøjeste ros, da han talte over Lukas 11, vers 28: »Salige er de, som hører Guds ord og bevarer det«.

Wicher kunne også sine skriftsteder. I 1731 fik lægsmanden *Søren Mortensen* fra Båstrup en hel række med sig på sin sidste rejse. Som

lægsmand havde han været mere anset end en almindelig bonde, og Wicher må have ment, at man kunne stille større krav til Søren end til andre, så han var meget vred, da han indførte i kirkebogen, at »26. søndag efter Trinitatis jordedes Søren Mortensen af Båstrup, som fandtes død på vejen mellem Båstrup og Ustrup liggende med sin hals under hjulet af vognen, han om formiddagen kl. 10 førte fra Ustrup med 3 lam på«.

Det kunne have været et hædeligt uheld, men Wicher må have haft grund til at tro, at der var drukket et solidt lidkøb over lammene, og at manden havde været mere end almindelig fuld, da han begav sig hjemad, for nedenunder tilføjede præsten: »Den ugudeliges vej skal forgå«, og videre citerede han profeten Jeremias: »Ak, at jeg havde vand nok i mit hoved, og mine øjne var gråds kilde, at jeg kan begræde mit folks datters ihjelslagne«. Derefter kom der et dybt suk: »Hvor aldeles uransagelige er Herrens domme«. Til sidst kom forklaringen på præstens store sindsbevægelse, så at ingen skulle være i tvivl: »En drunker skal ej arve Guds rige«, og Wicher tilføjede: »Ak, denne døde i drukkenskab«. Til allersidst fik de efterladte og følget et manende ord med hjem: »Lader os ikke sove, som de andre, men være vågne og ædru«.

Bortset fra dette udbrud fra Wicher, ved man kun i dag, hvad præsterne har talt over, når de skulle gøre et godt indtryk på biskoppen, når han kom på visitats.

Da biskoppen var i Hylke i 1752, talte den ny præst *Thomas Katstrup* over en tekst, der mere var henvendt til biskoppen end til menigheden: »Derfor brødre, anvend des mere flid at befæste Eders kald og udvælgelse, thi når I gør dette, skulle I ikke nogensinde støde an«.

Til bispevisitatsen i 1790 fandt *Dorschæus* en tekst, der rigtig passede ham: »Thi vor prædiken skyldes ikke bedrag, ej heller urenhed og er ikke forbunden med svig, men ligesom vi af Gud er funden værdige til at få evangeliet betroet, således taler vi«.

Der fik menigheden den, for den havde altid haft umådelig svært ved at fatte og anerkende præstens høje værdighed.

Det var medlemmer af den menighed, der året efter klagede til biskoppen over præstens nævenyttighed med hensyn til kirkens reparation, »dette Guds hus, hvortil vi ønsker for fremtiden gode lærere«.

Efter prædiken blev nye love og forordninger bekendtgjort fra

prædikestolen, og på de to søndage før de store højtider, jul og påske, skulle præsten oplæse de kongelige love om dem, som fra alterens sakramente skulle entholdes, om sværgeren, og helligbrøde og om børnetugt.

BARNEDÅB

Et par gange om måneden var der barnedåb. Ritualet var det samme som i dag bortset fra djævleuddrivelsen, der bortfaldt i 1783. Den var et uhåndterligt levn fra den katolske tid, men der rumsterede megen hedenskab og papisme i baghovedet hos næsten alle, så det har været betryggende at høre præsten fremsige: »Jeg besværges dig, du urene ånd, i navn Faders, Søns og Helligånds, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi tjener«.

Selvfølgelig var det gammel overtro, men hvis det nu hjalp...

Fadderne skulle være ærlige, uberygtede folk, og der måtte højst være 5. Blandt fattigfolk har problemet været, overhovedet at finde nogen. Et gårdmandspar fra Brørup, *Søren Rasmussen* og *Mette* har sikkert været ualmindelig elskelige mennesker. Ikke mindre end 40 gange mødte de op som gudforældre eller faddere for så at sige alle de børn af fattigfolk og ugifte piger, der fødtes i Brørup i de år.

Havde man ikke en *Mette* og *Søren* at gå til, var det jordmoderen, der bar barnet i kirke, og menigheden var faddere.

Præsterne tog det ikke særlig højtideligt med antallet af faddere. Ofte nævntes blot gudmoderens navn i kirkebogen og »samtlige mænd i Ustrup« eller »adskillige mænd og unge karle i Båstrup« var faddere.

Med hensyn til uberygtetheden, var den heller ikke noget problem. Så at sige alle var uberygtede. Det højeste, Hylkefolk drev det til, var en tur op i koråbningen for at stå offentlig skrifte i reglen for at have overtrådt det 6. bud. Når man havde udstået denne »kirkens disciplin«, var man så god som nogen igen.

Helle Andersdatter, der 5 gange havde været oppe i koråbningen, var et par gange gudmoder, endda i den periode, hvor hun havde alermest på samvittigheden.

Danske lov sagde, at børn skulle døbes senest en uge efter fødslen. Det har været en helt umenneskelig bestemmelse, der har kostet en mængde spædbørn livet. Det var derfor fristende, at få præsten hjem i huset og døbe det nyfødte barn og så at fremstille det i kirken,

når det var blevet lidt større og bedre kunne udholde fugten og kulden. Det havde loven også taget højde for. Ingen måtte lade et barn hjemmedøbe, hvis ikke det var i livsfare.

Loven var måske umenneskelig, men den faldt godt i tråd med troen og traditionerne. Helvedstroen var stærk, og et udøbt barn kom ikke i himlen. Der var også så megen overtro om skiftinger, som de underjordiske havde lagt i vuggen i stedet for ens eget udøbte barn, at alle ønskede at få børnene døbt hurtigst muligt.

Schmidt hjemmedøbte en mængde børn, men fra tid til anden blev præsterne mindet om, at det var ulovligt at gøre det. Da *Wicher* blev præst, faldt antallet af hjemmedøbte børn drastisk. Måske var han mindre modtagelig for bestikkelse. De få gange, *Wicher* hjemmedøbte børn, undskyldte og forklarede han det omhyggeligt i kirkebogen.

Om *Rasmus Mikkelssens* søn i Ustrup skrev *Wicher* i 1730: »Blev for svagheds skyld indedøbt, foregaves endnu ikke at være i den tilstand, at de turde i den hårde kulde køre ud med det«.

I 1745 var der kommet en forordning, der mindede de implicerede parter om hjemmedåbens uønskethed, så da *Mikkel Jørgensen* i Båstrup 2 år senere kom for at hente præsten til sin nyfødte datter, hjemmedøbte han ganske vist barnet, men kun »efter faderens indstændige begæring og efter følgende dannekoners, Karen Laursdatters, Maren Frandsdatters, Maren Jensdatters, Johanne Jørgensdatters og jordemoderen Kirsten Nielsdatters eenstemmige råb, at barnet var helt syg og blev mellemstund så blå over alt som et lungeslag, og at det ej havde villet patte, siden det blev født. Barnet blev kaldt Anne«.

Bekymringen var dog denne gang unødvendig. Lille *Anne* blev fremstillet i kirken en uge efter, og hun døde 40 år gammel som kone i *Toftlund*.

Ved barnedåb ofrede man til præsten, men kun for børn født inden for ægteskab. Forskellen mellem ægteskabelige og uægteskabelige understregedes både ved, at der ikke blev ofret for børn af enlige mødre og ved, at de ikke døbttes samtidig. Således blev de både moralsk og en økonomisk torn i præstens øje.

INTRODUKTION

I gudstjenesten var der flere levn fra den katolske tid end djævlendriveisen ved barnedåb. Der var også mødrenes *kirkegang*, eller

introduktion nogle uger efter fødslen. Til grund lå en gammel forestilling om kvindens urenhed efter graviditet og fødsel, en urenhed, der udelukkede hende fra den kristne menighed.

For at blive genoptaget i menigheden måtte den kvinde, der havde født, 5-6 uger efter stå i våbenhuset sammen med en eller flere naboer og vente på, at præsten skulle komme ned og efter en forbøn føre hende ind i kirken, igen som medlem af menigheden.

Det kunne være pinligt, for præsten kunne, når han åbnede døren til våbenhuset, hurtigt overse, hvor mange »Forbedere« den arme kone havde med sig, og kunne derefter graduere forbønnen efter antallet. Var der ingen eller kun en enkelt lige så fattig kone, var det let for præsten at regne ud, at offeret ikke blev ret stort. I en klage over præsterne i Væhr, Katstrup og Hylke, der blev sendt til kongen, skrev den anonyme forfatter, at sådan var det. »Efterdi I har ingen til forbedere med jer, behøver I heller ikke min forbøn«, skulle præsterne have sagt, hvorefter de sprang forbønnen over og nøjedes med at bede Fadervor.

Når præstekonerne selv holdt kirkegang, fik alle gårdmands- og husmandskoner besked om at følge med hende for at ofre — stadig ifølge den kritiske anonyme røst — »sin eneste skilling til guldkalven«.

Præsten i Hylke var på det tidspunkt *Dorschæus*, og da han havde barn i kirke 23 gange, var det en hel ekstraskat, der i 30 år var lagt på sognet.

Introduktion var kun for den gifte kvinde. For den ugifte mor havde kirken anderledes barske midler, når hun skulle genoptages i menigheden.

SKRIFTE

Nogle uger efter fødslen måtte pigen op at stå i koråbningen og enten selv fortælle eller høre præsten udbrede sig om hendes synd. Vidste folk ikke, hvem faderen var, rettede de sig rigtig op i bænkene, for det skulle åbenbares nu. Af og til holdt pigen dog stand og røbede ingen. »Hun ville intet åbenbare, skønt jeg længe urgerede derpå«, skrev *Knud Schmidt* beklagende i kirkebogen i 1707. Der har nok siddet en karl eller en gårdmand nede i kirken med svedige hænder og ildrøde ører og sukket lettet.

Det gjorde forkarlen i *Jordbjerggård* i 1705, da *Berthe Rask* flippe-
de helt ud under skriftemålet og på stedet digtede en historie om en

ukendt person, »der hed Niels, som hun var kommet til at kende ved Skanderup kirke. Han var ridende på en brun hest, havde paryk på og en brun kjortel. Hvorfra han kom, eller hvorhen han skulle, vidste hun ikke«.

Fædrene til børn født uden for ægteskab skulle også stå offentlig skrifte, hvis de var ved hånden, og forkarlen undgik ikke sin skæbne. Året efter døde Berthes barn, og hun gik nu til bekendelse over for præsten. Det eneste sande i historien var, at faderen hed Niels, men han var altså kun tjenestekarl og søn af færgemanden i Båstrup. Berthe måtte nu skrifte offentligt igen, denne gang for »sin løgnagtige bekendelse«, og et par uger efter måtte Niels samme tur for sin andel i sagen.

Berthe var nok ikke den eneste, der har omgået sandheden lemfældigt i den situation, for det var en broget flok af ukendte mænd, der blev udnævnt til barnefædre: en skærsliber, en studehandler, der »besvangrede hende ang passang på sin rejse«, som Schmidt udtrykte det i kirkebogen, og utallige soldater, der var faldet ved Wismar eller rejst til Holsten eller til Holland. Alle havde de glemt at fortælle, hvad de hed, og hvor de eventuelt kunne findes 9 måneder senere. Tjenestepigen i *Gantrupgård* forklarede i 1713, at faderen var en hosekræmmer søndenfra, »som sagde sig at hedde Peder og listede så sagtelig i seng til hende, da hun var faldet i søvn«.

Sammen med det åbenbare skrifte vankede der en *lejermålsbøde* til begge parter. Var faderen soldat slap han helt for straf første gang, men gentog historien sig, straffedes han på samme måde som civile.

Da *Niels Gantrup* var død, og der blev afholdt skifte i 1717, beholdt regimentskriveren 9 sletdalere af datterens arvepart. Det var penge, hun skyldte kongens kasse for en lejermålsbøde.

Karlen skulle betale 18 sletdalere. Var de begge tjenestefolk, svarede det til en årsløn for begge, så bøden har gjort det endnu meget sværere for pigen at klare tilværelsen for sig selv og et barn.

Der skulle en *Struenses* humane og fordomsfri livssyn til at afskaffe lejermålsbøderne. Det skete i 1771, men allerede året efter genindførte den ny regerings gamle mænd den lov, Struense havde kasseret, om enten bøde eller 10 dage på vand og brød.

Præstens tunge hammer med udelukkelse fra sakramentet og offentligt skriftemål kunne falde for mange forseelser. I 1740 måtte *Gå-*

seanne, en af Sønderborghusets løse fugle, stå offentlig skrifte, fordi hun i 2 år havde holdt sig fra at gå til alters, og ydermere havde hun i samme tidsrum overtrådt ikke blot det 6. bud, men også det 2. og det 7.

I 1757 straffede pastor *Katstrup* hyrden og hans kone for ligeledes at have forsømt Herrens bord. Et par år efter måtte et forældrepar skrifte offentligt, fordi de ikke havde haft tilstrækkeligt opsyn med deres lille barn, der var druknet i en balje vand.

Offentligt skrifte var en straf, men samtidig en rehabilitering. Med det blev tavlen med alle småsynderne visket ren. I 1730 blev en tjenestepige, *Anne Ibsdatter* for en ubevist tyverisigtelse bortvist fra Gylling sogn. Hun fandt husly i Hylke, men der gik et par år, inden Wicher blev klar over, at hun var i sognet, da hun havde undladt at vise sig i kirken i den tid. Præsten fik nu fat i Anne og tog sig af hende med formaning og undervisning. Til sidst aflagde hun offentligt skriftemål og var dermed optaget som fulgdyldigt medlem af Hylke menighed, og hun blev i sognet resten af sit liv.

Dagen før en søndag med altergang var der hemmeligt skriftemål for almindelige mennesker, hvis synder ikke var større, end at de kunne forblive en hemmelighed mellem præst og enkeltperson.

Syndsforldelsen efter at have lettet samvittigheden om lørdagen skulle helst holde søndagen over, hvor altergangen fandt sted. Var man så uheldig som *Niels Rye* og hans kone i Båstrup, der kom op at slås på vej hjem fra skriftemålet, så måtte man opleve den tort at blive vist bort, når man dagen efter ville til alters.

SANGEN

Der kunne opleves meget under de lange gudstjenester. Alligevel skete det, at en eller anden udmattet af arbejde og brændevin lod hovedet synke ned på brystet. Den anonyme skribent, der var så negativ over for *Dorschæus*, kunne blandt andet berette, at »når en udslidt eller træt bonde kan falde i søvn under prædikenen, råber Hylkepræst: Træk den søvnige kumpan ud af kirken.«

Var nogen blevet tung i hovedet under præstens prædiken, vågnede han op under salmesangen. Der findes kun få salmebøger i skifterne, men enten har den døde fået den med i graven, eller også har man ingen haft og klaret sig med det, man kunne huske, når degnen sang for.

Da Dorschæus kom til Hylke i 1770, var han fuld af store planer om at forbedre gudstjenesten og at genere degnen mest muligt. For at opfylde begge formål, lod han de små bondedrenge stille op i koret for at synge sammen med skoleholderen. Degnen blev beordret bort fra koråbningen og op i altergulvet, hvor degnestolen stod.

Det kom der megen strid og megen morskab ud af. Børnenes »uordentlige og ofte høje stemmer« bevirkede, at menigheden ikke kunne høre degnens rene stemme. Bønderne, der bedre kunne lide deres degn end deres præst, gik til biskoppen med bøn om at blive fri for korsangen. De skrev: »Efter præstens anstalt samles store flokke drenge med skoleholderen og skal synge i koret, som til dels ikke kan læse ret i en bog og som med deres modbydelige forvendte skrigen og allarm forvirrer og forvilder degnens rene stemme, så at vi i kirken ofte kan mærke hverken begyndelse eller ende. I stedet for andagts fremme forårsager sådan tumult ofte latter og forstyrrelse«.

Degnen havde beklaget sig til præsten over denne tilsidesættelse og fornærmelse, men Dorschæus havde blot givet ham den besked, at hvis han ikke kunne holde ud at høre på sangen, kunne han gå ned i den anden ende af kirken.

Biskoppen gav menigheden og degnen ret. Sådan anstalt passede sig ikke for en landsbykirke, og drengene blev sendt ned at sidde mellem forældrene i kirkestolene, hvor deres stemmers udfoldelse bedre kunne holdes i ave.

OVERHØRING

Efter den egentlige gudstjeneste skulle de unge mennesker ud på kirkegulvet og overhøres i katekismus. Det brød de sig ikke meget om, så kunne de luske ud af kirken inden overhøringen, gjorde de det.

I 1778 overgik den fornærmelse Dorschæus, at en ung tjenestekarl blev siddende, selv om præsten vinkede han frem. Efter gudstjenesten fik Dorschæus fat i ham, men til præstens bebrejdelser svarede den unge mand blot, at det kunne være lige meget, han skulle alligevel udensogns at tjene til mikkelsdag.

FORSØMMELSE AF KIRKEGANG

Det var ikke noget problem at få folk i kirke. Danske lov påbød enhver at lade sig finde i kirken, når gudstjeneste forrettedes, så det var

ikke nogen pietistisk opfindelse at lange ud efter folk, der holdt sig borte flere søndage ad gangen. De oprigtig fromme, pietistiske præster har blot taget det tungere og reageret skarpere og hurtigere med at indberette til amtmand og biskop, når nogen udeblev for længe.

I 1733 var det galt med harmonien i *Hylkegård*. *Chresten Rasmusen* havde i fuldskab gennembanket sin unge kone. I den bare *opled*, dvs. næsten ingenting var hun midt om natten flygtet over i præstegården med sine to små børn på armen. Her fik de husly og sengeplads. Næste dag skrev *Wicher* en harmdirrende klage til amtmanden over den gamle fyldebøtte og ugudelige krop *Chresten*. Ingen af ægtefællerne kom ret tit i kirken, fortalte *Wicher*, men konen var undskyldt, da manden havde taget tjenestepigen fra hende. For ham var der ingen undskyldning. Der kunne gå 3, ja, flere uger imellem, at han viste sig i kirken. Når præsten så fik fat i ham, bedyrede *Chresten*, at det var fordi, han var så svag, men tilføjede *Wicher* »er dog i sin svaghed stærk nok til at fylde sig og øve klammeri i huset«.

ANDRE BERØRINGSFLADER

Desværre findes der så at sige ingen korrespondance bevaret mellem præst og biskop og provst før efter midten af 1700-tallet, men til gengæld har amtmændene passet godt på deres breve. Der var en ikke ringe brevveksling mellem dem og præsterne, der foruden at være kirkens tjenere også var regeringens forlængede arm i de små landsbyer.

Præsterne opkrævede ekstraskatter, leverede pas og skudsmål til de, der rejste ud af sognet, bestemte ikke blot, hvem der var trængende, men også hvem der var værdige til hjælp af sognets fattigkasse. Præsten indberettede små og store syndere til amtmanden, og han straffede selv de mindre forseelser med kirkens disciplin og bortvisning fra sakramentet.

Præstens magt og myndighed var meget stor, og når bønderne skulle betale tiende til ham og offer ved de store højtider, dåb, introduktion og bryllup, kunne forholdet let blive spændt mellem den, der skulle have og de, der skulle yde og sjældent havde noget at yde af.

Var præsten mere end almindelig begærlig, kunne han stramme skruen yderligere. I klagen over præsterne i Væhr, Kattrup og Hylke står der: »Adskillige præster og særdeles deriblandt Kattrup- og Hylkepræster er så gerrige, at hvis deres stakkels sognefolk ikke har nogen

gave, nemlig smør, æg, høns etc. med dem, når de bestiller trolovelse, bryllupper; dåb etc., så får de ophold og andre fortrædeligheder».

Det var så slemt med præsterne, at havde de to begravelser, og de kun havde fået penge for ligprædiken for den ene, så gjorde de følger opmærksom på forskellen ved at sige, når der var prædiket over den betalende: »Så, nu vender vi os fra kristen til hedning«.

Der var ting nok at blive uvenner over. Præstens stilling i sognet var vanskelig. Han havde myndighed og magt over sognebørnene som kongelig embedsmand. Samtidig var han bøndernes ligemand. Han var bonde som de og lige så afhængig af vejr og afgrøder og kvægsygdomme. Var bøndernes høst dårlig, var præstens det også, og tienden blev derefter.

Selv om han havde sin gård midt i Hylke by, havde præsten ikke pligt til at møde på grandestævner. Hvis bønderne idømte ham en mulkt, behøvede han ikke at betale, men kunne indanke afgørelsen for amtmanden. *Knud Schmidt* lod dog sin avlskarl repræsentere sig på grandestævnet. Da der i 1704 var strid mellem Schmidt og *Niels Gantrup*, sagde præsten, at hvis Niels havde noget at lave vrøvl over, så mødte hans avlskarl på grandestævnet, og der kunne de diskutere problemet. Selv ville præsten ikke blandes ind i noget, da han var en sjælehyrde og ingen kohyrde.

Forholdet mellem præst og menighed var præget af fælles afhængighed, og, hvis præsten havde alt for høje tanker om sig selv og sit embeds værdighed, af tværhed, respektløshed og opfindsomt drilleri fra bøndernes side.

I 1716 skrev Knud Schmidt til biskoppen angående en plan, han havde lagt, angående en dansk skole i Hylke. I brevet omtalte han menigheden som »får og modvillige bukke«, og han klagede, at »en hel bog papir kan ikke beskrive bøndernes ugudelighed og store hårdnakethed og uforskammede praktik imod mig«.

Det var præstens syn på menigheden. Niels Gantrup kunne til gengæld stå som menighedens repræsentant, da han sagde til Knud Schmidt, at i kirken skulle han nok ære ham, men på marken uden for kirken var de lige, og præsten var ej bedre end han.

Med selvfølelse hos begge parter og noget, der grænsede til foragt for modparten, var alle muligheder tilstede for bitre konfrontationer.

Beboerne havde øjensynligt intet imod præsten som institution. Det

var hans person, der afgjorde, om kristendommen skulle have tålelige vilkår i sognet.

KNUD SCHMIDT

Mens Schmidt var præst, var der mange gnidninger, men man lærer ham også at kende som en hoven og kantet person, en indbildsk mand, men en mand med et myndigt og praktisk greb om tingene.

Embedet i Hylke blev regnet for det dårligste i Århus stift. Præstens årsindtægt blev af ham selv beregnet til knap 200 rdl. i hele det 18. århundrede. For Knud Schmidt havde det at blive præst her, betydet en rehabilitering, da han i nogle år havde været fradømt kjole og krave. Han begyndte som den første præst i sognet at føre kirkebog.

Kirkebogen blev grundigt og samvittighedsfuldt ført i Schmidts embedstid. Dog udelod han sin egen familie. Det har nok ikke været fint nok at stå mellem husmænd og børn født uden for ægteskab.

I retssagen mellem præsten og Niels Gantrup i 1704 stod der, at præstekonen var sengeliggende og regnede med at tage sin død over den historie. Hvornår hun døde, melder kirkebogen intet om, men i 1720 var Schmidt i hvert fald gift igen, denne gang med *Ide Seidelin*, præstedatter fra Sneptrup. Hun var næsten 40 år yngre end sin mand. Inden Knud Schmidt døde få år senere, havde de nået at få en søn, hvis dåb heller ikke er indført i kirkebogen.

Ide Seidelin må have fået nok af præster og af Hylke sogn. Hun flyttede efter sin mands død til sit hjemsgn, hvor hun levede mere end 50 år som fattig enke, kun med de 21 rdl. hun hvert år fik i pension fra præsten i Hylke at leve af.

Det ville ellers have været naturligt for den tid, hvis Ide havde giftet sig med efterfølgeren i embedet, men hun valgte selv sin tilværelse, og den skulle ikke være i Hylke.

Der findes nogle breve fra Schmidts hånd, og man får også et indtryk af ham i sagen mod Niels Gantrup i 1704.

Niels var blevet stævnet af præsten for at have øvet usømmelige ord, trusler og overskælden mod præsten og for at have begået voldelig overlast mod en dør og et vindue i præstegården i forsøg på at trænge ind og gøre alvor af truslerne.

En sommeraften var Schmidt gået ud af sin toftlåge ud på Åsager for at studere og spadsere i sine hellige tanker. På vejen fra Brørup kom Niels Gantrup med sin le over skulderen. Niels opdagede, at en

af præstens kør gik inde i hans eget korn med tøjret slæbende efter sig, selv om den burde stå tøjret i præstegårdens toft. Om præsten i sine hellige tanker var kommet til at rykke tøjrpælen op, får stå hen. Ni-

els var ikke et øjeblik i tvivl. Han forfulgte præsten, der skyndsomt tog flugten, med leen svingende over hovedet og udstødende vilde trusler. Selv da præsten troede sig i sikkerhed i præstegården bag stænget dør, prøvede Niels at få fat i ham og splittede både dør og vinduer under forsøget.

JOHANNES WICHER

Efter Knud Schmidt kom *Johannes Wicher*, og mage til præst har Hylke sogn aldrig haft. I 30 år fra 1723 til 1752 var sognets liv og Wichers person tæt sammenvævet. Han var alle steder, blandede sig i alt og for i blækhuset med harmdirrende, tryglende og anrørende breve, når et af hans menigheds lam led overlast eller når han gik i forbøn for den synder, han selv i et øjeblikshidsighed havde anklaget for amtmanden.

Han var alle steder, og ingen vidste sig sikker. Var der en husmand i Ustrup, der havde glemt at han havde en gammel fattig mor siddende i Katstrup, ja, så sørgede Wicher for at få hende hentet til Ustrup til sønnen »til des bedre pleje i hendes høje alderdom«.

En ung tjenestekarl havde engang betalt en gårdmand hele sin opsparede kapital på 12 dalere, for at han ikke skulle anklage moderen for forsøg på tyveri. Det lovede gårdmanden og tog imod pengene, men ikke blot gik han til retten, han råbte historien ud for alle vinde. Karlen, der ikke blot havde mistet sine penge, men også måtte se sin mor i fængsel og betale af sin løn for at få hendes ko og får passet, klagede sin nød til Wicher, og så var sagen i gode hænder. Wicher skrev et fnysende brev til amtmanden om den begærlige og utroværdige bonde og bad amtmanden sørge for, at karlen fik sine penge igen, og at moderen blev sat på fri fod, da hun aldrig havde nået at stjæle noget.

I 1733 antog Wicher en ugift pige til fattighjælp. Hun var brystsyg og kunne på grund af sit lille barn ikke arbejde for fremmede. På trods af det svage bryst var hun løs på tråden, og Wicher blev vred og tog hjælpen fra hende på grund af hendes løstagtige levned. I stedet gav han den samme understøttelse til hendes barn. Derved opnåede præsten flere ting. Pigen havde fået sin fortjente straf, og hjælpen var nu afhængig af, om hun passede godt på sit barn, der sikkert har fået en bedre pleje, da det nu var penge værd.

Johannes Wicher stammede fra Norge. Efter en ikke ros

bedseksamen blev han lærer ved latinskolen i Helsingør. Her kom han ind i pietistiske kredse og blev stærkt præget af pietismen, dens omvendelsesiver og store fromhed og især dens krav om, at kristendommen skulle vise sig i praktiske gerninger.

Opfyldt af denne tro kom han til Hylke sogn. Det var i de år, regeringen udsendte missionærer til *Grønland* og *Trankebar*, og for Wicher har det mørke og uoplyste østjyske sogn nok åbenbaret sig som en missionsmark.

Intet menneske var for ringe for Wicher. Alle var Guds børn og havde en evighed foran sig, og han kæmpede utrætteligt for at vække og omvende og fastholde sin menighed i en stærk personlig tro.

Det var en håbløs opgave. Vækkelser har aldrig rigtig ligget for befolkningen på den egn. Sommetider var Wicher ved at opgive det hele. I 1733 klagede han til amtmanden: »Jeg beder Dem at komme mit foragtede embede til hjælp, på det at vor kristendom, som i disse tider er så forhadet, at snart ingen sand kristen er mere at kende, endskønt Gud kender sine, ikke aldeles af de onde skal undertrædes«.

I sin iver for at udbrede og indprente Guds ord har han nok været noget af en prøvelse og en belastning. I det samme brev til amtmanden fortalte Wicher om sine bestræbelser: »Jeg holder katekismusforklaring i mit hus for mit eget tyende og husfolk hver søndag efter prædikenen og hver aften om vinteren fra kl. 7 til 9. Så går jeg og i skolen hver torsdag i samme forretning, til hvilken øvelse og undervisning jeg har indbudt alle og enhver, især tjenestefolk«.

Det var megen undervisning og belæring for en træt og forslæbt menighed, der oven i købet fra Wichers forgængers tid var vant til at være i tvær opposition. En del trængte dog ind i beboernes bevidsthed, selv om Wicher syntes, det var altfor lidt. Under en bispevisitats i slutningen af århundredet var biskoppen helt fuld af beundring over de ældre mennesker i sognet, deres kundskaber og fromhed. Det var de mennesker, der havde været unge, mens Wicher var præst, så noget havde de fået ud af at lytte til ham.

Det bedste ved pietismen var dens understregning af, at kristendommen skulle give sig udslag i praktiske gerninger. En forordning i 1708 bl.a. om fattigvæsenet på landet var et af resultaterne, men i Hylke sogn havde forordningen ingen virkning.

Reformationen havde betydet en katastrofe for de allerfattigste og

elendigste. For Luther betød troen alt. Det var den, der gav adgang til det evige liv. Det var ikke som i den katolske tid, de gode gerninger, der talte. Klostrene forsvandt, og med dem forsvandt de steder, fattigfolk kunne ty til og få mad og behandling for deres sygdomme.

På det punkt var bøndernes konservatisme en god ting. De holdt trofast ved det gamle og gav husly og mad til betlere.

I 1732 kom en ny forordning om fattigvæsenet på landet, men allerede inden da havde Wicher fået fattigforsorgen organiseret i Hylke sogn, en forsorg, der fungerede gnidningsløst i over 100 år. Traditionen med at tage sig af de trængende har nok medvirket til, at bønderne, uden en eneste gang at lave vrøvl eller prøve at slippe fri, lod sig skrive op i fattigprotokollen med det, der skulle ydes af hver enkelt.

Wicher kunne være vred og han kunne være grædefærdig. Han kunne være ydmyg og tilgivende, og han kunne ikke tåle overgreb og uretfærdighed. Alle hans sindsstemninger afspejles i de mange breve, han sendte til amtmanden.

Han var en nidkær præst, men ikke rigoristisk. Menneskelige hensyn talte altid mere end den strenge fortolkning af loven. Wicher døbte ofte børn som ægtefødte, skønt forældrene med nød og næppe havde nået at blive trolovede inden barnedåben. I 1747 døbte han et soldaterbarn som ægtefødt, selv om forældrene overhovedet ikke havde gjort anstalter til at lade sig trolove. Forklaringen var nok at finde i en indførsel kort tid efter. Barnets far blev begravet 27 år gammel, så Wicher har ikke villet lægge det kors på den arme pige, at hun sammen med kærestens sygdom skulle opleve den skam det var at skrifte offentligt.

THOMAS KATTRUP

Johannes Wichers personlighed var så stærk, at den næste præst, skønt selv en ansvarsbevidst og alvorligt arbejdende mand, kom til at stå som en bleg afglans af Wicher. *Thomas Katstrup* var degnesøn fra Katstrup og havde en del år selv været degn, inden han blev præst i Hylke. Han fortsatte Wichers linie, men på en roligere og mere stilfærdig måde.

Wicher havde, trods al sin umage med at kristne Hylkefolkene, haft tid til at forvalte sit embede, så at han kunne efterlade sig over 1100 rigsdalere. Katstrup var en fattig mand, da han døde fra to sønner.

Den ældste var student, den yngste var en 14-årig dreng, forsømt ved at gå i en fattig præstegård hos en far, der var enkemand. I de regninger, der blev lagt frem i skifteretten, da Katstrup var død, kan man se, hvordan den ældste har taget sig af sin bror, da han kom hjem. Han havde købt nyt tøj til ham og betalt for at få det gamle repareret. Han havde købt den ene portion hvedebrød efter den anden til sin lillebror, som sikkert har trængt til det.

De blev begge præster og klarede sig godt. Flere bekymringer havde Katstrup haft med sine søskende. Han havde en bror og to søstre i Katstrup, og de var alle døvstumme. Broderen klarede sig som urmager i byen, men søstrene var begge vanvittige, så livet var ikke uden store problemer for præsten. Hans kone døde forholdsvis ung, og han giftede sig aldrig igen. Alle disse personlige sorger medvirkede måske til, at han aldrig blandede sig i særlig meget, eller tog beboernes sorger og bekymringer på sig, som Johannes Wicher havde gjort.

PEDER DORSCHÆUS

Byfogedens søn i Skive, *Peder Fabritius Dorschæus* blev den næste præst i Hylke sogn, og så var freden forbi. Han var utrolig indbildsk og opblæst. Med det samme han kom til sognet, forsøgte han at få degnen ydmygt ned med nakken, så han ikke skulle tro, han var noget. Bønderne tog parti for degnen med *Hans Sejersen* i *Nissumgård* i spidsen. Husmændene havde ikke de velhavende bønders autoritet, men de drillede præsten ved at blive borte, når de skulle hjælpe ham med arbejdsdage. Inden der var gået ret lang tid, havde præsten hele sognet på nakken og omvendt.

I årenes løb anlagde Dorschæus et utal af retssager mod beboerne: mod *Søren Mikkelsen*, der nægtede at køre præstens rug til Hede mølle, mod de skiftende ejere af *Nissumgård*, mod drilagtige bønder, der tøjrede deres heste, så at de kunne nå ind i præstens korn, mod sin bortrømte tjenestepige og mod de husmænd, der blev væk, når han havde brug for dem. Han klagede til myndighederne, da birkedommeren i 1779 konfiskerede hans brændevinskedel. Han gjorde dem opmærksomme på, at den kedel, der stod i Hede mølle, var akkurat magen til hans, og den havde ejeren fået lov at beholde. Det var ikke på den måde, man blev populær, for så blev Hede mølles kedel også konfiskeret.

Hans overordnede var dødrætte af ham og alle hans klager. Birke-dommeren var hans åbenlyse uven. Amtmanden gav aldrig Dorschæus medhold, når han beklagede sig. I et brev til amtmanden i 1788 skrev Dorschæus: »Jeg er næsten afkræftet fra at søge min amtmand i nogen begivenhed for den miskredit, jeg lige så uskyldig er kommet i hos ham. Ja, jeg er endda frygtsom for at forsvare den retfærdigste sag, som på den urigtigste måde er andraget for ham, at jeg ej skulle tabe mere af hans gunst og tiltroemhed, end jeg allerede har tabt«.

Biskoppen omtalte altid Dorschæus nydeligt i sine visitatsberetninger, men havde alligevel måttet give degnen ret i næsten alle stridspunkterne med præsten i begyndelsen af 1770erne.

Herredsfuldmægtig *Poul Brendstrup* var præstens svoger, men de afskyede hinanden inderligt. Skulle nogen have en klage over præsten sat sammen, skulle de bare gå til svogeren. Han var altid villig og hjælpsom.

Dorschæus fik ved siden af sine mange retssager tid til at nyde livet. I sine 2 ægteskaber fik han ikke færre end 23 børn. Han levede hele livet over evne og efterlod sig ved sin død, foruden enken og de mange børn, en stor gæld og et hav af ubetalte købmandsregninger. Ifølge dem var det ikke småting, der blev konsumeret i Hylke præstegård i de år, Dorschæus var præst. Alle disse ubetalte regninger på brændevin, både dansk og fransk, dvs. cognac, på rød vin og ung vin, kaffebønner, rosiner og risengryn var med til at slå benene væk under enken.

Der blev først holdt en auktion i præstegården, men den gav ikke nok til at tilfredsstille så nær alle kreditorerne. Der måtte en auktion mere til, hvor de ting, enken havde taget fra til sig og børnene, blev solgt. Ribbet for alt flyttede hun med de yngste børn og døde mange år senere som fattig enke på Christianshavn. I bispearkivet findes flere ansøgninger om hjælp til hende og døtrene. Dorschæus havde en bror, der var kaptajn i hæren. Han blev spurgt, hvad der var blevet af pigerne og svarede, at den ældste havde plads i Horsens, den yngste var hos moderen, og de andre to tjente, »men Gud ved hvor«.

Michael Dorschæus var nogle år skoleholder i Hylke. I 1802 blev han degn på Randersegnen og var nok den af børnene, der klarede sig bedst. En anden søn blev hattemagersvend i Odense, men måtte sende sine to døtre til Hylke, hvor de blev opdraget på fattigvæsenets regning. Den ældste opnåede at blive gift med en husmand i

Med Dorschæus døde den sidste farverige præstepersonlighed i Hylke sogn. Efterfølgerne var i højere grad embedsmænd, end de var forhadte eller højtelskede menighedshyrder.

I 1814 forpagtede *pastor Andresen* præstegårdens avling bort og fjernede sig derved endnu mere fra beboerne. Andresen blev også den første præst, der ikke døde i kaldet, men søgte bort og fik bedre embede.

Dorschæus var ikke vellidt, men han var på godt og ondt en del af sognet og dets liv. Det var ikke kedeligt at bo i Hylke i de år, han var præst, så måske har de gode folk her, da han var død, grebet sig i at savne ham og hans retssager og al den blæst og uro, der stod om Dorschæus i 30 år.

Degnen

DEGNEGÅRDEN

Degnekaldet i Hylke var regnet for et af de bedste i Skanderborg amt, og det skyldtes degnegården i Båstrup. Det var en oprindelig to-længet, senere trelænget ejendom på godt 2 tønder hartkorn. Den var en garanti for, at degnefamilien kunne klare sig, også selv om menigheden kvittede degnen i offeret eller var utilbøjelig til at levere ham de to skæpper byg, der udgjorde det årlige degnekorn af hver gård.

Hvorfra degnegården i sin tid var kommet, og hvem den egentlig tilhørte, var der ingen, der havde rede på. At præsten selv ejede sin gård, det fremgik af Birgitte Gøyes gavebrev, som lå blandt præstens papirer, og at kirken var skødet til præsten i Katstrup, det var også tilbørligt tinglæst, men ingen steder nævntes degnens gård.

Da enken *Cecilia Hirznach* i 1742 nægtede at flytte ud af gården, påstod hun, at den var hendes, og det afstedkom den vildeste forvirring.

Regimentskriver og amtsforvalter dykkede ned i protokoller og regnskaber for at se, om den måske kunne være ryttergods, men de kunne hurtigt fastslå, at det var den ikke. Der var heller ikke betalt amtstueskatter af den som af bøndergårdene, så den var i hvert fald *privilegeret ejendom* som andre degnebol, men hvem ejeren var, kunne man ikke se.

Gamle mænd blev indkaldt for retten og redegjorde omstændeligt for, hvor langt tilbage de kunne huske. Først var *Niels Sørensen* degn, og så kom *Hans Henriksen*, og han var længe hos den gamle degn og fik hans datter. Sådan kunne de blive ved, men det sagen egentlig drejede sig om, anede de intet om. Gården lå der bare, og den ene degn var fulgt efter den anden.

Den ny degn, *Gustav Carl Hadelér* stod og trippede for at flytte ind i gården, men enken nægtede stadig at flytte ud. Hun holdt så fast, fordi hun og hendes afdøde mand, *Jørgen Mossin* havde brugt hele hendes mødrearv — 300 rigsdalere — på at forbedre gården og gøre bygningerne større. Pengene havde stået i Katstrup præstegård hos Søren Glud, der var hendes mors stedfar. Han var død samme år som

Jørgen Mossin ved sørgeligt at indebrænde i sin præstegård, og sammen med Glud var alle de papirer brændt, der kunne have forklaret degnegårdens ejerforhold, og hvad der havde været aftalt mellem Glud og Mossin.

Til sidst tilbød Gluds enke, at Cecilia Hirznach kunne få 200 rigsdalere, men så skulle hun også flytte og ikke gøre krav på mere mødrenerv. Det tog 2½ år at få skiftet efter Jørgen Mossin gjort færdigt og at få den stivsindede enke til at flytte, men endelig veg hun pladsen i 1744.

Gården havde sine 2 tønder hartkorn spredt mellem bøndernes agre i Båstrup. Bygningerne bestod oprindeligt af 2 længer på ialt 18 fag, men Mossin lod bygge et hus mere, således at gården omkring 1730 var trelænget og på 29 fag.

I stalden havde Mossin 4 sortbrune heste, 3 køer, 21 får og geder og et par søer med smågrise, så der var lige så mange husdyr i degnens boelsted som i bøndernes gårde.

INDTÆGTER

I 1742 angav enken, at årets høst havde været 44 travrer rug, 9 travrer byg, 26 travrer havre og 6 travrer boghvede. Foruden sin egen avl havde degnen bøndernes tiendekorn, degnebygget. Det var af hele sognet godt og vel 8 tønder. Af dem gik der ca. 1½ tønne fra til Horsens lærde skole. Endvidere havde degnen sit højtidsoffer to gange om året. Beboerne ofrede også til degnen i forbindelse med dåb, kirkegang og bryllup. Var der begravelse kunne en poetisk degn tjene et par skilling ved at udfærdige et testamente, en levnedbeskrivelse af den kære afdøde. Den blev læst op ved graven og dvælede kun ved de gode egenskaber ved dagens hovedperson, så at det måske først nu og her gik op for de efterladte, hvor meget de egentlig havde mistet.

De ikke skrivekyndige i menigheden kom også til degnen, når de skulle have skrevet deres offerseddel eller et uundgåeligt brev til slægtninge langt borte om dødsfald i familien og forventet arv. De gik også til degnen, selv om de selv kunne sætte ord på papir, når det drejede sig om bønskrifter til kongen eller amtmanden. Degnen mestrede bedre end almindelige mennesker alle klicheerne og den svulstige stil, der hørte sig til, når man henvendte sig til øvrigheden.

Degnen optrådte også som *skaffer* ved bøndernes gilder, og var han

ikke for fin til at indrømme, at han var en fattig mand, kunne han samtidig lade sin kone stå i køkkenet og lave gildesmeden og derved tjene en daler ekstra.

DEGNETYPER

Det gjorde *Hans Henriksens* kone, men både han og hans forgænger, *Niels Sørensen* tilhørte også den gamle degnetype, der ikke regnede sig for mere end de mennesker, de boede iblandt. De kom selv af almuen, var oprindeligt blot opvakte bondekare, der havde lært at læse og var i stand til at synge for i kirken.

Søren Glud var provst i Voer Herred, da han indebrændte. Sammen med ham brændte alle provstiets protokoller, så der findes ikke gejstlige skifter før efter 1742. Derfor ved man ikke, hvor lidt eller hvor meget degnene har ejet. Den eneste datter, der blev nævnt efter Hans Henriksen giftede sig med en korporal i Båstrup, så hun har ikke stilet for højt.

Samtidig med rytterskolernes oprettelse kom en bestemmelse om, at for fremtiden skulle degnene være studenter, helst teologiske kandidater, der gik og ventede på præsteembede. Hans Henriksen døde i 1726 efter at have været degn i Hylke i 51 år, og den ny degnetype rykkede nu ind i gården. *Jørgen Bertelsen Mossin* var selv af degneslægt, og har ikke stået fremmed for bøndernes verden, men han var gift med en præstedatter, *Elisabeth Cecilia Hirznach* fra Blegind, og der blev straks anlagt en høj profil.

Beboerne har gjort store øjne, da den nye degn ankom, og møblerne blev læsset af. Her var himmelsenge og ryslæderstole som i nogen præstegård. Der blev hængt gardiner op og lagt bræddegulv i den fine stue. Degnen havde både violin og fløjte og et helt skab fuldt af bøger, så forskellen mellem ham og præsten var ikke til at få øje på.

Måske har degnen endog boet finere end præsten, for man mærker en vis syrlighed hos *Wicher*, da han i 1739 besvarede en forespørgsel fra biskoppen om muligheden af at lade børnene fra Båstrup og Ringkloster gå i skole hos degnen. Det kunne vanskeligt lade sig gøre, svarede præsten »formedelst degnens vidtløftige husholdning«.

Der har ikke rigtig været plads til usøignede bønderbørn i de smukt og tæt møblerede stuer i degnegården.

Fra socialt at stå mellem husmænd og gårdmænd kom

til at stå mellem gårdmænd og præst, og kun *Erik Jacobsen* i *Nissumgård* og *Niels Damsgård* i Ringkloster fandt nåde hos degnefamilien, når der skulle vælges faddere til børnene.

Da Mossin døde, blev de to også formyndere for sønnerne. Hvad der blev af børnene, er ikke godt at vide. Den ældste blev efter faderens død sendt til København for at stå i krambodslære hos en fornem købmand. De andre to var små og fulgte med moderen til Bjerre herred, hvor hun levede som enke i mere end en menneskealder.

Om det var til gavn for kristenlivet i sognet at få en studeret degn, det er svært at sige. I hvert fald blev der nu gravet en grøft mellem degn og beboere. Fra at være en af deres egne, der blot kunne det håndværk at bruge pen og blæk og sangstemme, blev han nu præstens ligemand i lærdom og levevis.

Det hul, der opstod, udfyldtes af skoleholderen. Han kom samtidig med den akademiske degn. Den første skoleholder var udlært skrædder og syede meget vadmestøj til bønderne i de år, han var i sognet. Kom man så alligevel i skolen med en vadmelsfrakke, der skulle vendes, var det let samtidig at få sin offerseddelt skrevet. Man har bedre kunnet bede en forhenværende skræddersvend om hjælp end en fornem degn.

Den næste degn var *Gustav Carl Hadelér*. Han nåede aldrig at komme til at bo i degnegården. Mens den lange skifteforretning efter Mossin stod på, boede han i præstegården. Præst og degn må have gået hinanden lidt på nerverne. Der var på et tidspunkt opræk til en retssag, men så fik Hadelér andet embede på Giveegnen, og sagen blev ikke til noget.

Måske var det Wichers planer med sin ældste søn, der havde sat ondt blod mellem ham og Hadelér. I hvert fald udnævntes *James* til degn, endnu inden Hadelér var rejst fra sognet. *James* flyttede ind i degnegården, hvor han i 13 år var sengeliggende det meste af tiden. Wichers børn havde ikke arvet deres fars iltre livskraft. Begge sønner var meget svagelige unge mænd.

En ung pige *Cecilia Langemach* var kommet i huset hos præsten, da *James* var helt lille. Hun var over 20 år ældre end han, men alligevel blev de gift, og hun blev det eneste livskraftige medlem af den familie. De fik ingen børn, men da svigerinden, *Anne Zeuthen* i Hylke skole døde fra en lille dreng, tog de ham til sig. Få år senere var begge

brødre døde, og Cecilia Langemach stod tilbage med lille *Johannes Wicher*. De rejste til Fensmark præstegård, hvor Cecilias søster var præstekone.

Hermed var en periode i Hylke sogn med en Wicher i præstegården, en Wicher i degnegården og en Wicher i skolen afsluttet.

Da degnene de fleste steder også skulle være lærere og ofte manglede forudsætningerne for og lysten til at undervise, blev det mere almindeligt, at man foretrak skoleholdere som degne i stedet for studenter. De to sidste degne i Hylke havde da også begge været skoleholdere, før de blev udnævnt til degn. *Peder Ring*, der efterfulgte *James Wicher*, havde været skoleholder og derefter huslærer på Mattrup, før han kom til Hylke i 1769. *Chresten Skov*, der blev den sidste degn i sognet, udnævntes af biskoppen i 1792 efter at han i nogle år havde været skoleholder i Hylke.

Med Ring og Skov var man tilbage i den gamle degnetype. De hørte begge til almuen. Deres børn voksede op og blev husmænd og håndværkere som degnebørnene 100 år tidligere.

Biskoppens bemærkninger om dem efter visitatser i sognet var meget farveløse, men på ingen måde negative. De var skikkelige mennesker, der havde deres sognefolks yndest, og børnene var nogenlunde fortrolige med det, de burde kunne.

Biskoppen havde ellers haft meget at gøre med *Peder Ring* i begyndelsen af 1770'erne, da den forbitrede krig mellem præst og degn udkæmpedes. Både *Dorschæus* og *Peder Ring* sendte den ene lange redegørelse til biskoppen efter den anden med gensidige beskyldninger. Da der ikke var et punkt, hvor *Dorschæus* var tilfreds med degnen, blev samtlige degnepligter og fælles berøringsflader gennemgået i disse breve.

ARBEJSOMRÅDE

Præstegården lå ikke langt fra kirken, så *Dorschæus* havde ikke været mange dage i embedet, inden han blev klar over, at solen hverken blev ringet op eller ned i Hylke sogn. Degnen trængte samtidig til at blive kanøflet, så han ikke skulle glemme, at præsten var hans overordnede. Her kunne slås to fluer med et smæk. Han beordrede degnen til at trave fra *Båstrup* til Hylke hver morgen og hver aften og ringe solen op og ned. Det gjorde degnen så i et halvt år, men

somme protester, for, da han ikke boede i kirkebyen, var det ikke hans pligt.

Sagen gik helt til kongen, der gav Ring ubetinget ret. Hvis bønderne ville høre kirkeklokkerne dagligt, måtte de betale en mand i byen for at ringe. Da bønderne hørte det, tog de også parti for degnen, for hvem brød sig om at komme af med unødvendige penge? Bønderne i Ustrup bad biskoppen om at blive fri »for denne usædvanlige og for os unyttige morgen- og aftenringning«. Man måtte da være godt tosset, hvis man boede i Ustrup, hvor man ikke kunne høre kirkeklokkerne, at betale for noget, kun folk i Hylke havde fornøjelse af. Derfor ville de hellere tage en åben konfrontation med Dorschæus ved at støtte Ring.

I sagen om kirkeklokkerne blev Dorschæus sat så grundigt på plads, at han i nogle år gik meget stille med dørene og lod Ring passe sit arbejde, som han var vant til.

Tre år senere kunne Dorschæus ikke holde sig i skindet længere. Det var degnens pligt at synge ligene ud fra hjemmene og at gå i spidsen for ligtoget til kirken. På landet måtte begravelser foregå før gudstjenesten, og en søndag formiddag svingede Ring ind på kirkegården med et ligtog fra Båstrup. Både han og følget mente, de var i god tid, men præsten havde set sit snit til at ydmyge degnen. Han havde skyndt sig at hente skoleholderen, *Rasmus Lorch* og havde ladet ham overtage degnens del af gudstjenesten. Så var krigen igang igen.

Dorschæus holdt på, at degnen altid kom for sent. Han kom altid farende i sidste øjeblik, og da han stadig skulle ringe de 3 gange før gudstjenesten, måtte han for at indhente lidt af forsinkelsen ringe alle tre gange ud i en køre, til stor forvirring for menigheden.

Degnen var ikke sådan at skræmme livet af. Han indvendte, at præsten havde en dårlig hukommelse. Det var tværtimod Ring, der måtte vente ofte både to og tre timer på præsten. Hvem der overdrev mest af de to, blev aldrig opklaret. De gensidige beskyldninger, om hvem der måtte vente på hvem, blev stående og dirrede i luften, og biskoppen opgav at finde ud af, hvordan det forholdt sig på det punkt.

Der var nok andre punkter at tage sig af mellem de to kirkens tjenere. Degnen havde pligt til at hente kalk og disk i præstegården, når der skulle være altergang, og han skulle føre kommunionbogen, dvs. fortegnelsen over de, der havde anmeldt sig til skriftemål og altergang. Bogen skulle i god tid forinden afleveres hos præsten.

Før gudstjenesten måtte degnen hente nøglen til kirken i præstegården, og de kom op at slås om det hele. Degnen kunne overhovedet ikke gøre præsten tilpas. Dorschæus forbød Ring at komme ind i sin stue, når han hentede tingene i præstegården. De ville, fortalte præsten ham, være sat frem i køkkenet. Der kunne han tage dem, for han var ikke værdig at betræde studerekammeret.

Det var noget af en prøvelse at være Peder Ring i de år. Til sidst endte sagerne på biskoppens bord. Han prøvede at glatte ud og dele sol og vind nogenlunde lige, men de fleste afgørelser faldt nu ud til degnens fordel.

Fra gammel tid havde degnen holdt læsning med børnene og de unge om søndagen før gudstjenesten. Denne degnelæsning var, indtil rytterskolen kom, den eneste officielle undervisning, børnene fik. Det var en endeløs udenadslæren af katekismusforklaring, og det var en stadig klage fra præsterne, at de unge mennesker meget nødtigt mødte op til degnelæsningen. Den var der dog, selv om den fungerede tungt, og det var den del af degnens arbejde, der gav regeringen ideen med at dele undervisningen mellem skoleholder og degn.

I 1792 blev degnen pålagt at undervise børnene fra Båstrup og Ringkloster. Han måtte have dem inde i sin dagligstue om vinteren, for bønderne ville ikke levere ham tørv til opvarmning. De havde kun pligt til at læsse brændsel af ved rytterskolen, og så var der ikke noget at gøre.

I 1818 blev degneembedet ophævet. Skov var død, og gården forpagtet bort til hans svigersøn. I Hylke var det på samme tid galt med rytterskolen. Den trængte meget hårdt til reparation, og hvor dyrt det ville blive, kunne bønderne let forestille sig. I Båstrup stod degnegården samtidig og forfaldt, så hvis man nu tog det bedste tømmer fra degnegården og reparerede skolen med det, så kunne prisen holdes på et rimeligt lavt niveau. Det tog nogen tid at få myndighederne til at indse det fornuftige i planen, men omsider lykkedes det dog.

Jorden og stuehuset blev derefter solgt til en ung mand fra Båstrup med forpligtelse til at give husly til degneenken, der måtte blive boende til sin død.

Skolen og lærerne

UNDERVISNING FØR 1721

Før rytterskolen blev bygget omkring 1721, var der ingen officiel undervisning i sognet ud over degnelæsningen om søndagen. På de store gårde, *Nissumgård* og amtmandens gård i *Ringkloster* holdt man huslærer til børnene. De mest oplyste og velstillede bønder sendte deres børn udensojns at gå i skole, men det var både dyrt og besværligt. Det store flertal nøjedes med at kunne prente deres forbogstaver på fæste- og skiftebrevene.

Der var dog en dansk skolemester i Hylke allerede før 1700. Det passede blot ikke de gode Hylkefolk at sende deres børn til ham, så han var livet igennem døden nær af sult.

Anders Skolemester prøvede at hutle sig igennem ved at tilbyde undervisning hver dag fra morgen til aften for 2 skilling pr. barn om ugen. Om sommeren lånte han kirkens våbenhus, og om vinteren lejede han sig, når kulden blev for stærk, ind hos bønderne eller i en rytterstue. Der kunne han så få lov at sidde med et enkelt barn, sikkert værtsfolkene.

Præsten *Knud Schmidt* gav ham et måltid mad, når nøden var allerstørst. Bagefter sad de sammen over et krus øl og en pibe tobak og drømte om at få bygget en skole i Hylke. Præsten håbede på ad denne vej at få hælen i øjet på sin forstokkede menighed, og *Anders* drømte om, at han og hans familie kunne få tag over hovedet og mad på bordet.

I 1716 havde drømmen antaget så faste former, at den kunne nedskrives og sendes til biskoppen. Han nøjedes dog med at arkivere den. Planerne om de kongelige rytterskoler har på det tidspunkt været langt fremme, så biskoppen har ikke fundet det ulejligheden værd at beskæftige sig med Hylkepræstens.

Det var *Schmidts* plan, at der af hver tønde hartkorn skulle gives $\frac{1}{2}$ mark dansk til opførelse af 4 fag skolehus. Til vedligeholdelse og reparationer skulle præsten efter eget skøn pålægge hartkornet det, der behøvedes.

Hvert år til jul skulle skoleholderen have 1 fjerdingkar rug og $\frac{1}{2}$

fjerdingkar byg af hver tønde hartkorn, hvadenten bønderne havde børn i skolen eller ikke. Alle mulkter skulle også tilfalde degnen som en del af hans løn. Den kunne blive et anseeligt beløb, for der skulle ikke blot betales bøder for at holde børnene hjemme, men også for selv at holde huslærer eller sende børnene i skole andre steder.

Da Schmidt var så godt i gang med at idømme mulkter, kunne han også tænke sig bøder og eventuel udpantning af dem, der holdt deres børn og tjenestefolk borte fra degnelæsningen om søndagen.

Hvis præstens plan var blevet ført ud i livet, havde han hurtigt fået skovlen under sin hårdnakkede og uforskammede menighed, og det var nok også hans skumle bagtanke. Officielt var planen udtænkt til Guds ære og ungdommens salighed. Schmidt pointerede over for biskoppen, at sognepræsten var nødt til at få samme myndighed, som præsterne havde i andre lande, nemlig ret til at idømme mulkter og foretage udpantning hos modvillige og dårlige betalere i menigheden. Hvis ikke, »var dette værk omsonst«.

Hadde præsten fået det på sin måde, havde det ikke været længe, før han var gået ud af alle de små stuer i sognet med skyldnernes enlige dyne og tintallerken under armen.

RYTTERSKOLEN

Skolen kom få år senere, men ikke på Schmidts præmisser. Man regner 1721 for året, da de 241 rytterskoler stod færdige. Om skolen i Hylke blev taget i brug allerede i 1721, er svært at se. I 1726 havde den i hvert fald fungeret så længe, at skoleholderen havde nået at finde ud af, at det var besværligt at få penge eller arbejdsdage ud af beboerne i Hylke sogn, over hvilket han beklagede sig stærkt til amtmanden.

Det blev ikke Anders Skolemester, der flyttede ind i den ny grundmurede skolebygning. Måske var han blevet for gammel, eller også delte amtmanden ikke Schmidts begejstring for ham. Både han og hans kone døde en snes år senere som fattiglemmer.

Bunden blev nok ellers skrabet, da et stort og nyt behov på en gang skulle dækkes. Der blev efterspørgsel efter skrive- og læsekyndige bondekarle, håndværkssvende og forsumpede studenter.

DE ENKEKTE LÆRERE

Niels Dall var lærer i Hylke i 20 år indtil 1746, da han søgte og sikkert fik embedet som skoleholder i Underup i Østbirk sogn.

Han var ikke nogen dygtig lærer, men måske havde børnene nogle gode år. Ifølge sognepræsten var Dalls sind opfyldt af »fordømt lunkenhed og indbildning om uforholdsmæssighed«. Det skrev *Wicher* i et brev til amtmanden i 1741, men da var der allerede gået mange stormfulde år forud.

På den ene side stod bønderne, der ikke havde noget principielt imod skolen, men for hvem arbejdet på gårdene kom i første række.

På den anden side stod præst og amtmand, der begge tog sig meget nidkært af skolens forhold. Midt imellem stod Niels Dall og skulle have tingene til at glide.

Efter nogle års forløb opgav Dall helt ævred og lod børnene passe sig selv. De fik lov til at løbe og lege ude foran skolen, mens han passede sin skrædderhåndtering og syede vadmelstøj til bønderne.

Fra præstegårdens vinduer kunne *Wicher* se og især høre de larmende børn. Det var næsten ikke til at bære for en Guds mand. I et brev til amtmanden bad præsten ham give skoleholderen en ordentlig opsang, »thi han er et udueligt redskab, så ubekvem til at være lærer, at det var bedre her var slet ingen«.

Det var hårde ord fra en fredens mand. Til sidst i brevet glattede *Wicher* også ud og foreslog, at han prøvede at beholde skoleholderen en vinter mere, »måske kunne det ufrugtbare træ forandre sin natur«.

Det var mærkeligt, at Dall turde være så åbenlyst ligeglad med undervisningen. Han havde en trussel om afskedigelse hængende over hovedet, betinget af eksemplarisk opførsel.

I 1739 havde Dalls kollega i Grumstrup, *Jens Møller* fået lyst til noget morsommere end kirkegang. Tidligt om morgenen kom han til Hylke og bankede Dall op. Sammen begav de sig til Skanderborg, hvor de drak og turede hele dagen.

På deres usikre hjemtur gjorde de ophold hos enken i *Ringkloster*, der holdt smugkro. Her fik rusen en tand til, og aggressionerne brød frem. De kom op at slås. Dall fik alle kløene, og i bunden af *Jørgen Jønsens* i *Gåsholm's* vogn blev han kørt hjem og læsset af i ynkelig tilstand.

Præstens sindstilstand ved synet af den blodige og forslåede skoleholder har man kun en bleg afglans af i det harmdirrende brev, han sendte til amtmanden.

Det så ikke godt ud for de to uheldige skoleholdere, men *Wicher*

havde sin achilleshæl, der hed angrende syndere. Så snart en misdæder stillede sig op fuld af bondeanger, havde han præsten i sin hule hånd. Wicher gik hver gang med lige så stor ildhu ind for synderens tilgivelse, som han før havde krævet straf over ham.

Det virkede hver gang, så da skoleholderne højlydt lovede bod og bedring, slap de ved Wichers forbøn med en betinget afskedigelse. I et takkebrev til amtmand *Woyda* lovede de, at de i al deres livstid ville forblive gudsfrygtige, flittige og ærbare skoleholdere.

Da konfirmationen blev indført i 1736, mistede Dall sine forbundsfæller bønderne, der havde delt hans tanker om skolens ufornödenhed. Nu kunne de pludselig se det fornuftige i, at børnene passede deres skolegang, da præsten ellers kunne lade dem gå til forberedelse i årevis, indtil han syntes, de kunne nok til, at han ville antage dem til konfirmation.

I 1746 klagede *Mikkel Jensen i Hylke* til amtmanden over Dall. For at få sine børn konfirmerede havde han måttet sende dem i skole i nabosognet. Tilbage i Hylke skole havde han en 17års pige, der havde gået i skole i 11-12 år og endnu hverken kunne læse indenad eller udenad.

Myndighederne udviste ofte en grænseløs tålmodighed med de mindre syndere, og til dem har Niels Dall hørt. Somme tider måtte han ganske vist stå skoleret for amtmanden, men han fik lov til at blive i Hylke, indtil han selv søgte derfra. I 1746 døde begge hans køer af lungesot, og da forholdet nu var spændt til både bønder og præst, søgte han andet embede. I sin ansøgning til amtmanden bemærkede han, at sognepræsten nok ville bekvemme sig til at anbefale hans ansøgning.

Wicher har sikkert med glæde givet ham en overstrømmende god anbefaling. Han havde længe været træt af Niels Dall, og han havde sine egne visioner om lærerkaldet i Hylke.

Wicher havde i 1746 3 voksne børn. De to sønner, *James* og *Johannes* var i begyndelsen af tyverne, men begge var meget svagelige. Deres far havde forlængst indset, at der blev aldrig præster ud af dem.

Samtidig med at Dall flyttede ud af skolen, havde Wicher fået *James* manøvreret ind i degnegården i Båstrup, og nu øjnede han en chance for at få sin yngste søn ansat som skoleholder.

Præsten stod sig godt med myndighederne, især amtmanden, så Jo-

hannes blev skoleholder i Hylke, men havde ikke helbred til at klare arbejdet. Wicher søgte så om, at sønnen, der var degn, måtte passe begge embeder i en overgangstid, indtil Johannes blev mere rask. Det var også i orden, men hvad kunne det nytte? Degnen lå selv i sengen næsten hele tiden og havde ondt nok ved at klare sine degnepligter.

Nu viste Wicher, at han kunne tænke i praktiske og såre verdslige baner også. Han fik en hjælpepræst, *Claus Becher*, der skulle aflaste den aldrende præst og vel også en dag have præstens 20-årige datter *Sophie*. Indtil videre klarede han dog selv præstepligterne og sendte hjælpepræsten over i skolen at overtage sønnens undervisning.

Becher var meget utilfreds med at være sat til at undervise bønderbørn i stedet for at prædike i kirken. Nu gik det hverken værre eller bedre, end at Sophie døde, og præstens planer var lige ved at kuldsejle. Becher rejste fornærmet sin vej til nabosognet, men så blev Johannes efterhånden så rask, at han kunne rykke ind i skolen, og han blev der, sit vaklende helbred til trods i næsten 20 år.

Han blev gift med en præstedatter, *Anne Zeuthen* fra Søvind. De opnåede at få en lille *Johannes*. Få år senere døde Anne, og selv døde Wicher kun 41 år gammel, uden nogensinde at have beklaget sig eller givet anledning til klage.

Efter Wicher kom *Rasmus Lorch* til Hylke skole. Han var ungkarl hele livet og lagde sig aldrig ud med nogen, hverken bønder eller præst, så han er ikke bevaret som meget andet end et navn og en dato i kirkebogen, da han døde i 1782.

Hans efterfølger var *Chresten Skov*. Biskoppen bemærkede ved en visitats i 1790: »Ved mine besøg i skolen fandt jeg, at også de børn, der var af mindre alder, kunne svare, og alene et slags frygt var årsag i, at såvel disse børn som den voksne ungdom i kirken ikke gjorde det endnu bedre«. Skov »holdt sine ting ordentligt og havde sine sognefolks yndest«. Det lyder temmelig klichéagtigt og siger ikke meget om manden. Skovs foresatte var dog så tilfredse med ham, at han, da degnen døde i 1792, overtog degneembedet i Båstrup.

Samtidig skete der en omlægning af skoledistriktet. Det var sket flere gange før. Oprindeligt hørte Møballe by i Kattrup sogn til Hylke skoledistrikt. Efter få års forløb overflyttedes Møballe til Overby skole. Tebstrup hørte til Hylke skole fra rytterskolens oprettelse til den ny

skolelov kom i 1814. Til gengæld var *Nissumgård* en del af Grumstrup skoledistrikt, så skolegrænserne fulgte ikke sognegrænserne.

Distriktet var dog rigelig stort, selv om *Nissumgård* var taget fra, og børnene fra *Tebstrup* aldrig viste sig i skolen. I 1792, da *Skov* blev degn, deltes distriktet i to. Børnene fra *Brørup*, *Ustrup* og *Hylke* skulle sammen med de aldrig tilstedeværende børn fra *Tebstrup* gå i rytterskolen, og børnene fra *Ringkloster*, *Nissumgård* og *Båstrup* skulle gå i skole hos degnen sammesteds.

Da *Skov* flyttede til *Båstrup*, var *Dorschæus* præst i *Hylke*. Han havde en elendig økonomi og en mængde børn. Lidt hjalp det, da sønnen *Michael* blev skoleholder i *Hylke* efter *Chresten Skov*, og en halv voksen datter fulgte med som husbestyrerinde. Så var der to munde mindre at mætte i præstegården.

Michael Dorschæus var efter biskoppens beskrivelse »et smukt ungt menneske af godt håb«. Han blev dog kun i rytterskolen i tre år. I 1802 fik han embede som degn i *Sønder Onsild*.

Skolemæssigt strakte 1700-tallet sig nogle år ind i det næste århundrede indtil 1814, da der kom en ny skolelov med visioner om seminariuddannede lærere, udvidet undervisning i skrivning og regning, indbyrdes undervisning og gymnastiktimer.

Anders Lemming, der fulgte efter *Michael Dorschæus*, blev den sidste skoleholder af den gamle type. De skoleprotokoller, han førte, er bevarede i dag og viser et menneske med en hel ualmindelig smuk håndskrift og ordenssans.

Han var ud af en slægt af håndværkere og skolelærere fra *Blichers* midtjyske egn. At *Niels Blicher* kan have læst med ham, er ikke usandsynligt, og det er heller ikke usandsynligt, at han hos *Blicher* i *Randlev præstegård* har lært at indpode kopper. Han begyndte i 1810 at koppevaccinere børnene i *Hylke* og gjorde det til sin død i 1817.

Hans død blev et eftertrykkeligt punktum for den gamle skoleholdertype.

Han var en melankolsk ungkarl. En forårsdag i 1817 bad han midt i en time børnene sidde roligt, gik ind i værelset ved siden af skolestuen, lukkede døren omhyggeligt efter sig og skar halsen over med sin barberkniv.

Dermed var der givet plads for en skolelærer af den moderne type. Det blev *Bernt Winther*, men han kom ikke til at præge hverken børn

eller undervisning. I løbet af godt et år døde først fire af hans fem børn og derefter læreren selv.

Resten af århundredet blev præget af de to enestående dygtige lærere Holmboe og Ottosen, men det er en anden historie.

Loven og retsbegreberne

DANSKE LOV

I 1683 trådte Christian den femtes Danske lov i kraft. Det blev således den, der kom til at præge det meste af ryttergodsperioden. Indtil da havde man her benyttet Jyske lov og hvad man ellers havde ved hånden. Da *Mikkel Andersen* i *Nissumgård* døde i 1683, efterlod han sig en gammel lovbog og en gammel forordningsbog. Han var delefoged og optrådte i herredsfogedens sted, når denne var forhindret i at møde på tinge.

Loven skulle være et værn for statsmagten, for guds frygten og for retfærdigheden. Alle var stillet lige for loven. Det var en stor ting, men også på andre områder betød Danske lov et fremskridt. Den var let at læse. Kunne man overhovedet læse, kunne man også læse og fatte Danske lov.

En del straffe blev gjort mindre strenge. Det gjaldt straffen for tyveri. Indtil 1683 kunne en pågreben tyv være sikker på at blive hængt. Danske lov mildnede loven og straffen dertil, at synderen skulle *kagstryges*, brændes med tyvsmærke i panden og arbejde resten af sit liv på *Bremerholm*. Det var i sig selv en hård straf, men alligevel havde regeringen indtryk af, at afskaffelsen af dødsstraf for tyveri var mere, end befolkningen var moden til. I 1690 kom derfor en forordning om »Tyve og utro tjeneres straf«, da »det er at befrygte, at de dagligen skulle blive flere, om deres straf ikke skærpes«.

Nu betød det igen hængning blot at stjæle en hest eller ko på marken. End ikke den trussel har dog holdt undersåtterne fra at stjæle. I 1747 kom et reskript om nedsættelse af en kommission, der skulle forfatte »et udkast til en forordning til straffens skærpelse såvel for tyve som for tyvshælere«. Kommissionen blev øjensynligt ikke en af de hurtigtarbejdende. I hvert fald nåede den ikke at komme med sin lov, før *Struense* i 1771 tværtimod førte loven tilbage til Danske lovs relative mildhed.

I begyndelsen af 1800-tallet kostede det en husmand fra Brørup et år i tugthuset at stjæle en ko på marken. Den straf kunne ødelægge nok for et menneske, men var dog ikke noget imod at blive hængt.

RETSBEGREBER

I 1742 var der et vældigt leben i Brørup. Alle mand var af hus for at fange en tyv, der var flygtet fra arresten i *Randers*. Tyven *Anders Brørup* var endda en af deres egne, søn af afdøde gårdmand *Mikkel Pedersen*. Hans to brødre var begge husmænd i Brørup og hans søsterdatter var kone i *Tykjær*. Anders selv var rytter i *Randers*, hvor han var blevet grebet i tyveri.

Desværre for Anders lyttede han til og fulgte det instinkt, der siger, at er man i nød, så søger man hjem. Da han flygtede fra *Randers*, vurderede hans officerer helt korrekt, at det var i Brørup, han skulle findes.

Solidariteten var i reglen stor i en landsby over for en af beboernes egne, men der var en kraft, der var stærkere. Det var begærligheden. Det havde officerene også vurderet rigtigt. De forkyndte for bønderne i Brørup, at der var en dusør på 20 rdl. til den, der fangede Anders.

Nu fik Brørupfolkene travlt. De ledte efter Anders ved dag og nat. De opsøgte hans ene bror, men han rystede på hovedet. Han havde ikke set noget til Anders. Så gik de til den anden bror. Her lå Anders og sov. Broderen holdt bønderne hen med snak så længe, at Anders nåede at springe ud af et vindue og forsvinde i mørket, desværre en hel del handicappet af ikke at have en trævl på kroppen.

I det desperate håb, at blod var tykkere end vand, opsøgte Anders dagen efter sin søsterdatter Anne i *Tykjær*. Hun lovede at skjule ham, at skaffe ham tøj og hjælpe ham med at flygte. Således beroliget lod han sig putte ind i gårdens *malkølle*. Derefter løb Anne, så hurtigt benene kunne bære hende, over til naboen og fortalte, hvor man kunne finde Anders. Han blev overmandet, og bundet på hænder og fødder og lagt i bunden af en vogn, blev han i triumf afleveret hos sin ritmester i Skanderborg.

Det værste ved den historie blev dog slagsmålet bagefter om dusøren. Da ritmesteren havde sin tyv under lås og slå, snød han bønderne og gav dem kun 10 rigsdalere til deling. Anne i *Tykjær*, der af begærlighed havde forrådt sin slægtning, fik slet ingenting, og det beklagede hun sig stærkt over.

Hun havde angivet Anders, selv om hun vidste, at han ville blive henrettet, når han kom tilbage til *Randers*. Der var ikke megen næstekærlighed eller familiefølelse i den sag.

Det var ikke blot myndighederne, der så meget strengt på tyveri. Alle, der havde noget, var bange for at miste det. Havde Anders været voldsmand eller jomfrukrænker, havde måske ikke engang løftet om 20 rigsdalere sat så meget skub i beboerne i Brørup. Deres nidkærhed har været fremkaldt af en blanding af begærlighed og afsky for et menneske, der havde forgrebet sig på andens ejendom.

I 1710 stod *Jacob Hansen* i *Nissumgård* og hans gæster og kiggede på *Jens Madsen* fra Skanderborg, der lå som død på jorden efter et voldsomt slagsmål med Nissumgårds rytter, *Conrad Berger*. Mens de stod der, kom mester Wolff, også fra Skanderborg, ridende ind i gården. Han kiggede på Jens og beroligede Jacob Hansen. Jens var ikke død. Ham skulle Wolff hurtigt få liv i. Han fyldte en spand med vand og hældte over den arme mand. Det hjalp ikke. Jens var og blev død.

Det hele var startet som et almindeligt skænderi. De andre, der var tilstede, havde prøvet at mægle, og Berger havde sagt, at det var i orden. Han ville gerne slutte fred. Han vendte sig om for at gå ind i huset, men Jens Madsen fløj på ham bagfra, og så var Bergers tålmodighed forbi. Han slog Jens i jorden så grundigt, at han aldrig rejste sig mere.

Mens alle stod og kiggede på den døde Jens og foretog velmente genoplivningsforsøg, satte Berger sig lige så roligt op på en hest, der tilfældigvis stod opsadlet, og fjernede sig i ro og mag fra stedet. Ingen havde bagefter set ham ride bort, og ingen anede i hvilken retning, han var flygtet. Det forklarede vidnerne samvittighedsfuldt i retten, da herredsfogeden hovedrystende spurgte, hvorfor så mange store og stærke mænd ikke havde grebet drabsmanden og taget ham i forvaring.

Ingen havde været interesseret i at se Berger komme op at hænge eller miste hovedet. Han havde ikke stjålet noget fra dem. Ganske vist havde han berøvet Jens Madsen livet, men han var kun en mand fra Skanderborg og havde i høj grad selv været ude om den hårde medfart.

At tage et andet menneskes liv regnedes for mindre end at stjæle hans hest. Ejendomsretten var helt ukrænkelig.

Herredsfogeden tog alt ialt også meget afslappet på Jens Madsens død. Retsmødet sluttede med, at Conrad Berger skulle efterlyses i de omliggende sogne, og det lovede Jens Madsens brødre at påtage sig.

At overlade efterforskningen til den dræbtes familie var en del af det gamle princip, at det var den forurettede part, der skulle rejse sa-

gen. Den skulle også afholde udgifterne til kost i fængslet for forbryderen, hvis han blev pågrebet, så det kunne blive dyrt at være forurettet.

Ved at lægge ansvaret over på Jens Madsens brødre for Bergers pågribelse vaskede herredsfogeden sine hænder. Nu hørte han nok ikke mere til den kedelige historie, og det gjorde han heller ikke.

Myndighedernes sommetider temmelig nonchalante holdning til voldelig død satte sagen mod *Mads Nielsen* i Hylke i så meget dybere relief. Han var en af systemets egne, tidligere rytter og nu i 1709, rytterbonde. *Karen*, hvis død han havde forvoldt, var en fattig pige uden slægt overhovedet. Ikke desto mindre sad Mads fængslet i over et år ved dag og nat bevogtet af fire mænd. Til de mange retsmøder indkaldtes samtlige beboere i Hylke og Brørup, mænd og kvinder, tjenestefolk og aftægtsfolk og børn helt ned til 12-års drenge.

I baggrunden anede man en ualmindelig retskaffen amtmand, for hvem et menneskeliv var lige så dyrebart som en hest, og for hvem lighed for loven var mere end en smuk talemåde.

Beboernes retsbegreber var temmelig elastiske. De kunne sættes i funktion, blot en officer raslede med nogle pengestykker, og de kunne sættes ud af kraft af praktiske hensyn. Det blev de i sagen mod Mads Nielsen, hvor ingen af de andre bønder havde set eller hørt noget som helst. Hvorfor udlevere Mads, når pigen var død, og hans gård behøvede ham?

Myndighederne kunne også selv lukke det ene øje eller dem begge, når det drejede sig om mindre forseelser. De udviste en ikke ringe grad af tolerance og overbærenhed og bestræbelser for at opnå forlig og mindelige løsninger. Det gjaldt især de lovovertrædelser, der havde deres rødder dybt i den menneskelige natur eller i gammel sædvane. Det var fx. slagsmål og overfald og overtrædelse af det 6. bud og tyveri af træ fra de kongelige skove.

Der var kun få af de sager, der nåede rettens bord. Kom de så langt, forsvandt de ofte igen efter et enkelt retsmøde, uden at der nogensinde faldt dom.

Man kunne næsten føle sig fristet til at tro, at alt var såre godt, og at kongens undersåtter levede i den bedste af alle verdener. Uden varsel kunne man så pludselig være tilbage i det umenneskelige, gammeltestamentlige livssyn, øje for øje og tand for tand. Det var også en del af Danske lov.

I 1765 blev den dødsdømte *Jørgen Christensen* med sammenbundne hænder, i sit pjaltede tøj og med blottet hoved ført til Møballe mark i Katstrup sogn. Her blev han af skarpretteren knebet med gloende tænger, og derefter ført til retterstedet. På vejen derhen blev der gjort holdt tre gange, og hver gang blev han knebet igen. Da han ankom til retterstedet blev han knebet en sidste gang. Derefter blev hans højre hånd afhugget og til sidst hovedet. Nu kunne Jørgen være ligeglad med resten, men straffen var ikke helt fuldbyrdet endnu. *Natmanden* lagde hans krop på stejle, og over den ragede en stage med hans hånd og hoved.

Jørgen Christensen var en sølle fyr. Han havde betlet sig frem fra Sjælland, hvor han var født. I Ørritslev havde han slået følge med hyrden fra Tebstrup, *Søren Axelsen*, der om vinteren fik føden ved at tige. På vejen mellem Møballe og Brørup fandt Jørgen et plejlskaft. Det gav ham ideen til at slå Søren ihjel og plyndre ham. Det gjorde han, og det, han fik ud af rovmordet, var: »En kjole, en trøje, en hue, et par vanter, et par håndposer med noget småkram i, en pung med 5 skilling og en pose med nogle gryn«.

Præsten i Jørgens hjemby prøvede at redde hans liv ved at sige, at han var en helt tåbelig karl, og således ikke kunne stilles til ansvar for sine handlinger, men i den sag var der ingen plads til kristen medfølelse.

Jørgen blev dømt, ikke blot af rettens folk, men lige så meget af bønderne. De sjællandske bønder vidnede, at han allerhøjest var halvtåbelig, og de fra Møballe stod op og fortalte, hvor godt et menneske Søren Axelsen havde været. Han var en ualmindelig skikkelig gammel mand, der aldrig kunne have givet noget menneske årsag til at overfalde sig. Søren havde været en af deres egne. Han hørte til på denne egn, og han var som byhyrde en nyttig og nødvendig person, og — i modsætning til Jens Madsen i Nissumgård — så havde Søren ikke selv været ude om det.

For Jørgen Christensen opstod der ingen resocialiseringsproblemer eller spekulationer om, hvordan folk ville tage imod ham efter udstået straf.

Da *Mikkel Stougaard* i 1745 kom i tugthuset for hustrumishandling, var han rytterbonde i Ustrup. Da han kom tilbage efter et års forløb, var han ingenting, kun en gammel bitter opholdsmand, der kunne få

lov at spise nådsensbrød på skift hos sine sønner og kigge op til *Stougaard*, der blomstrede under Lenes hænder.

Socialt blev straffen en nedtur for Mikkell, men menneskeligt knækkede den ham ikke. Til sin død var han overbevist om sin egen uskyld og om Lenes træskhed og evne til at vikle både amtmænd og dommere om sin lillefinger.

Hans plads i grandelaget var optaget af Lenes forkarl, så fra bøndernes fællesskab var han udstødt, men om han blev mødt med gensynsglæde, kulde eller ligegyldighed af folk i byen, da han kom tilbage, det ved man intet om.

Omsorg og forsorg

Det var sjældent kriminalitet, der stødte Hylkefolk ud i mørket og elendigheden og ned på samfundets bund. Det var fattigdommen, nedarvet eller erhvervet på grund af alder, sygdom, en mistet forsørger, et barn uden at være gift eller menneskelige brist som udygtighed og drikfældighed.

Den mest håbløse sygdom af alle var den arvede fattigdom. For den var der ingen helbredelse. Tjenestepigens søn havde intet håb om nogensinde at få lært et håndværk eller overtage en gård. Han havde alle mulige chancer for at dø som lille. Overlevede han underernæring, snavs og kulde i de første år, drev han rundt og betlede, indtil han kunne tjene til føden og et par træsko hos bønderne. Havde han overskud til at terpe sig gennem konfirmationens nåleøje, kunne han opnå en dag at komme til at tjene som voksen karl. Kom han så langt, havde han ret til at gifte sig, og dermed til at sætte et kuld lige så forkomne børn i verden, der kunne føre hans fattigdom videre.

Omkring 1700 tog katolicismen og pietismen hinanden i hænderne tværs over to hundrede års lutherdom. Begge havde det samme grundsyn, at kristendommen skulle vise sig i praktiske gode gerninger. Takket være bondesindets træghed levede det katolske livssyn i bedste velgående, da den pietistiske *Johannes Wicher* i 1732 fik fattigforsorgen lagt i faste rammer.

Lovgivningen, præstens personlighed og bøndernes traditioner for at tage sig af elendige mennesker kom i »Bog til de fattiges navn og ophold« til at gå op i en højere enhed. Den blev grundlaget for et århundredes forsorg. Aldrig prøvede nogen at slippe for at betale, hvis ikke han havde både sine egne og sin kones forældre som aftægts- eller opholdsfolk, eller hans gård var brændt over hovedet på ham.

Bøndernes indstilling var skabt, ikke blot af traditionen, men også af deres egen usikre tilværelse. De havde økonomisk meget små ressourcer. Blot nogle få års uheld i avl og besætning kunne slå dem ud, så det blev dem, der kom til at trænge til hjælp. Det skete ikke ret ofte, at de fik brug for hjælpen, men det skete. Deres egne årlige ydelser til

fattiggassen blev derfor en garanti for en gensidig hjælp og opfattedes ikke som en nåde de mere velbjergede viste de fattige.

DE ALLERFATTIGSTE

Hvem var de så, de der kom til præsten og kunne forlange sig indskrevet i hans bog?

Det første år var der 17 personer, der blev fundet trængende og værdige nok til at få understøttelse. Antallet af almisselemmer holdt sig hele århundredet omkring 16-18 om året. Der har sikkert været flere, der har trængt lige så hårdt som de 17, men de har måttet vente på, at et af lemmerne døde. Gårdenes og beboernes ydelser lå fast og lod sig ikke forøge i takt med de trængendes antal. Var en bonde et år blevet fritaget for at betale, fordi hans gård var brændt, så fordelte præsten ikke hans andel på de andre bønder i byen, nej, han kortede almisselemmernes portioner af, indtil beløbet igen passede.

De fattige udgjorde en broget flok. Der var *Anders Skolemester* og hans kone. De var gamle, begge over 80 år, og de var fattige af 1. klasse, dvs. de fik største portion. Det var den Anders, der 15 år tidligere havde siddet sammen med pastor *Schmidt* og drømt om at få bygget en skole i Hylke.

Den næste var *Mette Sønderborg*. Hun var også gammel og fik også en af de store portioner, 1 td. rug, 4 skp. byg og 1 skp. gryn om året. Det var den Mette, der i 1709 havde taget sig af den syge *Karen Christensdatter*, plejet hende og kogt urter sammen til medicin. Nu fik hun sin belønning.

Den fjerde var *Lange Anne*. Hun var også gammel, men det var ikke hendes gode gerninger, der gjorde, at hun havde fundet nåde for præstens øjne. I sine yngre dage havde Anne levet et skamløst liv i *Sønderborghuset* og havde flere gange måttet stå offentligt skrifte for sine synder.

Så fulgte *Ole Joensen*. Han var »vanvittig og skurvet« og kunne også opfylde betingelserne for at få hjælp af 1. klasse, men ham tog Wicher sig af helt alene. Der står i fattigprotokollen, at »Ole er henvist til at have sin føde og ophold i præstegården, hvor han efter sin faders død har været i otte år«. Ole forblev præstefamiliens problem i en menneskealder. Han levede endnu i 1752, da Wicher døde. Enken flyttede til sin søn, der var degn i Båstrup, og tog Ole med sig, men den foran-

dring var for meget for hans forvirrede sind. Han døde kort tid efter, at han var kommet hjem til sin barndomsby, Båstrup.

Nummer seks var *Gammel Anne*. Hun flyttede dog fra sognet samme år til »gode venner i Emborg«, og en gammel mand fra Båstrup fik hendes portion. De gode venner viste sig at være en skuffelse, og Anne vendte hurtigt hjem til Hylke. Til alt held var den gamle mand netop død, og hun kunne igen overtage sin portion.

Den næste var Tyske Marie. Hun var ikke en af sognets egne. Hvem hun var, og hvor hun kom fra, vidste ikke engang præsten. Hun var, som Wicher skrev som begrundelse til at give hende hjælp, »kommen af godfolk og ikke vant til bondearbejde«. Fire år senere forlod Marie igen Hylke sogn.

Den gamle hyrde i Båstrup kunne heller ikke klare sig selv. Han havde en voksen søn, der var husmand i Båstrup, men han kunne ikke overkomme at sørge for sin far.

Maren Trane i Brørup var også gammel og havde også en søn, der var husmand. Det var *Hans Trane*, men han havde problemer nok med selv at finde føden.

»Gammel og svag«, det blev en begrundelse for hjælp, der gik igen gang på gang. *Dorthe Nielsdatter* tilhørte også denne kategori. Hende påtog *Morten Damsgård* sig at forsørge helt alene med 4 skp. rug og 4 skp. byg og en skp. gryn om året.

Derefter kom et af Wichers smertensbørn. Det var *Cecilia Nielsdatter*. Hun var ikke gammel, og det var problemet. Overtrædelse af det 6. bud, der lå langt tilbage i et menneskes liv, kunne Wicher godt tilgive, men at en brystsvag pige fik fattighjælp, og så alligevel, trods den store nåde, der var overgået hende, fortsatte sit løst liv, det kunne præsten ikke tolerere. Under Cecilias navn i protokollen bemærkede Wicher: »Denne for hendes begangne horeri udslettes, og i hendes sted antages hendes umyndige barn«.

Allerede året efter var han dog kommet over sin vrede, og Cecilia genindsattes på sin plads i rækken af almissemønder.

Bønderne dukkede sjældent op i fattigprotokollen. Var de ikke dømt fra deres gårde, fik de i reglen aftægt eller ophold af dem. Den gamle lægsmand *Niels Thomsen* i Ustrup måtte dog have hjælp. Han fik mindste ydelse, 4 skp. rug og byg, »såsom han er til ophold på *Bjerget* i Ustrup«.

Nr. 13 var en gammel kone, der lagde sig til at dø, inden hun nåede at få noget. Det har passet præsten godt. Han stod netop med en fattig kone, hvis mand var død fra hende og to små børn, af hvilke det ene over i købet var elendigt og hel værkbruden.

De gamle og de små var de to grupper, der var mest udsatte og forsvarsløse over for livets stod. Den næste var en sådan lille pige, forældreløs og sat i pleje hos en kone i Brørup.

Nr. 15 var en gammel kone, der også døde fra sin almisse. Der var nok, der gerne ville overtage hendes plads. Den heldige blev en husmandskone fra *Ustrup*, gift med *Mogens Mikkelsen*, der selv nogle år senere blev almisselem. De burde have kunnet klare sig bedre end andre fattigfolk. Mogens havde været kgl. husmand og var ikke dømt fra hus. Sønnen Chresten Mogensen var gårdmand i Brørup. Han hørte ganske vist til i den fattige del af bondestanden, og hans gård forpligtede ham kun til at sørge for sine svigerforældre, der havde afstået den til ham.

Den næste var *Maren Sørensdatter*. Hun var ikke blot gammel, men ældgammel og fik en af de store portioner på 1 td. rug og $\frac{1}{2}$ td. byg og en mark i rede penge.

Det fødestedskriterium, der betød så meget for 1800-tallets sogneråd, eksisterede ikke på samme måde i 1700-årene. Mens sognerådene brugte næsten al deres tid og alle deres kræfter på at bevise, at fattigfolk hørte mere hjemme et andet sted end i Hylke, så var Wicher tilfreds blot folk viste sig i kirken og gik til alters. Gjorde de det, var de medlemmer af menigheden og hørte til i Hylke sogn.

Den sidste i fattigprotokollen i 1732 var lige som Tyske Marie et stykke menneskeligt vraggoods, der var strandet i Hylke. Det var en højtaldrende vagtmester *Hans Jung*. Han døde dog, inden året var gået, og da Wicher i mellemtiden havde indfanget en omstrejfende 11-års dreng, Wilhelm, fik han vagtmesterens portion på 4 skp. rug og 1 skp. byg. Det var ikke meget, men tilstrækkeligt til at stemme den bonde mild, han kom til at tjene hos, så at han uden vrøvl lod drengen gå i skole.

Wicher gjorde meget for at de fattige børn kunne passe skolen. De har nu nok forsømt den alligevel, for det gjorde næsten alle børn i de år. Fordi børnene tjente hos bønderne, fik de aldrig portioner over 3. klasse. Til samme gruppe hørte de gamle, der »var nogenlunde røge

af deres alder«, og de gamle, der kunne forvente en vis hjælp fra voksne børn eller en gård, de havde haft i fæste.

I grupperne 2 og 1 var der kun nogle få. De fik ca. 1 td. rug og halvt så meget byg og et par skæpper gryn om året. Forskellen mellem de to klasser var meget lille. Måske faldt der foruden naturalieydelsen 1 mark eller 2 af til de, der hørte til 1. klasse.

Det var ikke blot af gårdenes hartkorn, der blev betalt til fattigkassen, selv om bønderne udgjorde så langt den største gruppe. Præst, degn og skoleholder betalte også til den sammen med tjenestekarlene og de husmænd, der ikke var så fattige, at de selv havde mere behov for hjælp end evne til at hjælpe andre.

Foruden de årlige faste ydelser havde præsten indholdet af fattigbøssen, kirkeblokken, at gøre godt med, et tilskud fra herredskassen og eventuelle bøder, der ikke tilfaldt statskassen. Han indbetalte også penge til herredskassen, så den virkede som en udligning af sognenes forskellighed med hensyn til antallet af trængende. Præsten bad om hjælp fra den, hvis der pludselig opstod et problem, der skulle løses, og han ikke havde penge at løse det for. I 1733 døde en lille værkbruden pige, der var i pleje hos fremmede. Til hendes begravelse gik der 5 mark til kiste og lintøj. Der var også børn, der løb næsten nøgne rundt. For at indordne dem i samfundet og skolen blev de forsynet med trøje og bukser også på fattigvæsenets regning. Engang imellem kunne man slippe helt af med et forældreløst barn ved at sende det til fjerntboende slægtninge. Den værkbrudne pige havde en bror, der blev sendt til København, hvor hans morbror var brændevinsbrænder. Han blev ekviperet af fattigkassen fra top til tå inden afrejsen, og der blev endda til 2 mark i rejsepenge.

I 1803 kom et provisorisk reglement for fattigvæsenet på landet. De retningslinier, det skitserede, lignede til forveksling den praksis, der havde rådet i Hylke sogn i næsten 100 år med inddeling af de fattige i klasser. Måske var der en stærkere understregning af kravet om tilhørsforhold til et sogn for at kunne få hjælp der.

Noget nyt var hjælp til medicin og lægebesøg. Det havde vel også været for meget at forlange af Wicher, at han skulle give de syge penge med til den kloge kone i Horndrup eller til at kaste i helligkilden ved Skvæt mølle. Almindelige mennesker sendte ikke bud

keren fra Horsens, når de blev syge. Det skulle man bo i *Jordbjerggård* eller *Nissumgård* for at kunne tillade sig.

Reglementet fastsatte, at fattigkassen i et sogn skulle have de penge, der kom ind ved salg af optagne heste og kreaturer og ved auktion over fattigfolks efterladenskaber, og den skulle have et beløb af både køber og sælger ved ejendomshandler. Det hed sig ganske vist, at denne ydelse var frivillig, men den faldt prompte hver gang og blev tinglæst. Selv om det ikke var nævnt i reglementet, gav bønderne i reglen fattigkassen et par rigsdalere i forbindelse med deres bryllup.

Både gårdhandel og ægteskab var store begivenheder i et menneskes liv. Der skulle helst være lykke ved begge dele, og så skadede det ikke at følge gammel sædvane og tænke på de fattige, før man tog det store skridt.

Det var rammerne omkring den officielle forsyrg, og inden for rammerne fandt man dem, man ventede at finde, de gamle, de syge, de svært handicappede og de forladte børn.

Der var mange, der belastede fattigkassens budget i en årrække. *Cecilia Nielsdatter* var med fra begyndelsen i 1732. I 1746 bemærkede *Wicher* i fattigprotokollen, at hun var dødssyg. Året efter var *Cecilia* »hel svag«. Derefter var hun blot »meget svag«. Hun døde 80 år gammel i 1761 efter at have fået fattighjælp i næsten 30 år.

DE FALDNE PIGER

De faldne piger var ikke hyppige i fattigprotokollen, hvis ikke de som så mange andre blev slået ud af sygdom. En medvirkende grund til at de i reglen har kunnet klare sig var, at barnet så ofte døde som spæd. Moderen har hurtigt efter fødslen kunnet genoptage arbejdet som tjenestepige på en gård, indtil en karl eller husmand forbarmede sig over hende og tilbød hende ægteskab.

Et sådant ægteskab måtte selv gårdmandsdøtre være tilfredse med, for var den almindelige forargelse ikke så udtalt som i det 19ende århundrede, så var pigens handelsværdi dog meget forringet. Den pige, der var kommet galt af sted, skulle aldrig drømme om at drage ind som kone i en gård.

Ofte måtte de for et enkelt fejltrin leve resten af livet som innsiddere og ernære sig ved at spinde og væve for folk og vaske og reparere tøj for byens ungkarle.

Hvordan det gik pigerne og de børn, der overlevede, det dukker kun op i enkelte glimt. Anders Hansen, gårdmand i Tykjær, havde tre døtre, der alle kom galt afsted, og alle boede i Hylke sogn. Deres liv kan følges nogenlunde. De kom aldrig i fattigprotokollen, fordi de alle døde forholdsvis unge, og kun et af deres tilsammen 7 børn levede.

Den ældste, *Helle* fik sine to første børn med en gårdmandssøn, *Chresten Rasmussen* fra Båstrup. Hvorfor de ikke giftede sig, er en gåde. Helle var ikke en udstødt på det tidspunkt. Hendes far levede og sørgede for, at der blev opsat en kontrakt mellem Chresten og Helle. I den forpligtede Chresten sig til at hjælpe med at opføde de to drenge. Han blev kort tid efter gift med en anden, og den ældste dreng, Jacob kom i huset hos ham og hans kone. Med hvilke følelser hans far og stedmor har taget imod ham, ved vi ikke, men i hvert fald døde lille Jacob, da han var 4 år gammel.

Helle blev selv 58 år og levede kummerligt, men uden at bede nogen om hjælp, hos en husmand i Brørup. Begge hendes søstre var da døde. Søsteren *Anne* blev 46 år, men hun efterlod sig en dreng på 9 år, *Anders*. Som voksen var han ved at komme frygtelig galt afsted og var part i en stor retssag. Derfor er det bevaret i dag, hvordan tilværelsen kunne komme til at forme sig for et barn født uden for ægteskab.

Faderen til lille Anders var en kyrassér, *Niels Olesen*. Da drengen var født, flyttede Anne med ham til Båstrup. Hun hutlede sig igennem her, indtil hun døde i 1729. Da var Anders 9 år. Præsten, det var *Johannes Wicher*, tog den lille dreng med sig og gav ham et hjem i præstegården.

Anders var heldigere end de fleste, at der i sognet var en præst som Wicher, men måske blev præstens store fromhed og to timers katekismusforklaring dagligt for meget for drengen. Så snart han var voksen, blev han kusk og tjener for en officer i Skanderborg og senere soldat i Randers.

Hans mor må nok i de lange vinteraftener have underholdt ham med fortællinger om hans far. Så snart Anders kom til Randers, op søgte han Niels Olesen, der nu var husmand på godset Trudsholm, og flyttede ind hos ham. Niels var enkemand med en voksen datter, og hende var Anders så uheldig at gøre med barn.

Det så nu sort ud for de to. De var halvsøskende, og der var dødsstraf for blodskam. Ved herredsretten blev pigens også dømt til døden.

Dommen appelleredes til landsretten, og det reddede hendes liv. Anders bedyrede, at det var helt tilfældigt, han var kommet til at bo hos Niels Olesen. Han anede ikke, han var hans far. Hans mor havde aldrig nævnt over for ham, hvem hans far var. Niels Olesen sværte gladeligt sin afdøde kone til for at redde datterens liv. De første 100 gange, nej mange flere, havde han haft sine tvivl, om han egentlig var far til hende. Med det kendskab han havde til sin kone, ville han anse det for mere end sandsynligt, at det var en anden.

Disse vidneudsagn og landsrettens mere humane indstilling reddede pigen fra at blive henrettet. I stedet fik hun otte års tugthus for særligt graverende lejemål.

Da fejltrinnet blev reduceret til overtrædelse af det 6. bud, slap Anders Thykjær måske som soldat helt for straf. Nogen retssag mod ham er ikke til at finde, og heller intet om, hvordan livet siden kom til at forme sig for de to.

OPHOLD OG AFTÆGT

Til alle tider har der været mennesker, der blev meget gamle. Uden forklarlig grund bed intet på dem, før naturens orden endelig sejrede, ofte når de var næsten 100 år.

Disse naturstridige oldinge gav ikke andet end problemer, både for samfundet og for børnene. De, der ikke kom til at ligge sognets fattigkasse til byrde, krævede deres del af en gårds afkastning, der kunne være lille nok i forvejen.

I en noget speget sag fra Båstrup i 1809 stod to hold arvinger meget fjendtligt over for hinanden. *Jacob Andersen* var død, og hans datter og svigersøn på den ene side og hans afdøde søns enke på den anden kunne ikke blive enige, om Jacob havde været helt senil-konfus, da han skrev testamente eller bare ondskabsfuld, som han plejede at være. Det kom der en retssag ud af, og vidnerne blev spurgt, om Jacob havde haft ophold at leve af, eller om han var aftægtsmand.

Vidnerne svarede: Begge dele. Han var aftægtsmand, og han havde haft ophold at leve af også.

Der var her tale om to forskellige former for alderdomsforsorg.

Aftægt var noget den gamle ejer eller fæster selv tog ud af gårdens drift til underhold for sig og konen.

Det var en ager hist og her i marken, en ko og nogle får, græsnings-

ret og vinterfoder, et hus eller halvdelen af stuehuset etc. Den ny mand i gården forpligtede sig til at »yrke og dyrke« de gamles jord, eller give dem det korn, der kunne avles på den.

I 1784 afstod *Søren Østergård* i Brørup gården til sin stedsøn, *Anders Mogensen*. Den gamle mand havde ikke rigtig tillid til, at *Anders* ville lægge alt for mange kræfter i netop aftægtsjorden, og han indføjede i kontrakten, at »i tilfælde af forsømmelse, ondskab, skødesløshed eller efterladenhed skal vi have 3 tdr. rug, 1 td. malt, 6 skp. boghvedgryn og 2 skp. byggryn«.

Man var noget, når man var aftægtsmand. Man havde noget at råde over og noget at arbejde med. Da bønderne var blevet selvejere, brugtes udtrykket »aftægtsejere« ofte om de gamle i gården.

Ophold hed det, når de gamle blot fik mad og varme og sengeplads, så længe de levede. Da *Jens Mortensen* i 1690 overtog et fæste i Brørup, beholdt han den gamle enke *Johanne* i gården og lovede hende mad og øl, som han selv fik det. Det var ophold, og kortere kunne det ikke siges.

Da han samme år blev dræbt i slagsmål, og *Johanne* var død kort tid før, blev det ikke til megen mad eller øl til de to.

Da *Mikkel Stougårds* mor døde i 1704, stod der i skiftetbrevet: »... eftersom faderen gården for ham har afstået mod nødtørfdig livsophold og husværelse her ved stedet, som de med hinanden kan forenes om, hvorimod *Mikkel Stougård* leveres al boens middel og formue«. Det var også ophold. *Mikkels* far overlod alt til sønnen, der til gengæld forpligtede sig til ikke at lade den gamle dø af sult.

Når der blev aftalt ophold i stedet for aftægt af en gård, kan man gå ud fra, at det var fordi, der ikke var ret meget at dele. Måske var de gamle så svage og affældige, at de ikke selv kunne forestå en husholdning, eller — og det forekom virkeligt — at de to generationer kom så godt ud af det sammen, at de kunne bo under samme tag, uden at rive øjnene ud på hinanden.

I 1774 købte *Anders Rasmussen Bjerregård* i Ustrup af sin bror *Mikkel*. Med sig i handlen fik han deres gamle mor, *Anne Sørensdatter*, og der blev tinglæst en kontrakt, der på en gang var en aftægts- og en opholdskontrakt.

Først remses alle de ting op, der var almindelige at få som aftægt, jord, korn, ko og får, møbler og husgeråd. Det var ting, *Anne* havde

ret til af »den gård, Bjerregård kaldet, som hun i mange år har beboet og mig og mine søskende født og opdraget på«, som Anders udtrykte det.

Da alt var noteret op, satte Anne hele kontrakten ud af kraft med visse forbehold og på visse betingelser. »Sålænge jeg er fornøjet med min søns omgang, og kan komme til rette med hans kæreste, hvis han gifter sig, sålænge vil jeg blive hos dem og søge deres dug og disk«.

Hun var en livsklog gammel kone, der tog højde for de forskellige muligheder: En fredelig tilværelse sammen med en ugift søn eller — den dag han stillede med en eller anden sjuskedorte som hendes svigerdatter — en behård aftægtskontrakt, der nok skulle kunne mildne hendes livsaften eller få sønnen til at betænke sig.

Nu kom det alligevel til at gå helt anderledes i Bjerregård, men sin aftægt fik Anne, så længe hun levede. Allerede året efter måtte Anders opgive gården. Han flyttede helt forarmet til Horsens efter at have fået kongens tilladelse til at sælge den forgældede gård til de andre bymænd i Ustrup, der delte den mellem sig. Bjerregård blev delt op i 7 lodder, på hvilke aftægtsydelsen kom til at hvile.

Det var ikke børnene, der sørgede for de gamle. Det var gården og det, de i tidens løb havde slæbt sammen. Ligesom det ikke var Anders, der kom til at forsørge sin gamle mor, var det heller ikke *Niels Damsgårds* børn, der underholdt deres stedmor, da hun blev enke.

Da Niels Damsgård døde i 1770, var det først meningen, at den ældste søn Morten skulle overtage den store *Ringklostergård*. Han havde dog en god stilling som ridefoged på baroniet Wilstrup og sprang fra i sidste øjeblik, og den aftægt, der var aftalt mellem ham og hans stedmor, kom i stedet i over 30 år til at hvile på de skiftende ejere af gården og også på de udflyttere, der havde købt og bebygget parceller af gårdens jord.

I nabogården boede Mortens yngre bror *Gregers*. Han kunne med største sindsro betragte stedmoderens anstrengelser med at få sin aftægt. Den var ikke noget familieanliggende, men udelukkende et ejendomsproblem.

En eneste gang var der et glimt af varme og venlighed i en kontrakt. Det var i 1717, da *Niels Bokrog* i Hylke forsøgte at slippe fra sognet ved at overdrage sit fæste til en anden. Med i handlen skulle gå den gamle mand i gården, *Anders Rasmussen*. Han havde aftægt, og den

måtte ikke forandres. Det måtte den ny mand skrive under på, og ligeledes, at han i ingen måde måtte gøre den gamle mand fortræd.

Aftægt eller ophold var i reglen sikret de gamle i efterfølgerens fæstebrev, men aftalen kunne også tinglæses, hvis den gensidige tillid ikke var alt for stor.

I 1708 var *Jørgen Sørensen* i Ustrup ved at fortvivle over sine griske forældre. Da de afstod gården, tog de med sig alt, hvad der var i den undtagen en gammel skive og et gammelt skab. Ydermere havde de fået ham til at skrive under på, at han skulle give sine søstre 30 sletdalere hver og betale Vibeke Rytterkone 14 dalere, de skyldte hende.

Alt dette havde *Jørgen* affundet sig med, men så flød bægeret over, da de gamle ikke undså sig for at komme og bede ham betale mere gæld og at beklage sig over beboelsen, skønt de havde det halve af stuehuset som aftægtsbolig.

Jørgen Sørensen blev nu ikke revet helt i småstykker af de begærlige gamle. Efter de første år klarede han sig vældig godt, som det var skik og brug i Ustrup.

Da *Chresten Mogensens* kone døde i 1735, var hendes mor, *Karen Jørgensdatter* stadig i gården. Indtil da havde hun haft jord som aftægt, jord hun selv skulle sørge for at få udbytte af. Nu var hun blevet ældre, og den nære tilknytning til familien var afbrudt ved datterens død. I skiftebrevet blev derfor indført en ny aftale mellem hende og svigersønnen. Det var stadig en aftægts- og ikke en opholdskontrakt. I stedet for jord skulle hun »efterdags og fra førstkommende mikkelsdag at tage sin anfang årligt nyde 12 skp. rug, 4 skp. byg, 3 skp. gryn, byg eller boghvede af forsvarligt korn«. Desuden skulle svigersønnen føde og græsse hende en ko og 4 får, og til gengæld lovede den gamle kone at hjælpe de unge med tilsyn og andre tjenester, såvidt hendes helbred og legemskræfter tillod det, og dermed skulle de unge lade sig nøje.

Karen fik ikke megen fornøjelse af sin ny kontrakt, da hun døde ikke længe efter datteren, men der er flere eksempler på, at de gamle har overlevet både en og to af deres efterfølgere i gården.

Da *Søren Tykjær* i 1747 overtog *Søren Gantrups* fallitbo i Hylke, måtte han gå ind på at yde den gamle fyldebøtte 1 td. rug og 1 td. og 4 skp. byg og boghvede årligt. 13 år senere var *Søren Tykjær* død, men gamle *Søren* levede i bedste velgående, og efterfølgeren måtte gå ind på samme aftægtskontrakt. Den blev dog nu delt i to portioner, en til

Søren Gantrup og en til Søren Tykjærs enke, der »nogen tid skal gives husly«.

Her blev det en streg i regningen for den gamle mand i gården, at han pludselig skulle dele med en anden, men den faste aftægtsydelse var oftere et plus. Man skal langt op i tiden, før aftægten blev formindsket, fordi den ene af et gammelt ægtepar døde.

I forbindelse med aftægt har der kun været tale om gårdmænd. Hvor der intet var, kunne man vanskeligt tage noget fra. Der findes ingen tinglæste kontrakter mellem husmænd og deres born eller efterfølgere. I et jordløst hus var den eneste kapital borns og voksnes arbejdsindsats, og alle måtte være tilfredse, blot de fik foden. I de små huse var man så vant til at bo mange sammen, at det ikke blev det store problem.

Først kom datteren trækkende med sin tjenestekarl. Nu skulle de altså giftes. Når der ikke var noget at stifte bo for, så flyttede de ind hos forældrene, og det var de unge, der måtte bo der af de gamles nåde.

Efter nogle års forløb var det de unge, der havde overtaget forsørgerbyrden. Nu var det de gamle, der fik foden af de unges nåde, og den dag den gamle mand ikke kunne klare hus- og arbejdspenge til regimentkassen, overtog sønnen eller svigersønnen fæstet.

Aftægt har man følt som en ret, men ophold som en nåde og måske en ydmygelse. Sådan kunne det også bruges af myndighederne.

Da *Mads Nielsen* fra Horndrup i 1745 kom til Hylke og overtog *Gantrupgård* efter *Niels Mikkelsen* og giftede sig med datteren, gik han ind til større besværligheder, end han måske havde forudset. I sessionsprotokollen står der: »Efter at Mads Nielsen kom i huset, har Niels Mikkelsen og hans kone ikke været, som de burde, men mere søgt stedets og hans skade end hjælp«.

På det tidspunkt var fæstebrevet endnu ikke skrevet, og i det blev indføjet den bemærkning, at Mads Nielsen var pligtig til at yde et rimeligt ophold, så længe de gamle levede fredeligt og vel med de unge. Hvis ikke de gjorde det, ville opholdet blive dem frataget.

Niels Mikkelsen og hans kone har måske nok været et par gnavne og ondskabsfulde gamle mennesker, men det var trods alt en hård skæbne at have hængende over hovedet. Blot de kom til at stille sig lidt i vejen eller vælte en spand mælk, kunne svigersønnen true med at tage

deres ophold fra dem og jage dem ud i den yderste fattigdom, hvor almisselemmerne befandt sig.

TRADITION OG OPBRUD

Nød og elendighed var en del af tilværelsen. Sådan har det altid været, men omsorgen og ansvarsfølelsen over for de fattige forandrede sig meget i tidens løb.

Den katolske kirkes løfte til menneskene, at gode gerninger til sin tid belønnede den glade giver med en plads i himmelen, var noget, man kunne forstå og efterleve. Det var det princip om gensidighed, bønderne satte så stor pris på: Gud giver mig noget, hvis jeg giver de fattige noget.

Det var det samme princip, der bar fattigforsorgen i det 18. århundrede: Giver jeg til dem, der intet har, så er der nogle, der vil give mig, hvis jeg kommer i nød.

Den indstilling gjorde, at forsorgen havde forholdsvis gode vilkår i ældre tid. Den var måske ikke himmelstræbende idealistisk, men den holdt liv i fattigfolk, uden at ydmyge dem mere end fattigdom altid vil ydmyge et menneske.

De fattige var sat uden for en del af landsbyens fællesskab, men det var ikke fattigdommen i sig selv, der lukkede dem ude. Det var deres manglende arbejdsevne på grund af alder og sygdom, der gjorde dem overflødige i et samfund, der var bygget op over en fælles arbejdsrytme og -fordeling.

De var ikke udstødte eller andenrangsmennesker. De var medlemmer af menigheden og det kristne fællesskab. De optrådte som gudforældre til andre fattigfolks børns dåb, og deres vidneudsagn var lige så gode eller dårlige som alle andres på tinget.

Fattigforordningen i 1708 havde ikke opfordret de besiddende til at yde en skærv i ny og næ til de trængende. Den havde fastslået, at de fattige havde ret til hjælp, ganske simpelt: Det var ethvert menneskes ret at få det, der var nødvendigt for at kunne eksistere.

Reglementet om de fattige på landet i 1803 understregede igen denne ret til hjælp. På det tidspunkt var det allerede blevet meget sværere at være fattig. De, der betlede, kunne ikke nøjes med at stavre fra gård til gård i den tætbebyggede landsby. Der var kommet fart i ud-

flytningen, og der var nu blevet længere mellem gårdene, længere end en gammel kone eller krøbling kunne klare at gå.

Bønderne gik også derude i ensomheden og blev mærkelige. De havde deres ejendom samlet omkring sig, marker og bygninger. Ingen skulle komme deres ret for nær. De betalte selv for at have deres gårde forsikrede mod brand. Der stillede ikke en flok naboer og hjalp dem, hvis det skete. Hjælpens gensidighedsprincip var borte. Man måtte klare sig selv.

Meget, meget værre blev det, da sognene midt i 1800-tallet blev til kommuner, og bønderne blev sognerådsmedlemmer med magt og myndighed.

De fattige blev nu en fare for kommunens trivsel og kommunekassens indhold. Nød og elendighed blev kaldt selvforskyldt, og de, der ikke kunne klare sig, blev anden- og tredierangsmennesker, stuvet væk i de fattiggårde, der skød frem i næsten hver eneste landkommune i sidste halvdel af 1800-tallet.

Fattiggårdene var en hån og en ydmygelse mod de fattige, som tidligere tider aldrig havde kendt. Her blev de anbragt, gamle mennesker, faldne piger, forældreløse børn, vagabonder og alkoholikere imellem hinanden, kun adskilt efter køn, hvad der kunne blive den største ydmygelse for et gammelt ægtepar. De havde arbejdspligt, og hvis de passede deres arbejde de 6 dage i ugen, kunne de få lov til at forlade fattiggården to timer søndag eftermiddag, men lugtede de af brændevin, når de kom og stillede hos fattiggårdens forstander, blev de straffet.

Det var den fulstændige umyndiggørelse og ydmygelse af et menneske at komme på sognets fattiggård.

Er det i omsorgen for de hjælpeløse et samfunds kultur først og fremmest viser sig, så var 1700-tallet ikke noget mørkt århundrede. Pietismen var mere end det at stille folk i gabestokken, hvis de forsøgte at gå i kirke, og den oplyste enevælde var mere end en opblæst konges »Vi alene vide«.

Det attende århundrede var hverken lyst eller lykkeligt, men det kom alligevel til at fremstå som en tålelig tid. Bag det lå et århundrede med krige, brand og plyndringer. Foran lå 1800-årene, præget af statsbankerot, krige og mere end noget andet af proletarisering af de fattige.

Hylkeslægter i det attende århundrede

Oversigten omfatter så nogenlunde det attende århundredes gård- og husmandsfamilier i sognet. I ryttergodsperioden 1670-1767 er de fast bosiddende nogenlunde lette at følge i fæste- og skifteprotokollerne, når man ser bort fra en enkelt lapsus i ny og næ fra regimentskriverens side.

En gang imellem mangler der et årstal i gårdenes og husenes historie. Præsterne kunne også glemme at indføre en dåb eller en begravelse i kirkebogen. Hvad der foregik af kirkelige begivenheder i vakancen efter en præsts død, kan man kun gætte sig til. Der kan der være 2-3 måneder, hvor der intet er ført ind i kirkebogen.

I 1796 blev de sidste huse solgt til de hidtidige fæstere, og alle ejendomme i Hylke sogn var dermed selveje. De sidste 10 år af det attende og de første 20-30 år af det nittende århundrede blev derfor en kaotisk tid med udparcelleringer, sammenlægning, mageskifter og udflytninger på de tidligere overdrev.

Alle disse forandringer var med til at give sognet det udseende, det har i dag og hører derfor mest naturligt hjemme i en beskrivelse af Hylke sogn i det nittende århundrede.

Sognepræster 1671-1804

- 1671-1698: *Laurits Henriksen Pontoppidan* (1648-1698) Søn af sognepræst Henrik Eriksen Pontoppidan, Vejle. Gm. 1. Holgersdatter
 Børn: Anne Cathrine gm. slotsfoged Jørgen Pedersen, Skanderborg
- Gm. 2. Margrethe Suhr (-1709) Datter af sognepræst Caspar Suhr, Saxild. Død i Viby.
 Børn: Henrik Caspar (ca. 1690-1745) Degn i Gylling
 Anna Elisabeth gm. Jørgen Morsing, degn i Hatting
 Anna

- 1698-1723: *Knud Jacobsen Schmidt Gadbjerg* (1662-1723)
 Gm. 1. Catharina Rosing (tidligere gift Landberg)
 Hendes børn af 1. ægteskab: Carsten Landberg og Kirstine Landberg
 Gm. 2. Ide Birgitte Seidelin, datter af sognepræst Hans Seidelin, Snektrup
 Børn: Hans Jørgen 1719-1745
- 1723-1752: *Johannes Wicher* (1689-1752) Født i Norge.
 Gm. Margrethe Schrøder (1691-1757) Datter af sognepræst Johannes Schrøder, Helsingør
 Børn: James 1726-1767   degn i Hylke sogn
       Johannes 1728-1769   skoleholder i Hylke
       Sofie 1729-1749
- 1752-1770: *Thomas Pedersen Katstrup* (1715-1770) Søn af degn i Katstrup Peder Jensen
 Gm. Anne Felsen (1718-1765) Thomas Katstrup er degn i Katstrup og skoleholder i Overby, inden han bliver præst i Hylke
 Børn: Henrik 1749-   sognepræst i Skødstrup
       Johannes 1757-   sognepræst i Udby
- 1770-1804: *Peder Fabritius Dorschæus* (1740-1804) Søn af byfoged Dorschæus, Skive, og Ellen Mette Fabritius (1700-1778 i Hylke)
 Gm. 1. Kirsten Brendstrup (1750-1791)
 Børn: Peder 1773-
       Johannes 1774-
       Michael Riis 1775-   degn i Sdr. Onsild
       Anne Marie 1776-   i Horsens 1812
       Fr. Ludv. Chr. 1778-
       Jacob 1781-
       Casper 1784-
       Mathias
       Hans Benzon 1785-   hattemagersvend i Odense. Hans børn forsørges af fattigvæsenet i Hylke
       Ide Charlotte 1786-   tjener, »Men Gud ved hvor« i 1812
       Elisabeth Cathrine 1789-
 Gm. 2. Helene Engel Rheinfranch (-1837) Død på Christianshavn
 Børn: Knud Rheinfranch 1794-
       Frederikke Christine Sofie Storm 1795-
       Hector Frederik 1799-
       Søren Bagge 1804

Degne 1653-1818

1653-1678: *Niels Sørensen*

Børn: Kirsten ca. 1630-1713

Hans ca. 1645-1718

Maren

Karen ca. 1652-1728

gm. Jens Rasmussen i gård nr. 9 i
Brørup

i gård nr. 4, Brørup

gm. hmd. Peder Rask,

Båstrup

gm. degn Hans Henriksen

1678-1729: *Hans Henriksen* (ca. 1652-1729)

Gm. Karen Nielsdatter (ca. 1652-1728)

Børn: Anne

gm. korporal Wilhelm Roes

1729-1742: *Jørgen Bertelsen Mossin* (ca. 1699-1742)

Gm. Elisabeth Cecilia Hirznach (-1779) Datter af sognepræst Niels
Hirznach, Blegind

Børn: Bertel 1729-

Niels 1732-

Drude Mette 1741-

i krambodslære i København

1742-s.å.: *Thomas Pedersen Katstrup*, der frasagde sig kaldet, inden han var tiltrådt.

1742-1746: *Gustav Carl Haderer*

1746-1767: *James Wicher* (1726-1767) Søn af sognepræst Johannes Wicher.

Gm. Cecilia Langemark.

Ingen børn.

1767-1792: *Peder Nielsen Ring* (1726-1792)

Gm. Karen Pedersdatter (ca. 1750-). Ring er tidligere skoleholder i
Træden og huslærer hos Thygesen, Matstrup.

Børn: Marie Kirstine 1770-

Anne Dorthe 1775-

Marie Elsebeth 1778-

Niels 1784-

Maren 1785-

- 1792-1818: *Chresten Skov* (ca. 1758-1818) Tidligere skoleholder i Hylke. Gm. Laurentia Kristine Termansdatter (1757-1830). Tidligere husjomfru på Nis-sumgård.
- Børn: Anna Cathrine 1786-
 Jens Laurentin 1788- i Horsens
 Kirsten 1791- gm. hmd. Peder Laursen, Snærdild
 Niels 1794- boelsmand i Katstrup
 Anne Elisabeth 1796-
 Peder 1800- i drejerlære i Skanderborg

Lærere ved Rytterskolen

- 1746: *Niels Hansen Dall*
 Børn: Andreas 1727-
 Marie Christine 1729-
 Cathrine 1733-
 Henning Lorenz 1737-
 Efter 1746 er Dall skoleholder i Underup, Nim sogn.
- 1746-1769: *Johannes Wicher* (1728-1769) Søn af sognepræst Johannes Wicher. Gm. Anne Jensdatter Zeuthen (ca. 1721-1760) Datter af sognepræst Jens Zeuthen, Gangsted.
 Børn: Johannes 1758- hos pastor Mår i Fensmark
- 1769-1782: *Rasmus Lorch* (ca. 1734-1782). Ugift. Fætter: Pastor Pertou, Katstrup.
- 1782-1792: *Chresten Jensen Skov*. Se degneembedet.
- 1792-1802: *Michael Dorschæus* (1775-). Søn af sognepræst Dorschæus, Hylke. Ugift. 1802 degn i Sdr. Onsild.
- 1802-1817: *Anders Lemming* (ca. 1766-1817). Ugift.
- 1817-1831: *Bernt Mogensen Winther* (ca. 1791-1831). Gm. Karen Marie Winther (ca. 1800-1871) født i Uth.
 Børn: Jørgen 1817- murer og husmand i Hylke

Båstrup

NEDERGÅRD

gård nr. 1 nuv. matr. nr. 4a

-1702: *Rasmus Jørgensen* (ca. 1636-1724). Gm. Anne Rasmusdatter (-1686).

Børn: Karen ca. 1671-1749

gm. Mads Jensen i gård nr. 9

Jørgen ca. 1674-

Brørup

Rasmus ca. 1675-1743

gmd. i Illerup

Peder ca. 1675-1745

i gården

Datter

i gård nr. 4 Hylke

gm. Rasmus Olesen, Hunderup

1702-1705: Gården delt mellem Peder og Rasmus. 1705 fæster Peder Jens Nielsens gård i Hylke.

1702-1743: *Rasmus Rasmussen* (ca. 1675-1743). Han kaldes Laursen.

Gm. Karen Laursdatter (ca. 1683-1772).

Børn: *Laur*s 1708-1770

i gården

Chresten 1712-

Marie 1714-

gm. snedker Jørgen Jensen, Tåstrup

Birgitte 1724-

1727 fæster sønnen Laur's halvdelen af gården og skal efter faderens død fæste hele gården.

1743-1770: *Laur's Rasmussen* (1708-1770). Gm. Johanne Jørgensdatter (1722-1770). Datter af Jørgen Pedersen, Møballe, Katstrup.

Børn: Rasmus 1746-

Anne 1747-1816

gm. Johan Allesen i hus nr. 2

Karen 1748-1825

i gården

Søren 1751-1805

i gård nr. 9 Hylke

Margrethe 1753-

Rasmus 1756-1791

»elendig krøbling«

Jørgen 1763-1834

hmd. i Ustrup hus nr. 3

1770-1811: *Morten Mikkelsen* (1738-1811). Søn af Mikkel Jørgensen i gård nr. 2 i Båstrup. Gm. datter Karen.

Børn: Johanne 1771-

*Laur*s 1772-1858

Ejer af den halve gård

Mikkel 1773-1826

Ungkarl i Båstrup

Jens 1777-1853

Ejer af den halve gård

Maren 1784-

gm. Rasm. Jørgensen fra gård nr. 3

1811-1813: *Enken*

1813 deles gården mellem de to sønner Laur's og Jens. Laur's bliver ejer af den nuværende Båstrup Skovgård, og Jens overtager Nedergård.

OVERGÅRD

gård nr. 2 nuv. mat. nr. 3a

- 1690: *Mikkel Joensen* (-1690). Gm. Johanne Jørgensdatter (ca.1644-1728)
 Børn: *Jørgen* ca. 1683-1731 i gården
Joen ca. 1687-1710
- 1690-1717: *Chresten Laursen* (ca. 1661-1717). Søn af Laurs Joensen i gård nr. 7 Båstrup. Gm. enken. Ingen børn.
- 1717-1731: *Jørgen Mikkelsen* (ca. 1683-1731). Søn af Mikkel Joensen, men har gård i Tebstrup, da han overtager fæstet efter sin stedfar. Gm. 1 Karen Jensdatter (ca. 1684-1727).
 Børn: *Mikkel* 1710-1778 i gården
Joen 1712-1750
Jens 1715-1783 i gård nr. 3 Ringkloster
Chresten 1720-1750 i Båstrup
Johanne 1723-1774 gm. hmd. Holger Hansen og Johan Allesen, Båstrup
Jørgen Mikkelsen gm. 2 Kirsten Jensdatter fra Rathlousdal.
 Ingen børn.
- 1731-1778: *Mikkel Jørgensen* (1710-1778). Gm. Maren Rasmusdatter (1710-1782)
 Datter af Rasmus Chrestensen i gård nr. 5 Båstrup.
 Børn: *Rasmus* 1732-1781 i Hylke mølle. Død i Viborg tugthus
Jørgen 1734-1795 i gården
Eske 1736-1757 i Båstrup
Morten 1739-1811 i gård nr. 1 i Båstrup
Karen 1743-
Anne 1747-1788 gm. Søren Pedersen i gård nr. 5 Ustrup
- 1778-1794: *Jørgen Mikkelsen* (1734-1795). Gm. Gertrud Pedersdatter (1758-1846).
 Datter af Peder Hansen i gård nr. 6 Båstrup.
 Børn: *Anne Kirstine* 1779- gm. Peder Sørensen, Bukballe
Karen 1782-
Anne Marie 1791- gm. Mikkel Nielsen, Grumstrup mark
- 1794-1795: *Enken*
- 1795-1824: *Erik Sørensen* (1757-1818) fra Hvolbæk. Gm. enken.
 Børn: *Jørgen* 1796-1868 i gården
Peder 1797-1847 ugift tjenestekarl i Ringkloster
Søren 1798- hmd. i mat. nr. 7 Ringkloster
 »Dybdalskrog«

INGERGÅRD

gård nr. 3 nuv. mat. nr. 9a

- 1710: *Morten Sørensen* (-)
 Børn: *Søren* -1731 i gården
Anne ca. 1675-1744 gm. Rasm. Chrestensen i gård nr. 5
- 1710-1731: *Søren Mortensen* (-1731). Gm. *Maren Frandsdatter* (ca. 1684-1753) fra Vrold. Søster til *Mikkel Frandsen* i gård nr. 6 Hylke.
 Børn: *Kirsten* 1710-1755 gm. *Niels Mikkelsen* i gård nr. 4 Ustrup
Frands 1714- handelsmand i Kalundborg
Morten 1716- do.
Mette 1719- gm. klejnsmed *Andreas Andersen*, København
Maren 1721- i København
Hans 1724- rejst til Kina
Anne 1727- tjener på Skanderborg slot i 1753
Søren Mortensen bliver dræbt ved i fuldskab at falde af en vogn.
- 1732-1782: *Rasmus Laursen* (1700-1792) fra Voerladegård. Søster *Ellen* gm. *Rasmus Sørensen* i Hylke mølle. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2 *Anne Rasmusdatter* (1713-1759). Datter af *Rasmus Chrestensen* i gård nr. 5, Båstrup. Ingen børn. Gm. 3 *Anne Jørgensdatter* (ca. 1734-).
 Børn: *Anne Marie* 1760- i gården
Laurs 1769-
Maren 1770-
- 1782-1800: *Jørgen Jensen* (1749-1800). Søn af *Jens Jørgensen* i gård nr. 3, Ringkloster. Gm. datter *Anne Marie*.
 Børn: *Rasmus* 1781- i Serridslev
Jens 1787- boelsmd., senere indsidder i Brørup
Anne 1789- gm. *Jens Mortensen* i gård nr. 1, Båstrup
Laurs 1792-
Peder 1795-1850 i gården
Maren 1800- gm. smed *Niels Jensen*, Ustrup
Karen

GÅRD nr. 4
 er Degnegården

BÅSTRUPGÅRD

gård nr. 5 nuv. mat. nr. 8a

Indtil 1705 er gården delt i to halvgårde.

1. halvgård:

-1702: *Chresten Rasmussen* (ca. 1636-1709). Gm. *Maren Ibsdatter* (ca. 1637-1709).Børn: *Johanne* -1703*Rasmus* ca. 1668-1725 i gården*Kirsten* gm. *Peder Juul*, i Bstrup

2. halvgård:

Chresten Nielsen (-1715). Gm. *Kirsten Rasmusdatter* (-1688).Børn: *Johanne**Mette**Kirsten**Chresten Nielsen* afstår sit fæste pga. »uformuenhed«.

Hele gården:

1702-1725: *Rasmus Chrestensen* (ca. 1668-1725). Gm. *Anne Mortensdatter* (ca. 1675-1744). Datter af *Morten Sørensen* i gård nr. 3 i Bstrup.Børn: *Maren* 1710-1782gm. *Mikkel Jørgensen* i gård nr. 2*Anne* 1713-1759gm. *Rasmus Laursen* i gård nr. 3*Morten* 1716-*Chresten* 1718-1771

skrædder i Ustrup

Søren 1721-1781

ungkarl i Bstrup

Rasmus 1723-

i København

1725-1775: *Eske Pedersen* (ca. 1697-1775) fra Ørrikslev. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2 *Anne Laursdatter* (1727-). Datter af *Laurs Rasmussen* i gård nr. 7. Ingen børn. Ægteskabet ophævet ved skilsmisse 1758.1775-1793: *Hans Nielsen Kjær* (1725-1799). Køber ved auktion. Søn af skoleholder *Niels Kjær*, Grumstrup, udlært smed. Gm. *Kirsten Mikkelsdatter* (1723-1805).Børn: *Mette Cathrine* 1749-1787

i gård nr. 10 Brørup

Niels 1758-1840

i gård nr. 6 Hylke

Mikkel 1761-1833

i gården

Eskild 1763-

købmand i Horsens

Maren 1766-gm. *Niels Pedersen*, Bstrup*Mette Cathrine* 1749-1787

i gård nr. 10 Brørup

- 1793-1834: *Mikkel Hansen* (1761-1833). Gm. Maren Jacobsdatter (1773-1835). Datter af Jacob Andersen Stougård i gård nr. 1 i Ustrup.
 Børn: Maren 1799-1887 gm. 1 Hans Andersen i gård nr. 6 Ustrup
 Hans 1801- gm. 2 Rasmus Mikkelsen, Purup
 Mette Kirstine 1803- gm. i Horndrup
 Kirsten Marie 1807- gm. gmd. Hans Andersen, Elling
 Lene Cathrine 1808- gm. gmd. Anders Andersen, Riis
Jacob 1809- i gården
 Niels Peder 1811-1833
 Anders 1813-

SOELEGÅRD

gård nr. 6 nuv. mat. nr. 7a

- 1702: *Mads Joensen* (ca. 1630-1702). Gm. Elisabeth Kirstine Joensdatter (ca. 1644-1707).
 Børn: *Joen* ca. 1663-1725 i gården
 Maren gm. Peder Olesen, Grumstrup
 Kirsten gm. 1 korporal Wiedemann
 gm. 2 Niels Hansen Degn (se gård nr. 4 i Brørup)
 gm. 3 Chr. Mathiesen Schuster
- 1702-1709: *Joen Madsen* (ca. 1663-1725) Gm. Maren Olesdatter (ca. 1666-1734).
 Børn: Ole 1702-1754 ophold i præstegården
 Joen Madsen bliver dømt fra fæstet pga. »armelig tilstand«.

- 1709-1730: *Mikkel Olesen* (ca. 1677-1730) fra Grumstrup. Gm. Maren Nielsdatter (ca. 1682-1743). Datter af Niels Eskesen i gård nr. 9 Hylke.
 Børn: Niels 1710-
 Boel 1711-
 Ole 1713-
 Anne 1714-1786 gm. Søren Tykjær i gård nr. 3 Hylke

1730-1777: *Peder Hansen* (1712-1777). Søn af Hans Pedersen i gård nr. 3 Brørup. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2 Maren Sørensdatter. Datter af Søren Knudsen, Hvolbæk, Fruering sogn.

Børn: Maren 1744-1777 gm. Jacob Andersen i gård nr. 1 Ustrup

Hans 1745-

Søren 1747-1796

Thomas Kiesby 1754-1834

Ingeborg

Gertrud 1758-1846

i gård nr. 5 Ustrup

i gården

gm. Anders Christensen, Elling, Ousted

gm. Jørgen Mikkelsen i gård nr. 2 Båstrup

1777-1824: *Thomas Pedersen* (1754-1834). Gm. 1 Margrethe Laursdatter (1754-1781). Datter af Laurs Winther i gård nr. 8 Ustrup.

Børn: Peder 1779-1850 i gård nr. 1 Brørup

Gm. 2 Maren Jensdatter (1764-1845)

Børn: Jens 1785-

Margrethe 1788-

Rasmus 1789-1842

Hans 1794-

Søren 1797-

Maren 1800-

Ernst 1804-

i gården

gmd. i Brørup

GÅRD NR. 7

nuv. mat. nr. 6a

-1683: *Laurs Joensen* (-1683). Gm. 1 Valborg Hansdatter (-ca. 1659).

Børn: Joen ca. 1653-1718 i gård nr. 5 Hylke

Gm. 2 Onse Christensdatter (-1690).

Børn: Chresten ca. 1661-1717 i gård nr. 2 Båstrup

Rasmus ca. 1670-1725 i gården

Maren ca. 1664-

gm. Hans Olesen, Horndrup (Hunderup)

Karen ca. 1673-

gm. korporal Johan Danchell. 1717 kobbersmed i Randers (Hans Danch)

Jens ca. 1679-

i København

- 1690-1717: *Rasmus Laursen* (ca. 1670-1725). Gm. 1 Maren Pedersdatter (ca. 1669-1705).
 Børn: Onse ca. 1698 gm. Niels Andersen, Vrold
Laur ca. 1699-1766 i gården
 Maren 1705-
- Rasmus Laursen gm. 2 Anne Jensdatter (ca. 1682-1717). Datter af Jens Jensen, Emborg, Ry.
 Børn: Mette 1709-
 Maren 1712-
- 1717-1766: *Laur Rasmussen* (ca. 1699-1766). Gm. Maren Jensdatter (-1768).
 Børn: *Rasmus* 1724-1789 i gården
 Anne 1727 gm. og skilt fra Eske Pedersen i
 gård nr. 5
 Jens (÷ kirkebog) i Grumstrup og Brørup
 Chresten 1730- i Annexgården i Vrold
 Mette 1734-1801 i gården
- 1766-1784: *Rasmus Laursen* (1724-1789). Ugift.
- 1784-1800: *Jacob Andersen Stougd* tidligere ejer af gård nr. 1 Ustrup.
 Gm. Rasmus Laursens søster Mette. Ingen børn.
- 1800-1803: *Anders Jacobsen* (1775-1803). Jacob Andersens søn af 2. ægteskab.
 Gm. Inger Pedersdatter (1776-1855). Datter af Peder Olesen, gård nr. 3 Ustrup.
 Børn: Jacob 1801- stud. theol. i 1837
 Anders 1803- gdr. i Riis

HUS NR.1

Udlagt fra 1721 til ugedagsarbejde i slotshaven.

- 1713: *Peder Rasmussen* (ca. 1633-1713)
 Børn: Karen
 Rasmus ca. 1690-

- 1713-1736: *Niels Hansen Rye* (ca. 1676-1746). Gm. 1 Karen Pedersdatter (ca. 1679-1729).
 Børn: Hans 1714-
 Rasmus 1717-
 Niels Rye gm. 2 Cathrine Margrethe Henriksdatter fra Brørup.
 Ingen børn.
 Han afstår fæstet pga. fattigdom.

- 1736-1737: *Søren Hansen* (ca. 1675-1737). Han er aftakket rytter.

- 1738-1776: *Poul Mikkelsen* (1702-1776). Søn af hyrden i Båstrup Mikkel Poulsen.
 Gm. 1 Anne Knudsatter (1700-1754).
 Børn: Anne 1737-
       Mikkel 1743-
 Poul Mikkelsen gm. 2 Anne Mortensdatter (1729-1771).
 Børn: Anne 1755-
       Morten 1756-
       Anne 1761-
       Peder 1763-
 Poul Mikkelsen gm. 3 Bodil Rasmusdatter fra Gangsted. Hun dræber i 1777 sit barn født uden for ægteskab og anbringes i børnehøuset i København.

HUS NR. 2

Udlagt fra 1721 til ugedagsarbejde i slotshaven.

- : *Niels Mouritsen* (ca. 1633-1709). Gm. Maren Rasmusdatter (-1699)
- 1750: *Hans Sørensen* (ca. 1675-1750) fra Skanderborg, kaldes Skrædder.
 Gm. Maren Holgersdatter (ca. 1674-1749). Hendes stedfar er Jacob Mikkelsen i hus nr. 3 i Båstrup.
 Børn: Maren 1706- gm. sadelmager Hans Pedersen, Odder
       Holger 1708-1763 i huset
       Dorthe 1712- hospitalslem i København
       Anne 1715- gm. korporal Chr. Iversen, Tebstrup
       Søren 1723- toldbetjent i Norge
- 1750-1763: *Holger Hansen* (1708-1763). Gm. Johanne Jørgensdatter (1723-1774).
 Datter af Jørgen Mikkelsen i gård nr. 2 Båstrup. Ingen børn.
- 1764-1778: *Johan Allesen* (1741-1778). Søn af Alle Jensen, hmd. i hus nr. 4 i Båstrup. Udlært smed. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2 Anne Laursdatter (1747-1816). Datter af Laurs Rasmussen i gård nr. 1.
 Børn: Jens 1777-
       Søren 1778-
       Laurs 1778-
 Enken gm. Mikkel Rudolfsen, Skanderborg.
 Børn: Anne Johanne 1779-
       Rudolf 1780- hmd. i Hylke

HUS NR. 3

Udlagt til færgefart og postbefordring mellem Skanderborg og Horsens.

: *Holger*, kaldet Færgemand. Gm. Anne Jensdatter (ca. 1655-1723).

Børn: Maren ca. 1674-1749 gm. hmd. Hans Sørensen i hus nr. 2
Jens ca. 1693- nævnt 1700 i landeværnsmandtal

-1723: *Jacob Mikkelsen* (ca. 1664-1729). Gm. enken. Ingen børn.

Har bror Mikkel, hmd. i hus nr. 3 Ustrup.

1723-1742: *Anders Nielsen* (ca. 1696-1756) tidligere dragon. Gm. Mette Mogensdatter (ca. 1688-1781). Datter af hmd. Mogens Mikkelsen i hus nr. 3 Ustrup.

Børn: Mogens 1723-1766

i gård nr. 9 i Brørup

Niels 1726-1804

i gård nr. 4 i Brørup

Jacob 1729-1808

i gård nr. 1 i Ustrup og gård nr. 7 i

Båstrup

Anders Nielsen overtager 1742 gård nr. 9 i Brørup.

1742-1759: *Rasmus Andersen* (1718-1759). Gm. Anne Madsdatter, Båstrup.

Børn: Anders 1743-1824

i gård nr. 1 i Ustrup

Mads 1748-1796

snedker i Båstrup, derefter i gård

nr. 3 i Brørup

Karen 1750-

Søren 1756-

1759- : *Enken*

-1788: *Mads Rasmussen*, snedker (1748-1796). Gm. 1 Anne Laursdatter (1735-1786).

Se derefter gård nr. 3, Brørup.

HUS NR. 4

Udlagt til postbefordring mellem Skanderborg og Horsens.

-1732: *Jens Nielsen* (ca. 1655-1732). Søn af hmd. Niels Jensen, Båstrup.

Gm. Maren Christoffersdatter (ca. 1675-1727)

Børn: Niels 1700-

Sidsel 1704-1744

almisselem i Hylke

Anne 1709-

Søren 1711-

Christoffer 1712-

Jens Nielsen gm. 2 Karen Jensdatter, Båstrup. Ingen børn.

1732-1768: *Alle Jensen* (ca. 1687-1768) fra Skanderborg, tidligere dragon. Gm. Karen Madsdatter (ca. 1698-1778).

Børn: Karen 1733-1767

Jens 1736-1761

Johan 1741-1778

gm. hmd. Søren Sørensen, Ustrup
i Båstrup

hmd. i hus nr. 2 i Båstrup

1768-1778: *Enken*

Ustrup

STOUGÅRD

gård nr. 1, nuv. mat. nr. 1a

-1707: *Niels Jacobsen* (ca. 1648-1718). Gm. Karen Mikkelsdatter (ca. 1655-1704).

Børn: *Mikkel* ca. 1679-1750

Jacob ca. 1681-

Melchior ca. 1685-

Niels ca. 1693-

Anne Cathrine ca. 1694-

Cathrine ca. 1696-

Bodil ca. 1697-

Peder ca. 1698-

fæster af gården

korporal på Fyn

gårdmand i Landemærket,
København

1707-1746: *Mikkel Nielsen* (ca. 1679-1750). Gm. 1 Ingeborg Rasmusdatter fra gård nr. 4 (ca. 1679-1742).

Børn: Karen 1705-

Rasmus 1708-1773

Niels 1711-1782

Anne Margrethe 1716-

gm. Hans Jørgensen Munk, Ejer
gmd. i Bjerregård, Ustrupgård
nr. 9

gmd. i Kærsgård, Ustrup, gård
nr. 4

gift i København

Mikkel Nielsen gm. 2 Magdalene Nielsdatter (ca. 1707-1766). Datter af Niels Pedersen i Skanderborg Ladegård. Enke efter Rasmus Pedersen, Coldens Mølle. Ingen børn.

1746-1753: *Magdalene Nielsdatter*

- 1753-1777: *Jacob Andersen* (1729-1808). Søn af Anders Nielsen i gård nr. 9 i Brørup. Gift med enken. Ingen børn. Gm. 2 Maren Pedersdatter (1744-1777). Datter af Peder Hansen i gård nr. 6 Båstrup.
 Børn: Maren 1773-1835 gm. Mikkel Hansen, gård nr. 5 Båstrup
 Anders 1775-1803 gmd. i gård nr. 7 i Båstrup
 Jacob køber Stougård ved auktionen over ryttergodset i 1767. Sælger den 1777 og overtager gård nr. 7 i Båstrup.
- 1777-1785: *Chr. Hansen Nedergård* (1749-1801). Søn af Hans Pedersen i gård nr. 3, Brørup. Gm. Maren Olesdatter (1748-1825). Datter af Ole Pedersen i gård nr. 6 Ustrup. Mageskifter 1785 med Anders Rasmussen i gård nr. 1 i Brørup.
- 1785-1823: *Anders Rasmussen* (1743-1824). Søn af færgemand Rasmus Andersen i Båstrup. Gm. 1 Margrethe Nielsdatter (1736-1774). Ingen børn. Gm. 2 Karen Hansdatter (1754-1821). Datter af Hans Pedersen i gård nr. 3, Brørup.
 Børn: Rasmus 1776-1857 i gård nr. 5 Ustrup
 Søren 1779- i Serridslev
 Hans 1784-1852 i gård nr. 6 Ustrup
 Anders Jørgen 1787- i Saxild
 Anne 1791- gm. Erik Nielsen, Saxild
 Chresten 1794-1846 ejer af Stougård

LUNDGÅRD

gård nr. 2, nuv. mat. nr. 4a

- 1689: *Gl. Søren Gundersen*. Gm. Maren Sørens datter.
 Børn: Søren ca. 1661-1728 i gården
 Jørgen
 Gunde
 Karen
 Maren
- 1689-1724: *Søren Sørensen* (ca. 1661-1728). Gm. Sidsel Jensdatter (ca. 1672-1722)
 Børn: Mette 1700- gm. Jørgen Christoffersen i gård nr. 3 i Ustrup
 Jens 1701-1772 i gården
 Margrethe gm. Jørgen Jensen, Veng
 Rasmus 1704- dragon i 1728
 Søren 1709-

1724-1765: *Jens Sørensen* (1701-1772). Gm. Anne Christoffersdatter (ca. 1692-1750). Datter af Christoffer Jørgensen i gård nr. 3 Ustrup.

Børn: Anne 1726-

Søren 1731-1804 i gården

Christoffer 1735-

Cecilia 1738-1785 gm. Erik Christensen i gård nr. 3 i Brørup

1765-1804: *Søren Jensen* (1731-1804). Gm. Maren Christensdatter (1741-1791).

Børn: *Jens* 1765-

Karen 1777-

Chresten 1780-1861 i gården

ØSTERGÅRD

gård nr. 3, nuv. Østerløkke mat. nr. 3a

-1695: *Christoffer Jørgensen*. Gm. Anne Jensdatter (ca. 1651-1721).

Børn: *Johanne* ca. 1677-1709 gm. Rasmus Jørgensen, Bjødstrup

Maren ca. 1679- gm. Rasmus Pedersen, Vrold

Jens ca. 1682-1722

Jørgen ca. 1685- i gården

Berit ca. 1688- gm. kyrassér Iver Sørensen, Ustrup

Anne ca. 1692-1750 gm. Jens Sørensen i gård nr. 2

Ustrup

1695-1707: *Niels Jensen* (ca. 1665-1707) fra Gantrup, Voerladegård sogn.

Gm. enken. Ingen børn.

1707-1711: *Enken*.

1711- : *Jørgen Christoffersen* (ca. 1685-). Gm. Mette Sørensdatter (1700-). Datter af Søren Sørensen i gård nr. 2 i Ustrup.

Børn: *Christoffer* 1724-

Søren 1725-1788 gmd. i gård nr. 9 Brørup

Anne 1729- gm. Laurs Jørgensen, Katstrup

Cecilia 1732- tjener 1752 i Randers

Niels 1735- i gården

-1771: *Niels Jørgensen* (1735-). Gm. Anne Jeppesdatter, Tønning, enke efter Peder Møller, Brevad mølle.

1771- : *Søren Jensen*. Gm. Ellis Margrethe Jensdatter (ca. 1732-1806).

-1813: *Peder Olesen* (1743-1813). Gm. enken.

Børn: *Inger* 1776-1855

gm. 1 Anders Jacobsen gård nr. 7
Båstrup

gm. 2 Johannes Sørensen i gården

KJÆRSGÅRD

gård nr. 4, nuv. mat. nr. 6c

-1694: *Rasmus Sørensen* (-1694). Gm. Margrethe Mikkelsdatter (ca. 1639-1734).

Børn: Ingeborg ca. 1679-1742 gm. Mikkel Nielsen i gård nr. 1 i Ustrup
 Maren gm. hmd. Johan Jørgen Henriksen Brørup

1694-1731: *Søren Rasmussen* (ca. 1660-1738) fra Falling. Gm. enken. Ingen børn.

1731-1776: *Niels Mikkelsen* (1711-1782). Søn af Mikkel Nielsen i gård nr. 1. Gm. Kirsten Sørensdatter (1710-1775). Datter af Søren Mortensen i gård nr. 3 Båstrup.

Børn: Søren 1732-1802 i gård nr. 4 Brørup
 Margrethe 1735-1774
 Mikkel 1739-1774 i gården
 Rasmus 1749- i gård nr. 4 i Brørup.
 Død i Ørritslev.

1776-1779: *Mikkel Nielsen* (1739-1779). Gm. Ingeborg Hansdatter (1753-). Datter af Hans Pedersen i gård nr. 3 Brørup.

Børn: Hans 1779- iflg. skifte 1779 født 1776

1779-1783: *Jens Pedersen* fra Overby, Kattrup. Gm. enken. Ingen børn. Hovedparcellen solgt til Mikkel Jensen 1783.

1783-1804: *Mikkel Jensen* (1741-1804). Gm. 1 Karen Christensdatter (1756-1794).

Børn: Christen 1790-
 Jens 1792

Gm. 2 Helene Jensdatter (1765-1804)

Børn: Cathrine 1798-

TOFTLUND

gård nr. 5, nuv. mat. nr. 6a

-1695: *Peder Sørensen* (-1695). Gm. Anne Jensdatter (-1690). Hun har af sit første ægteskab børnene Rasmus Jensen og Maren Jensdatter.

Børn: Søren ca. 1674-1754 i gården
 Jens ca. 1678-1752 i gård nr. 6 i Ustrup
 Peder Sørensen gm. 2 Karen Rasmusdatter (-1695). Ingen børn.
 Trolovet med en pige fra Gjesing, datter af Jørgen Sørensen, men død inden brylluppet.

- 1695-1754: *Søren Pedersen* (ca. 1674-1754). Gm. Anne Jørgensdatter, søster til hans fars trolovede (ca. 1674-1761).
 Børn: Anne 1698-1736 gm. Søren Gantrup i gård nr. 2 Hylke
 Karen 1706-
 Johanne 1709- gm. Peder Christensen, Vitved
 Maren 1711-1779 gm. Mikkel Hansen, ejer af gården i gården
 Jørgen 1717-1755
- 1754-1755: *Jørgen Sørensen* (1717-1755). Ugift.
- 1755-1772: *Mikkel Hansen* (1707-1772). Søn af Hans Mikkelsen i gård nr. 10 i Brørup. Gm. Maren Sørensdatter (1711-1779). Ingen børn.
- 1772-1796: *Søren Pedersen* (1747-1796). Søn af Peder Hansen i gård nr. 6, Båstrup. Gm. 1 Bodil Sørensdatter (1729-1772). Datter af Søren Gantrup i gård nr. 2, Hylke. Ingen børn. Gm. 2 Anne Mikkelsdatter (1747-1788). Datter af Mikkel Jørgensen i gård nr. 2 Båstrup.
 Børn: Mikkel Hansen 1774-
 Rasmus 1776-
 Peder 1779-
 Mikkel Jørgensen 1783-1796
 Anne 1787-
 Gm. 3 Cecilie Anne Benjaminsdatter. Kaldes Ciliane Selmersdatter (1767-1803). Datter af vagtmester Benjamin Selmer og Anne Cathrine Winther, Stilling.
 Børn: Anne Cathrine 1791-

AGERSHØJ

gård nr. 6, nuv. mat. nr. 5a

- 1700: *Rasmus Rasmussen*. Gm. Bodil Christensdatter.
 Børn: Rasmus gmd. i Kattrup
 Chresten ca. 1674-1705 i gården
- 1700-1705: *Chresten Rasmussen* (ca. 1674-1705). Gm. Maren Jørgensdatter (ca. 1685-1748).
 Børn: Bodil 1702-
 Maren 1705-1784 gm. Mathias Christoffersen, hmd. i Ustrup hus nr. 3
- 1706-1742: *Jens Pedersen* (ca. 1678-1752). Søn af Peder Sørensen i gård nr. 5 i Ustrup. Ægter enken.
 Børn: Anne 1708-
 Peder og Inger 1713-

- 1742-1777: *Ole Pedersen* (ca. 1709-1777). Gm. datter Inger.
 Børn: Peder 1743-1813 gmd. i gård nr. 3 i Ustrup
Jens 1746-1828 i gården
 Maren 1748-1825 gm. Chr. Hansen Stougård i gård
 nr. 1 i Ustrup og Brørup nr. 1
- 1777-1810: *Jens Olesen* (1746-1828). Gm. Anne Marie Jørgensdatter, Ørritslev
 (1760-1851).
 Børn: *Ole* 1780-1851 i gården
Jørgen 1783- gmd. i Kattrup
Gertrud 1791-1820 i gården

MØLLERSMINDE

gård nr. 7, nuv. mat. nr. 2a

- 1700: *Unge Søren Gundersen*. Gm. Mette Jørgensdatter (ca. 1647-1745). Dat-
 ter af Jørgen Gregersen og Maren Christensdatter.
 Børn: *Rasmus* ca. 1679-1703 fæster af den halve gård
 Boel gm. Mads Nielsen, Elling
 Johanne gm. Jens Eskesen, Elling
Jørgen ca. 1681-1731 i gården
 Karen ca. 1683-1754 gm. Hans Mikkelsen, Brørup i
 gård nr. 10
 Maren ca. 1684-1769 gm. Jens Knudsen, Elling
- 1700-1703: *Rasmus Sørensen* (ca. 1679-1703). Fæster halvparten. Dør ugift.
- 1703-1731: *Jørgen Sørensen* (ca. 1681-1731). Fæster broderens halvpart og i 1708
 hele gården. Gm. Maren Christensdatter, d. af Chr. Rasmussen i Skan-
 derborg Ladegård.
 Børn: Jacob 1708- købmand i Horsens
Rasmus 1711-1794 i gården
 Johanne 1713-1775 gm. Søren Rask, Ringkloster og ef-
 ter hans død med Søren Olesen.
 Død i Hørning.
 Mette 1717- g. i Holland
 Maren 1720- gm. Chr. Nielsen og efter hans død
 med Ulrik Bruun, Skanderborg
 Bodil 1723- gm. Rasmus Iversen, Hørning

1731-1760: *Enken Maren Christensdatter*.

- 1760-1782: *Rasmus Jørgensen* (1711-1794). Gm. *Anne Marie Nielsdatter* (1747-
). D. af *Niels Poulsen, Jordbjerggård*. Ingen børn.
- 1782-1800: *Rasmus Eskesen* (1747-1800) fra *Elling*. Gm. 1 *Margrethe Christensdatter* fra *Elling* (-1785). Ingen børn. Gm. 2 *Anne Cathrine Jonasdatter, Østbirk* (1764-
).
Børn: *Anne Margrethe* 1786-
Bodil Marie 1793-1824 i gården
Eske 1798- i Mosholdt 1824

USTRUPGÅRD

gård nr. 8, nuv. mat. nr. 7a

- 1699: *Rasmus Sørensen*. Mageskifter sit fæste med *Peder Christensen* i *Hornstrup, Tåning*.
- 1699-1706: *Peder Christensen* (ca. 1664-1706) fra *Kattrup*. Gm. *Boel Pedersdatter* (ca. 1655-1729). Ingen børn.
- 1706-1734: *Søren Jensen Winther* (ca. 1676-1734) fra *Grumstrup*. Gm. enken. Ingen børn. *Søren Winther* gm. 2 *Mette Pedersdatter* (ca. 1702-1773).
Børn: *Bodil* 1731-1746
Kirsten 1733-
- 1734-1774: *Laur Andersen Winther* (ca. 1700-1774) fra *Kattrup*. Gm. enken.
Børn: *Anne Kirstine* 1739-1796 gm. *Stefan Jørgensen* og *Jens Jørgen Zachariassen* i gården
Anne gm. *Jørgen Sørensen, Ørritslev*
Margrethe 1754-1781 gm. *Thomas Pedersen* i gård nr. 6 i *Båstrup*
- 1774-1775: *Arvingerne*.
- 1775-1779: *Stefan Jørgensen* (1747-1779) fra *Ørskov, Ørritslev*. Gm. datter *Anne Kirstine*. Ingen børn.
- 1779-1791: *Jens Jørgen Zachariassen* (1747-1791). Gm. enken. Ingen børn.
- 1791-1797: *Enken Anne Kirstine Winther*.
- 1797-1800: *Erik Møller*. Køber ved auktion. Gm. *Louise Åstrup*.
Børn (født i *Hylke*):
Janus Steensen 1797-

BJERREGÅRD

gård nr. 9. Nedlagt 1775

-1714: *Niels Thomsen* (ca. 1640-1736). Lægsmand.

Børn: Thomas 1683-1706

Bodil

gm. Rasmus Jørgensen, Bjødstrup

*Kirsten*1714-1728: *Søren Pedersen* (ca. 1673-1753). Gm. *Kirsten Nielsdatter*.

Børn: Peder 1719-

Maren 1722-1743

Thomas 1723-

1728-1768: *Rasmus Mikkelsen* (1708-1773). Søn af *Mikkel Nielsen* i gård nr. 1 i *Ustrup*. Gm. *Anne Christensdatter*.

Børn: Søren 1730-1752

Ingeborg 1732-1757

Mikkel 1735-1808almisselem i *Ustrup**Anne Margrethe* 1742-*Anders* 1747-1768-1773: *Mikkel Rasmussen* (1735-1808). Ikke tinglæst skøde på gården. Sælger den til sin bror. Han bor nogle år i *Kattrup* og flytter som enkemand til *Hylke sogn* med søn *Rasmus*, hvor han dør som almisselem. Sønnen får i 1830 fattighjælp i *Tønder*.1773-1775: *Anders Rasmussen* (1747-). Får 1775 kgl. bevilling til at sælge gården til udparcellering til de andre gårdmænd i byen imod, at de opretter to husmandssteder. Gården deles i 7 parceller. *Anders* flytter til *Horsens*, hvor han lever »i yderste fattigdom«.

HUS NR. 1

: *Søren Hjulmand*. Gm. *Maren Nielsdatter* (ca. 1620-1704).

Børn: Niels

avlskar i præstegården 1704

Jørgen

ifl. fæsteprotokol død 1711

Søren-1711: *Jørgen Sørensen* (-1711).1711- : *Søren Sørensen*, kaldet *Hjulmand*. Gm. *Anne Bertelsdatter* (-1750).

Børn: Niels 1708-1755

i gård nr. 4, *Brørup**Kirsten*gm. soldat *Anders Pedersen*,*Ustrup*

-1767: *Peder Sørensen Leth.*

1767- : *Niels Jensen.*

HUS NR. 2

nuv. mat. nr. 11a (under Stougård)

Indtil 1718 er det et øde byggested.

1718-1764: *Niels Jensen* (Emersen, Embertsen) (ca. 1679-1765). Han får af sessionen 4 års skattefrihed til at genopbygge huset. Gm. Johanne Mogensdatter (ca. 1686-1776).

Børn: *Dorthe* 1719-1803 i huset

Mikkil 1722-

Jens 1734- i Skanderborg, kaldes Ustrup

1764-1791: *Lauris Jørgensen* (1736-1791) fra gård nr. 5, Hylke. Gm. datter *Dorthe*. Ingen børn. Han kaldes med sin svigerfars navn, *Emersen* eller *Embertsen*. Da hans kone dør, er hun opholdskone i Stougård.

1791-1796: Ejeren af Stougård.

HUS NR. 3

nuv. mat. nr. 12a

-1726: *Mogens Mikkelsen.*

Børn: *Johanne* ca. 1686-1776

Mette ca. 1688-1781

Chresten ca. 1693-1779

gm. hmd. *Niels Jensen*, hus nr. 2

gm. *Anders Nielsen* i hus nr. 3 Båstrup

gmd. i gård nr. 8 Brørup

1726-1753: *Mathias Christoffersen* (ca. 1691-1753). Gm. *Maren Christensdatter* (1705-1784). Datter af Chr. Rasmussen i gård nr. 6 Ustrup. Skrædder.

Børn: *Christoffer* 1732-

Christen 1736-

Berethe 1738-1765

Jørgen 1743-

Søren 1747-

Maren 1750-

1753-1755: *Enken.*

- 1755-1771: *Chresten Rasmussen* (1718-1771). Søn af Rasmus Chrestensen i gård nr. 5 Båstrup. Gm. Karen Andersdatter (1726-) fra Ørskov.
 Børn: Rasmus 1760- i Ørritslev
       Anne 1763-
       Juliane Charlotte gm. Jørgen Laursen fra gård nr. 1 i
       1767-1853 Båstrup
- 1771-1796: *Ole Christensen* (-) fra Ørritslev. Væver og husmand.
 Gm. enken.
- 1796-1833: *Jørgen Laursen* (1763-1834). Gm. datter Juliane Charlotte.

HUS NR. 4

Beboes af byens smed indtil 1731.

- 1724: *Søren Jørgensen* (ca. 1645-1727). Gm. 1 Anne Rasmusdatter (-1690).
 Børn: Ingeborg ca. 1681-
       Johanne ca. 1684-
       Karen ca. 1686-
       Jørgen ca. 1690-
 Gm. 2 Karen Andersdatter.
- 1724-1729: *Jørgen Sørensen* (ca. 1690-).
- 1729-1731: *Niels Jacobsen* (ca. 1690-). Opgiver fæstet, da »han ej derved kan sig ernære«.
- 1731-1752: *Rasmus Nielsen* (ca. 1683-1772).
 Børn: Maren gm. Niels Pedersen, Ørskov
       Rasmus 1721-1795
- 1752-1795: *Rasmus Rasmussen* (1721-1795). Skrædder og spillemand. Gm. Anne Jensdatter (1712-1787).
 Børn: Niels 1753-
       Rasmus 1758-1821 hmd. og spillemand i Brørup
       Berethe 1760-

Hylke

PRÆSTEGÅRDEN

Gård nr. 1

GANTRUPGÅRD

gård nr. 2, nuv. mat. nr. 3a

Helgård indtil 1734, da den bliver delt i 2 gårde.

-1694: *Søren Jørgensen* (-1694). Gm. 1 *Anne Albrechtsdatter* (-1688).
Ingen børn. Gm. 2 *Maren Nielsdatter*.

Børn: *Maren* gm. kyrassér *Søren Hansen*, Grumstrup

1694-1715: *Niels Sørensen* (ca. 1641-1715) fra Gantrup, Voerladegård. Gm. enken.

Børn: *Anne* ca. 1694-1765 gm. *Jørgen Joensen* i gård nr. 5
Hylke

Søren ca. 1695-1771 i gården

Anders 1698- i Hylke 1730

Peder 1701- bor i Båstrup 1738, ugift

Karen bor i Tebstrup 1722

Maren 1703-

1715-1717: *Enken*

1717-1734 *Søren Nielsen* (ca. 1695-1771). Fæster af hele gården 1717-1734. 1734-
(47): 1747 af den halve gård. Gm. 1 *Bodil Jørgensdatter* (ca. 1696-1728).

Børn: *Niels* 1721-1778 i Ørskov, Ørritslev

Gm. 2 *Anne Sørensdatter* (1698-1736). Datter af *Søren Pedersen* i gård
nr. 5 Ustrup.

Børn: *Bodil* 1729-1772 gm. *Søren Pedersen* i gård nr. 5
Ustrup

Karen 1733- gm. skrædder *Anders Jensen*,

Margrethe 1734-1819 Brørup, hus nr. 6

Gm. 3 .... *Hansdatter*.

Børn: *Anders* 1742-

- 1734-1748: *Niels Mikkelsen* (ca. 1686-1754) fra Hvolbæk, Fruering sogn. Overtager halvdelen af gården. »Han kunne ikke formåes hele gården at antage pga. dens slette tilstand«. Gm. 2 Berthe Olesdatter (ca. 1690-1772).
 Børn: Mikkel og
       Jacob
       Ole
       Anne 1715-1810   gm. Mads Nielsen fra Horndrup
       Berthe   -1772   ugift
- 1748-   : *Mads Nielsen* (ca. 1709-1794) fra Horndrup, Tåning sogn. Gm. datter Anne. Han kaldes Bødker.
 Børn: *Niels* 1746-1808
       Ole 1749-   flytter til Hem
       Erik 1759-1783
- 1784: *Ole Madsen* (1746-   ). Flytter til Hem.
- 1784-1804: *Niels Madsen*.

GÅRD NR. 3

Tidligere halvpart af Gantrupgård.

Se denne indtil 1747.

- 1747-1761: *Søren Sørensen Tykjær* (1709-1761) fra Brørup. Gm. Anne Mikkelsdatter (1714-1786). Datter af Mikkel Olsen i gård nr. 6 Båstrup.
 Børn: Maren 1736-
       Kirsten 1747-1787
       Niels 1749-1793
       Søren 1752-1773   almisselern
- 1761-1788: *Rasmus Jørgensen* (1733-1802). Smed i Hylke. Gm. Anne Pedersdatter, Hylke (1734-1816). Datter af Peder Rasmussen i gård nr. 7.
 Børn: Anne Kirstine 1764-
       Peder 1765-1812
- 1788-1792: *Peder Rasmussen* (1765-1812). Sælger 1792 2 tdr. hartkorn til Niels Madsen, der ejer den anden halvgård og 1-3-2-0 tdr. hartkorn til Rasmus Jochumsen. Derefter i Hylkegård. Gm. Anne Marie Pedersdatter (-1841).
 Børn: Margrethe 1795-
       Anne 1797-1866   gm. Niels Jensen, Hylke
       Peder 1801-   i Hylkegård
- 1793-1804: *Niels Madsen*. Se gård nr. 2.

HYLKEGÅRD

gård nr. 4, nuv. mat. nr. 4a

-1706: *Mikkel Jensen* (ca. 1647-1714). Kaldes lige så ofte Hansen. Gm. enken Agnethe Mikkelsdatter (ca. 1640-1705). Ingen børn.

Agnethes børn af 1. ægteskab:

Jens Rasmussen ca. 1665-	i Borup
<i>Chresten Rasmussen</i> ca. 1668-1742	i gården
Maren Rasmusdatter ca. 1669-	i Holland 1705
Mikkel Rasmussen	Ladefoged i Skanderborg ladegård
Maren Rasmusdatter ca. 1671-	hjemme i 1705
Peder Rasmussen ca. 1673-	tjener hos major Brockdorff i Hindsholm

1706-1742: *Chresten Rasmussen* (ca. 1668-1742). Gm. 1 Bodil Pedersdatter (ca. 1689-1728). Datter af Peder Pallesen, Skanderborg.

Børn: Agnethe 1714-

Chresten Rasmussen gm. 2 Anne Andersdatter (ca. 1705-1765).

Børn: Bodil 1731-1789	i Brørup Vestergård, gård nr. 9
Kirsten 1733-	gm. Østen Lauritsen kaldet Snedker, Brørup, senere Fillerup
Karen 1739-1813	husjomfru på Matrurup

1742-1778: *Peder Nielsen* (ca. 1715-1778) fra Kattrup. Gm. enken.

Børn: Maren 1746-1774 gm. Rasmus Jensen Wissing, Hylke

Peder Nielsen gm. 2 Johanne Knudsdatter (1737-1826)

Børn: Anne 1768-

Anne Marie 1770-1808	gm. 1 Jens Due, Bukballe
	gm. 2 Mikkel Pedersen, Bukballe
Karen 1775-	gm. Jens Frandsen i gård nr. 2

Peder 1779-

1778-1784: *Niels Madsen* (1746-1808). Gm. enken. Søn af Mads Nielsen i gård nr. 2, som han overtager 1784.

1784-1792: *Søren Mikkelsen* (ca. 1747-)). Fra Røde Mølle, Skårup. Gm. Margrethe Frandsdatter (ca. 1748-).

Børn (født i Hylke):

Maren 1783-
Bodil 1787-
Marianne 1790-

1792-1812: *Peder Rasmussen* (1765-1812). Se gård nr. 3.

GÅSHOLM

gård nr. 5 (2. halvgård) nedlagt 1789

-1718: *Joen Laursen* (ca. 1653-1718). Søn af Laurs Joensen i gård nr. 7 i Båstrup. Gm. 1 Kirsten Nielsdatter (-1684).

Børn: Anne 1683-1705

Gm. 2 Sidsel Jørgensdatter (ca. 1658-1741).

Børn: *Jørgen* ca. 1697-1766 i gården

1718-1766: *Jørgen Joensen* (ca. 1697-1766). Gm. Anne Nielsdatter Gantrup (ca. 1694-1765). Datter af Niels Sørensen i gård nr. 2 i Hylke.

Børn: Kirsten 1721-

Sidsel 1722-1761

Joen 1725-1797

Maren 1727-1806

almisselem, vanfør i alle lemmer

i gården

gm. indsidder Chr. Nielsen,

Båstrup

Niels 1731-1755

Margrethe 1753-

Laurs 1736-1791

Anders 1738-

hmd. i Ustrup

i Grumstrup

1766-1781: *Joen Jørgensen* (1725-1797). Gm. Anne Pedersdatter (1742-1798). Datter af Peder Rasmussen i den anden halvgård. Ingen børn.

1781-1783: *Anders Jørgensen* (1738-). Ovensvørgens bror. Gm. Anne Knuds-
datter, enke efter Rasmus Mikkelsen i Hylke mølle. Ingen børn. Flytter
til Grumstrup.

1783-1789: *Steffen Rasmussen* (1751-). Gm. Mette Sørensdatter. 1791 ejer af
»Dueholm« på Grumstrup mark.

Børn (født i Hylke):

Karen 1783-

Søren 1785-

1789- : *Andreas Worch* i Hylke mølle. Bygningerne med undtagelse af stuehu-
set nedbrydes, og jorden lægges til møllen.

GÅSHOLM

gård nr. 6 (1. halvgård) nuv. mat. nr. 8a

-1702: *Peder Jørgensen* (ca. 1632-1705). Gm. Maren Rasmusdatter (ca. 1645-
1719).

Børn: Sidsel

gm. skomager Søren Christensen,

Århus

Anne ca. 1674-1740

gm. Jørgen Nielsen

- 1702-1706: *Jørgen Nielsen* (ca. 1660-1706) fra Båstrup. Gm. datter Anne.
 Børn: Niels 1704-
       Peder 1706-
- 1706-1722: *Jørgen Laursen* (ca. 1671-1722) fra Grumstrup. Gm. enken.
 Børn: Mette 1708-1769   i gården
       Jørgen 1711-   i Tebstrup
       Laurs 1713-1732
       Peder 1717-   skrædder i København
       Maren 1721-1735
- 1722-1729: *Enken*.
- 1729-1741: *Mikkel Frandsen* (ca. 1700-1741) fra Vrold. Gm. datter Mette. Ingen børn. Enken gm. Peder Rasmussen.
- 1741-1754: *Peder Rasmussen* (ca. 1710-1754) fra Svinsager. Gm. enken.
 Børn: Anne 1742-1798   gm. Joen Jørgensen i den anden halvård
       Mikkel 1744-   i gård nr. 10 Brørup
       Rasmus 1746-
- 1754-1788: *Jørgen Nielsen* (1721-1788). Søn af Niels Sørensen i gård nr. 1 i Brørup. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2 Sidsel Jørgensdatter (1739-1808) fra Bjestrup.
 Børn: Maren 1774-
       Mette 1777-1840   i gården
- 1788-1808: *Niels Hansen* (1758-1840). Søn af Hans Nielsen i gård nr. 5 Båstrup. Gm. enken. Ingen børn.

ASKLUND (VISGÅRD)
 gård nr. 7, nuv. mat. nr. 5a

-1694: *Anders Nielsen*. Gm. Anne Thomasdatter (ca. 1656-1718).
 Børn: *Ellen* ca. 1684-1730   i gården

1694-1705: *Jens Nielsen* (ca. 1660-1705). Gm. enken. Han er bror til Jørgen Nielsen i Gåsholm. Ingen børn.

- 1705-1745: *Peder Rasmussen* (ca. 1675-1745). Søn af Rasmus Jørgensen i gård nr. 1 i Båstrup. Gm. steddatter Ellen Andersdatter.
 Børn: Anne 1713-
       Maren 1721-1743
       Karen 1724-
       Rasmus 1728-
 Gm. 2 Anne Christendatter (1709-1777). »Mikkels tjenestepige i Ustrup«.
 Børn: Anne 1734-1816   gm. Rasmus Jørgensen i gård nr. 3
- 1745-1777: *Søren Mikkelsen* (1726-1800). Søn af Mikkel Jensen i gård nr. 9 i Hylke.
 Gm. enken.
 Børn: Karen 1746-1810   gm. Søren Laursen i gård nr. 9
   Hylke
       Margrethe 1748-
       Peder 1755-1789   i gården
- 1777-1789: *Peder Sørensen* (1755-1789). Gm. Maren Rasmusdatter (1759-1843).
 Børn: Anne Margrethe 1780-
       Rasmus 1783-

NEDLAGT HALVGÅRD

gård nr. 8 (halvpart af Asklund) nu under Hylke mølle

- : *Anders Rasmussen* (ca. 1639-1719). Gm. Dorthe Poulsdatter (ca. 1628-1714).
- 1734: *Niels Pedersen*, kaldes Bokrog. Både han og hans kone kaldes gamle i sessionsprotokollen i 1734. Ingen børn nævnes.
- 1734- : *Mikkel Sørensen* (1701-1788). Gm. Anne Mikkelsdatter (1720-1779).
 Datter af Mikkel Jensen i gård nr. 9 i Hylke.
 Børn: Anne 1737-
       Søren 1740-1810   i gården
       Karen 1743-   gm. Johannes Weibol
       Maren 1746-
       Jens 1752-
- 1810: *Søren Mikkelsen* (1740-1810). Gm. Ellen Simonsdatter (1751-1834).
 Børn: *Simon* 1779-1832   i gården
       Mikkel 1781-
       Johannes 1784-   i gård nr. 3 Ustrup

- 1810-1830: *Simon Sørensen* (1779-1832). Ugift. Da han sælger gården, beholder han en parcel, som han bebygger. (Mat. nr. 6b).
- 1830-1836: *Jens Pedersen Smed* (1793-). Gm. *Anne Kirstine Christensdatter*. De flytter til Viby mark ved Århus.
- 1836- : *Søren Friis* i Hylke mølle, under hvilken gården lægges.

OVERGÅRD

gård nr. 9, nuv. mat. nr. 10a

- 1691: *Niels Eskesen* (-1691). Gm. 1 *Maren Hansdatter* (-1687). Ingen børn. Gm. 2 *Anne Nielsdatter* (ca. 1650-1729). Hendes søstre er gift med *Søren Jensen* i gård nr. 1 i Brørup og *Niels Sørensen* i gård nr. 2 i Hylke.
Børn: *Maren* ca. 1682-1743 gm. *Mikkel Olsen* i gård nr. 6
Båstrup
- 1691-1695: *Søren Hansen* fra Voerladegård. Gm. enken.
Børn: *Karen* 1693- i gården
- 1696-1729: *Søren Hansen* (ca. 1666-1736) fra Grumstrup. Gm. enken. Ingen børn.
- 1729-1759: *Mikkel Jensen* (ca. 1683-1777). Gm. datter *Karen*.
Børn: *Anne* 1720-1779 gm. *Mikkel Sørensen* i gård nr. 8
Hylke
Søren 1726-1800 i gård nr. 7 Hylke
Maren 1729- gm. *Rasmus Pedersen*, Yding
- 1759-1775: *Rasmus Pedersen* (1723-1775) fra Yding. Gm. datter *Maren*.
Børn: *Maren* 1761-
Peder 1762-
Karen 1769-
- 1775-1777: *Enken*.
- 1777-1805: *Søren Laursen* (1751-1805). Søn af *Laurs Rasmussen* i gård nr. 1 i Båstrup. Gm. *Karen Sørensdatter* (1746-1810). Datter af *Søren Mikkelsen* i gård nr. 7 i Hylke. Ingen børn.

TIDLIGERE HALVPART AF OVERGÅRD

gård nr. 10. Nedlagt 1873. Mat. nr. 9a.

-1708: *Niels Sørensen* (ca. 1641-1716). Gm. Maren Jensdatter (ca. 1635-1719).
Datter af Jens Møller i Røde mølle, Fruering sogn.

Børn: Søren

Jens ca. 1681	dragon
<i>Kirsten</i> ca. 1682-1760	i gården
Maren	
Anne	

1708-1738: *Mads Nielsen* (ca. 1670-1744) kaldes Rytter. Gm. datter Kirsten.

Børn: *Inger* 1712-1790 i gården

1738-1760: *Jens Rasmussen* (ca. 1698-1760) fra Vitved. Gm. datter Inger.

Børn: Karen 1740-

Kirsten 1745-

Mads 1749-1826 i gården

1760-1788: *Anders Mortensen* (1717-1790). Gm. enken. Ingen børn.

1788-1812: *Mads Jensen* (1749-1826). Gm. Anne Rasmusdatter (1747-1818). Datter af Rasmus Sørensen i gård nr. 7 Brørup.

Børn: *Anders* 1785-1860

HYLKE MØLLE

nuv. mat. nr. 6c og 7b

-1722: *Jens Nielsen* (Jensen) (ca. 1658-1739). Gm. Karen Pedersdatter.

Børn: Jens 1696-1712 druknet i Skanderborg sø

Jens Møller opgiver fæstet pga. »uformuenhed«.

1722-1734: *Søren Nielsen* (ca. 1672-1734) fra Skanderborg. Gm. Karen Rasmusdatter. Ingen børn.

1734-1760: *Rasmus Sørensen* (ca. 1705-1760). Tidligere dragon. Gm. 1 Ellen Laursdatter fra Voerladegård, død 1739. Ingen børn. Gm. 2 Abelone Jørgensdatter (ca. 1698-1776). Ingen børn.

1760-1764: *Enken*.

- 1764-1781: *Rasmus Mikkelsen* (1732-1782). Søn af Mikkel Jørgensen i gård nr. 2 i Båstrup. Gm. Anne Knudsdatter, enkens søsterdatter (ca. 1738-1805).
 Børn: *Rasmus* 1767-1799   ejer af møllen
       Anne Marie 1770-
       Mikkel 1774-
       Knud 1779-
 Rasmus køber møllen ved auktion i 1767. Han sælger 1781 og køber halvparten af boelstedet Bukballe. Idømmes 1781 to års tugthus, men dør kort tid efter i tugthuset. Enken gift med Anders Jørgensen, søn af Jørgen Joensen i gård nr. 5 i Hylke.
- 1781-1783: *Hans Ole Thorn* (-1783). Gm. Else Christensdatter.
 Børn (født i Hylke):
       Johanne 1781-
       Hans 1784-
- 1783-1785: *Jørgen Ditlev greve af Trampe*.
- 1785-1798: *Andreas Worch*, fra Nybro mølle.
 Børn (født i Hylke):
       Anne Kirstine 1785-
       Johannes 1786-
- 1798-1799: *Rasmus Rasmussen* (1767-1799). Søn af tidligere ejer Rasmus Mikkelsen. Ugift.

JORDBJERG GÅRD

- 1699: *Lauris Eriksen* (-1699). Gm. 1 *Karen Nielsdatter* (-1684).
 Børn: *Maren* 1664-   gm. *Rasmus Olesen*, Hunderup
       Anne Cathrine 1677-
       Erik ca. 1680-
- Lauris Eriksen* gm. 2 *Maren Mortensdatter* (-1707).
 Børn: *Morten* 1691-
       Else Kirstine 1696-

1699-1719: *Niels Poulsen* (1677-1719) fra Nølev. Gm. enken. Ingen børn. Gm. 2
Anne Laursdatter Dam (1684-1764).

Børn: Maren -1747

gm. Rasmus Nielsen Tambour
i Hylke

Anne 1711-1732

gm. kyrassér Morten Andersen
Kjær

Poul 1714-

i Jordbjerggård

Laurits 1716-1789

husmand i Hylke

Anne Marie 1719-1796

gm. Rasmus Jørgensen i gård nr. 2
Ustrup

Jens 1723-

1719-1721: *Enken Anne Laursdatter*.

1721-1742: *Søren Ibsen* (1683-1778). Gm. enken. Ingen børn, der lever.

1742- : *Poul Nielsen* (1714-). Gm. Else Cathrine Jacobsdatter fra Nissum-
gård (1706-). De flytter til Horsens.

Børn: Maren 1745-

Marie Anne 1747-

-1779: *Hans Nørlem*, mønsterskriver, kommer fra Bygholm mølle. Flytter fra
Jordbjerggård til Århus.

1779- : *Mathias Marcussen*.

-1788: .... *Benzon*.

1788-1821: *Peder Rasmussen Daugård*. Gm. 1 Abelone Eriksdatter.

Børn: Mette Kirstine 1791-

gm. 1 Jens Rasmussen, gård nr. 1
i Ringkloster

Peder Daugård gm. 2 Sophie Hedevig Woetmann. De flytter 1821 til
Horndrup, Tåning.

Brørup

NEDERGÅRD

gård nr. 1, nuv. mat. nr. 1 b

- 1679-1700: *Søren Jensen* (ca. 1643-1707) fra Hylke. Gm. Margrethe Nielsdatter.
 Børn: *Niels* ca. 1681-1765 i gården
     Johanne gm. Jens Rasmussen og Mogens
                         Jensen i gård nr. 2 i Brørup
     Maren gm. Peder Christensen, Katstrup
     Karen gm. Jørgen Pedersen, Møballe
     Anne ca. 1694-1707 død sammen med Søren Jensen
- 1700-1760: *Niels Sørensen* (ca. 1681-1765). Gm. Sidsel Jørgensdatter (ca. 1680-1761).
 Børn: *Johanne* 1709-1790 gm. Rasmus Sørensen i gård nr. 7
   i Brørup
     Søren 1718-1779 i gården
     Jørgen 1721-1788 gmd. i gård nr. 5 Hylke
     Margrethe 1723-
- 1760-1774: *Søren Nielsen* (1718-1779). Gm. Anne Christensdatter (ca. 1722-1787)
 enke fra gård nr. 3 i Brørup
 Børn: *Hans* 1767-
- 1774-1785: *Anders Rasmussen*. Se gård nr. 1 Stougård i Ustrup. Gm. Søren Nielsens
 stedatter *Karen* Hansdatter (1754-1821).
 Børn: Se Stougård.
- 1785-1801: *Chresten Hansen Stougård* (1749-1801). Søren Nielsens stedson, indtil
 1785 ejer af Stougård, som han mageskifter med Anders Rasmussen.
 Gm. *Maren* Olesdatter (1748-1825). Datter af Ole Pedersen i gård nr. 6
 Ustrup.
 Børn: *Anne* 1779-1815 gm. Peder Thomsen i gården
     Ole 1780-
     Maren 1782-1841 Efter søsterens død gm. Peder
                                     Thomsen
     Hans 1785-
     Søren 1789-

ØSTERGÅRD

gård nr. 2, nuv. mat. nr. 2a og 1a

-1707: *Jens Rasmussen* (ca. 1656-1707). Kaldes Unge Jens Rasmussen. Søn af Rasmus Laursen Smed i gård nr. 3 Brørup. Gm. Anne Pedersdatter, datter af Peder Pedersen, Tykjær, gård nr. 6 Brørup.

Børn: Peder ca. 1682-1742 hmd. i Brørup
 Anne ca. 1686-1707 død sammen med Jens Rasmussen
 Maren ca. 1689-

Gm. 2 Johanne Sørensdatter fra gård nr. 1 i Brørup.

Børn: Søren 1704-1707 død sammen med Jens Rasmussen
 Anne 1707- gm. hmd. Rasmus Jokumsen, Brørup

1707-1742: *Mogens Jensen* (ca. 1671-1753). Gm. enken.

Børn: Maren 1708-
Margrethe 1713-1784 gm. *Niels Pedersen Møller* i gården
 Jens 1718-1741
 Søren 1722-1766 almissemænd
 Maren 1726-

1742-1773: *Niels Pedersen Møller* (1716-1773). Søn af Peder Jensen Møller (Due) i Ringkloster. Gm. datter Margrethe.

Børn: Jens 1743-
 Johanne 1747-1776 gm. hmd. Peder Nielsen, Båstrup
Mogens 1750-1823 i gården
 Edel 1754- gm. Niels Sørensen

1773-1810: *Mogens Nielsen Møller* (1750-1823). Gm. 1 Dorthea Sørensdatter (1751-1776). Ingen børn. Gm. 2 Bodil Hansdatter (1751-1827) fra Grumstrup.

Børn: Niels 1777- hmd. i Brørup
 Hans 1779-
 Dorthea 1780- gm. snedker Johan Christensen, Brørup og gmd. Niels Pedersen, Tebstrup
 Kirsten 1782- gm. Jacob Sørensen, Hylke mark
 Jens 1784- hmd. i Brørup
 Maren 1792-1850 gm. Peder Jensen, boelsmand i Hylke
 Anne Margrethe 1794- gm. Iver Jeppesen, Brørup

NYGÅRD

gård nr. 3, nuv. mat. nr. 3a

-1699: *Rasmus Laursen Smed* (ca. 1613-1706). Gm. *Maren Jensdatter* (ca. 1632-1714).

Børn: *Anders*

Iver

Ole ca. 1659-1739

Ingeborg ca. 1674-1748

Mette

dragon i 1707

i gården

do.

gm. *Søren Rasmussen* i gård nr. 7
Brørup

1699-1712: *Ole Rasmussen Smed* (ca. 1659-1739). Ugift.

1712-1762: *Hans Pedersen* (ca. 1692-1762) fra Møballe, Kattrup sogn. Gm. søster *Ingeborg* (ca. 1674-1748).

Børn: *Peder* 1712-1777

Rasmus 1713-1741

Jens 1715-

Iver 1716-

Maren 1717-

Hans Pedersen gm. 2 *Anne Christensdatter* (ca. 1722-1787) fra Kattrup.

Børn: *Chresten* 1749-1801

Ingeborg 1753-

Karen 1754-1821

i gård nr. 6 Båstrup

i gård nr. 1 i Brørup

i gård nr. 4 Ustrup

i gård nr. 1 i Ustrup

1762-1764: *Enken*. Gm. *Søren Nielsen* i gård nr. 1 i Brørup.

1764-1788: *Erik Christensen* (1725-1805). Enkens bror fra Kattrup. Gm. 2 *Sidsel Jensdatter* fra Ustrup (1741-1785).

Børn: *Anne Margrethe* 1763-1808 i gården

Chresten 1769-

Anne Cathrine 1775-

gm. *Peder Pedersen*, Høgballe,
Jelling

1788-1796: *Mads Rasmussen* (1748-1796). Kaldes *Snedker*. Søn af *Rasmus Andersen Post*, hmd. i Båstrup hus nr. 3. Gm. datter *Anne Margrethe*.

Børn: *Anders* 1787-

Chresten 1794-

- 1796-1840: *Jens Jensen* (ca. 1754-1840). Født i Ørritslev. Tjener i præstegården, da han bliver gift med enken.
 Børn: Anne 1797- gm. skrædder Thomas Andersen, Emborg
 Sidsel 1798- sep. fra Mathias Wedeler Laursen
 Johanne Kirstine 1805- gm. snedker Just, Skive
 Gm. 2 Birgitte Rasmusdatter (1791-1827). Datter af Rasmus Rasmussen i gård nr. 1, Ringkloster.
 Børn: Jens 1810-1828
 Anne Margrethe 1812-1828
 Rasmus 1814-
 Henrik 1821-1897 gmd. i Brørup
 Jens Gorm 1827-
 Gm. 3 Barbara Sørensdatter.

KJÆRSGÅRD

gård nr. 4, nuv. mat. nr. 4a

- 1690: *Peder Hansen*. Gm. Maren Sørensdatter, datter af tidligere fæster af gården Søren Rasmussen og Johanne Christensdatter.
 Børn: Sidsel ca. 1636-1720 i gården
- 1690-1706: *Hans Nielsen Degn* (ca. 1645-1718). Søn af degnen Niels Sørensen i Båstrup. Gm. datter Sidsel.
 Børn: Niels ca. 1669-1725
 Maren gm. Søren Jensen, Gosmer
 Karen ca. 1674-1729 gm. Bertel Pedersen
 Sønnen Niels gift 1706 med Kirsten Madsdatter, Båstrup. De får gård i Gangsted, men Niels opgiver den og bliver rytter og rejser til Holland. Kirsten rejser hjem til sin mor. Niels antages død, og Kirsten bliver gift med en Chr. Schuster i 1711. Niels må dog være kommet hjem igen, for i Hylke kirkebog står i 1725: Niels Hansen begravet, Bertel Pedersens konebror.
- 1706-1728: *Bertel Pedersen* (ca. 1677-1730) fra Grumstrup. Gm. datter. Fradømt fæstet 1728.
 Børn: Maren 1707-1749 i gården
 Sidsel 1711-1771 gm. Niels Jensen, hus nr. 5 i Brørup
- 1728-1734: *Søren Sørensen* (1704-1734). Gm. datter Maren. Han er tidligere dragon
 Børn: Søren 1734 tjener 1756 i Gjesing

- 1734-1755: *Niels Sørensen* (1708-1755). Kaldes Bertelsen. Søn af hmd. i Ustrup, Søren Hjulmand hus nr. 1. Gm. enken.
 Børn: Bertel 1736-
       Karen 1738-
       Anne 1745.
 Niels Sørensen gm. 2 Anne Sørensdatter (1705-1774). Ingen børn.
- 1755-1778: *Niels Andersen* (1726-1804). Søn af Anders Nielsen i gård nr. 9 Brørup. Gm. enken.
 Børn: Karen 1757-
 Niels Andersen gm. 2 Kirsten Rasmusdatter.
 Børn: Rasmus 1778-   skrædder i Brørup
       Mogens 1781-   hmd. i Brørup, flytter 1821 til
   Monbjerg, Østbirk
 Maren 1786-
- 1778-1779: *Jacob Andersen Stougård*. Han er Niels Andersens bror. Ejer af gård nr. 7, Båstrup.
- 1779-1781: *Rasmus Nielsen Kjærsgård* (1749-   ). Søn af Niels Mikkelsen, Ustrup Kjærsgård nr. 4. Gm. Maren Andersdatter.
 Børn: Anders 1782-
       Niels 1787-
 1781 sælger han halvparten af gården til sin bror Søren Kjærsgård, og 1796 sælger han sin egen halvpart til Anders Mogensen i gård nr. 9 og flytter til Ørritslev.
- 1781-1802: *Søren Nielsen Kjærsgård* (1732-1802). Søn af Niels Mikkelsen, Ustrup gård nr. 4. Gm. Anne Elisabeth Jørgensdatter.
 Børn: *Niels* 1773-1843   i gården

TYKJÆR
gård nr. 5

- 1708/18: *Anders Hansen* (ca. 1650-1718). Gm. 1 Maren Pedersdatter.
 Børn: Hans ca. 1676-1728   købmand i Horsens
       Helle ca. 1678-1736   5 børn uden for ægteskab
       Mette ca. 1682-   1 barn uden for ægteskab
       Anne ca. 1683-1729   1 barn uden for ægteskab
 Anders Hansen gm. 2 Sidsel Nielsdatter (ca. 1641-1722).
 Børn: *Niels*   i gården

- 1708/18-
-1722: *Niels Andersen*. Gm. .... Hansdatter, datter af Hans Olesen, Hornstrup.
Niels overtog halvdelen af gården 1708 og resten efter faderens død 1718.
Børn: Anne 1718-
Niels Andersen dømmes fra gården 1722.
- 1722-1758: *Anders Jensen* (ca. 1690-1766). Reservedragon. Gm. Johanne Madsdatter (ca. 1695-1749).
Børn: Mads 1724-
Jens 1726-
Peder 1729-1780 hmd. i Brørup hus nr. 1
Maren 1732-1772 i gården
Rasmus 1737-
- 1758-1794: *Rasmus Mikkelsen* (ca. 1721-1794) fra Virring. Gm. 1 datter Maren.
Børn: Helle 1758- tjener i København
Mikkel 1761- i Jexen Hovgård
Johanne 1763- gm. Niels Dalby, København
Anders 1765- skrædder i København
Sidsel 1769- tjener i København
Rasmus Mikkelsen gm. 2 Anne Jensdatter (1740-1808). Hendes 2. ægteskab.
Børn: Jens 1775-
Niels 1776- tjener i Båstrup 1792
Maren 1779-
Anne 1781-
Rasmus Mikkelsen solgte, da han blev selvejer i 1776, halvdelen af gården til Jacob Andersen Stougård.
- 1794-1797: Arvingerne.
- 1797-1799: *Søren Sørensen Ring* (1744-1825). Se Ringklostergård nr. 2. Gm. Elisabeth Jensdatter (-1822).
Børn: Anne Kirstine 1796- gm. Peder Christensen, Overby mark.
- 1799-1806: Interessentselskabet Chr. Hansen Nedergård og Adam Mahler, der udparcellerer gården.

TYKJÆR
gård nr. 6

-1670: *Peder Pedersen* (-ca. 1670). Gm. Anne Mikkeldatter.

Børn: Peder

Mikkel ca. 1664-1709

Niels ca. 1670-1730

Jens

Anne -1701

i gård nr. 9 Brørup

hmd. i hus nr. 4

gm. Jens Rasmussen i gård nr. 2
i Brørup

1670-1700: *Anders Sørensen*. Gm. enken. Ingen børn.

1700-1726: *Søren Sørensen* (ca. 1665-1726). Gm. 1 Kirsten Rasmusdatter (ca. 1671-1719). Datter af Rasmus Sørensen i gård nr. 7 Brørup.

Børn: Karen 1699-

Rasmus 1702-

Søren Sørensen gm. 2 Birgitte Jensdatter (ca. 1680-1730).

Børn: Jens 1720-

1726-1748: *Rasmus Rasmussen* (ca. 1682-1748) fra Hundrup. Gm. enken. Ingen børn. Rasmus Rasmussen gm. 2 Anne Rasmusdatter. Ingen børn.

1748-1764: *Rasmus Andersen* (-1770). Gm. enken. Ingen børn.

1764-1798: *Jens Nielsen* (-1816). Gm. konens søsterdatter Berethe Pedersdatter (1738-1785).

Børn: Karen 1766-

Niels 1771-1796

Anne Margrethe 1774-

Peder 1777-

Rasmus 1780-

Jens Nielsen gm. 2 Bodil Sørensdatter (1724-1803). Hendes 2. ægteskab. Ingen børn.

Gården var fæstegård under Serridslevgård indtil 1798, i modsætning til de andre gårde i Brørup, der blev købt til selveje allerede i 1776.

1798-1799: *Mikkel Nielsen*. Gm. Anne Rasmusdatter. De flytter til Vedset.

1799-1800: *Søren Sørensen Ring*. Se gård nr. 5 Tykjær.

GÅRD NR. 7

nuv. mat. nr. 7a og 7b (Tyrevoldsdal)

-1690: *Rasmus Sørensen* (-1690). Gm. 2 Karen Olesdatter.

Børn: af 1. ægteskab

Søren ca. 1666-1748

i gården

Kirsten -1688

gm. Chr. Nielsen i gård nr. 5
Båstrup

Maren ca. 1668-

Johanne ca. 1670-

Kirsten ca. 1671-1719

gm. Søren Tykjær i gård nr. 6

1690-1694: *Enken*.

1694-1733: *Søren Rasmussen* (ca. 1666-1748). Gm. Mette Rasmusdatter. Datter af Rasmus Laursen i gård nr. 3 i Brørup.

Børn: *Rasmus* 1712-1778

i gården

1733-1778: *Rasmus Sørensen* (1712-1778). Gm. Johanne Nielsdatter (1709-90). Datter af Niels Sørensen i gård nr. 1 i Brørup.

Børn: *Sidsel* 1742-

Anne 1747-1818

gm. Mads Jensen i gård nr. 10
Hylke

Niels 1750-1821

i gården

Else Cathrine 1754-

1778-1791: *Niels Rasmussen* (1750-1821). Gm. 1 Kirsten Sørensdatter (1756-1785).

Børn: *Maren* 1783-

Gm. 2 *Anne Olesdatter* (1764-1823).

Børn: *Rasmus* 1786-

i Gantrup

Anne 1789-1845

gm. hmd. Mogens Nielsen, Brørup

1791 sælger Niels Rasmussen halvdel af gården til Frands Andersen.

Den anden halvdel sælges til Jørgen Pedersen, Møballe. Begge halvgårde kaldes Tyrevoldsdal.

PILEGÅRD

gård nr. 8, nuv. mat. nr. 11a

: *Jens Jensen*. Gm. *Maren Rasmusdatter* (-1686).

Børn: *Jens*

Maren -1700

-1686: *Jens Jensen* afstår fæstet pga. »slet tilstand«.

- 1686-1699: *Anders Pedersen*. Gm Maren Jensdatter (-1700).
Børn: Ingeborg 1698-
Niels 1699-
- 1699-1724: *Niels Sørensen Sønderborg* (ca. 1665-1724) fra Hylke. Gm. 1 Maren Nielsdatter (-1701) fra Tåning. Ingen børn.
Niels Sønderborg gm. 2 Karen Jørgensdatter (ca. 1670-1736).
Børn: Søren 1703-
Maren 1707-1734
søn 1714-
- 1724- : *Chresten Mogensen* (ca. 1693-1779). Søn af hmd. Mogens Mikkelsen i Ustrup. Gm. datter Maren.
Børn: Mette 1725-
Niels 1730-1800
Chr. Mogensen gm. 2 Maren Hansdatter (1710-1784). Datter af Hans Mikkelsen i gård nr. 10 Brørup.
Børn: Hans 1738-
Mogens 1740-
- 1783: *Søren Pedersen* (ca. 1727-1803). Derefter i Ustrup nr. 8a.
- 1783-1784: *Niels Christensen* (ca. 1730-1800). Tidligere postbud i Båstrup og ejer af mat. nr. 8a, Ustrup. Gm. Mette Hansdatter (ca. 1719-1797). Gården deles 1784 i den nuværende Pilegård (mat. nr. 11a) og Damgård (mat. nr. 9a).
- 1784-1786: *Niels Sørensen* (1753-1786). Gm. Johanne Pedersdatter.
Børn: Søren 1782-
Niels Sørensen drukner i Skanderborg sø.
- 1786-1787: *Enken*.
- 1787-1796: *Søren Nielsen*.
- 1796-1799: *Jens Christensen Jelling*.
- 1799-1811: *Mikkel Rasmussen Smed*.

VESTERGÅRD

gård nr. 9, nuv. mat. nr. 12a
(gl. navne: Marielyst og Mariekær)

- 1694: *Jens Rasmussen* (ca. 1636-1713). Kaldes gamle Jens Rasmussen. Gm.
Kirsten Nielsdatter (ca. 1630-1713). Datter af degnen Niels Sørensen.
Børn: *Johanne* ca. 1675-1729 i gården
Mads ca. 1676-1760 i gården
Iver dragon
- 1694-1708: *Mikkel Pedersen* (ca. 1663-1709) fra gård nr. 6. Gm. datter *Johanne*.
Børn: *Jens* ca. 1690-1771 gm. *Maren Sandbjerg*, hmd. i
Brørup hus nr. 1
Niels 1700-1742 hmd. i Brørup hus nr. 5
Anders 1704- rytter i Randers
Maren 1709-1729
- 1708-1741: *Mads Jensen* (ca. 1676-1760). Gm. *Karen Rasmusdatter* fra gård nr. 1 i
Båstrup (ca. 1670-1749). Ingen børn. Fradømt fæstet 1741.
- 1741- : *Anders Nielsen Post* og søn *Mogens Andersen*. *Anders Nielsen* har indtil
da været husmand i hus nr. 3 Båstrup.
- 1766: *Mogens Andersen* (1723-1766). Gm. *Bodil Christensdatter* (1730-1789).
Datter af *Chr. Rasmussen* i gård nr. 4 Hylke.
Børn: *Anders* 1753-1816 ejer af gården
Mette 1756-
Agnethe 1757-1813
Chresten 1759-
Jacob 1760-
Anne 1762-1824 gm. indsidder *Laurs Pedersen*,
Båstrup
- 1766-1782: *Søren Jørgensen Østergård* (1725-1788) fra gård nr. 3 i Ustrup. Gm. en-
ken. Ingen børn.
- 1782-1816: *Anders Mogensen* (1753-1816). Ovennævntes stedsøn. Gm. *Maren*
Nielsdatter (ca. 1760-1836). Datter af *Niels Bisgård*, *Fensten*, *Gosmer*.
Børn: *Niels* 1785-1855 ejer af gården

SKOVGÅRD

gård nr. 10, nuv. mat. nr. 13a

-1708: *Jacob Andersen* (ca. 1645-1708). Gm. Maren Christensdatter (1708) enke efter forgængerer Jørgen Gregersen. Ingen børn.

1708-1755: *Hans Mikkelsen* (ca. 1673-1761). Dragon. Gm. Karen Sørensdatter (ca. 1683-1754). Datter af Søren Gundersen i gård nr. 7 Ustrup.

Børn: Mikkel 1707-1772

i gård nr. 5 i Ustrup

Søren 1709-

Maren 1710-1784

gm. Chr. Mogensen i gård nr. 8
Brørup

Mette 1723-

gm. Knud Larsen, Skårup, Frue-
ring sogn

Anne 1728-

i gården

1755-1774: *Knud Jensen* (1718-1774) fra Elling, Ousted sogn. Gm. datter Anne.

Børn: Karen 1757-1787

i Brørup

Jens 1759-

Ingeborg 1762-

Hans 1764-

Søren 1767-

Anne Margrethe

1774-1804: *Mikkel Pedersen* (1744-). Søn af Peder Rasmussen i gård nr. 5 i Hylke. Gm. 1 Mette Cathrine Hansdatter (1749-1787). Datter af Hans Nielsen i gård nr. 5 i Båstrup.

Børn: *Niels Thygesen* 1774-1846

i gården

Peder 1776-1845

i gård nr. 5 i Hylke

Mette 1779-

Mikkel Pedersen gm. 2 Ide Marie Laursdatter (1765-).

Børn: Anne Kirstine 1790-

Anne Kathrine 1792-

Laurs 1795-

Rasmus 1797-1861

Mette Cathrine 1800-

De flytter 1804 til »Rødkilde« i Tåning.

HUS NR. 1

: *Søren Jensen Sandberg*. Gm. Maren Jensdatter (ca. 1622-1710).

Børn: Jens ca. 1653-1728

i huset

Rasmus ca. 1657-1717

-1722: *Jens Sørensen Sandberg* (ca. 1653-1728).

Børn: *Maren* ca. 1683-1778 i huset

Søren ca. 1687-1717

Birgitte ca. 1696-1751 almisselem

1722- : *Jens Mikkelsen* (ca. 1690-1771). Søn af Mikkel Pedersen i gård nr. 9 i Brørup. Gm. datter *Maren*.

Børn: *Anne* 1719-

Karen 1722-

Kirsten 1724-1794

gm. *Peder Andersen*

Mikkel 1728-

hmd. i Bjødstrup, Ousted

1729-1780: *Peder Andersen* (ca. 1729-1780). Søn af Anders Jensen Tykjær i Tykjær-gård nr. 2. Gm. datter *Kirsten*.

Børn: *Johanne* 1757-

Maren 1761-

Jens 1765-1785

HUS NR. 2

1716-1742: *Peder Jensen Smed* (ca. 1681-1741). Søn af Jens Rasmussen i gård nr. 2 i Brørup. Gm. *Anne Sørensdatter*.

Børn: *Jens* 1715-

Karen 1722-1814

i huset

Søren 1727-1803

i hus nr. 3

1742-1748: *Enken*.

1748-1802: *Peder Enevoldsen* (1717-1802). Søn af tjenestekarl i Ustrup *Enevold Pedersen*. Gm. datter *Karen*.

Børn: *Marie* 1752-

Knud 1754-

Diderik 1758-1785

HUS NR. 3

Indtil 1715 er det et øde byggested, derefter 6 fag hus.

1715-1716: *Jørgen Sørensen Schneider* (ca. 1653-1716). Tidligere *gevaldiger* ved regimentet. Han bygger huset op, men dør kort tid efter.

- 1718-1756: *Hans Pedersen Trane* (ca. 1679-1753). Gm. *Anne Tånesdatter* (ca. 1675-1736). Ingen børn.
Hans Trane gm. 2 *Kirsten Nielsdatter* (1703-1762). Ingen børn.
- 1756-1803: *Søren Pedersen* (1727-1803). Gm. 1 enke. Ingen børn. *Søren Pedersen* gm. 2 *Bodil Christensdatter* (1730-1768).
 Børn: *Peder* 1766-
 Gm. 3 *Mette Olesdatter* (1710-1785) fra Ørskov, Ørritslev. Ingen børn.
 Gm. 4 *Birte Mortensdatter*.

HUS NR. 4

- 1730: *Niels Pedersen* (ca. 1670-1730). Søn af *Peder Pedersen* i Tykjærgård nr. 6. Gm. *Maren Rasmusdatter* (ca. 1679-1707).
 Børn: *Rasmus* 1700-
Niels Pedersen gm. 2 *Karen Christensdatter*. Ingen børn.
 Enke gm. hmd. *Jens Rasmussen*, Horndrup, Tåning.
- 1730-1735: *Anders Madsen*. Gm. *Anne Nielsdatter* fra Brørup. Han er på det tidspunkt tjenestekarl.
 Børn: *Gunde* 1723
       Niels 1730-
       Maren 1734-
       Mads 1737-
       Rasmus 1738-
Anders Madsen afstår sit fæste i 1735 og antages som kvæghyrde.
- 1735-1759: *Chresten Pedersen Thybo* (ca. 1694-1762). Tidligere dragon. Gm. *Karen Andersdatter* (ca. 1697-1766). De har 3 børn sammen inden de bliver gift. Det eneste der nævnes ved navn er:
 Børn: *Gye* 1724-1771   i huset
- 1759-   : *Peder Laursen* (-   ) fra Horndrup, Tåning. Gm. datter *Gye*.
 Børn: *Chresten* 1760-1777
       Laurs 1764-1825   indsidder og fattiglem i Båstrup

HUS NR. 5

- 1718: *Rasmus Rasmussen* (ca. 1640-1728). Kaldes Tømmermand.
 Børn: *Anne*   gm. *Chresten Jensen* i huset
       Hans 1705-

- 1718-1731: *Chresten Jensen*. Kaldes Tømmermand. Gm. datter Anne.
 Børn: Jens 1722-
       Hans 1727-
       Maren 1730-
- 1731-1742: *Niels Mikkelsen* (1700-1742). Kaldes Engeland. Søn af Mikkel Pedersen i gård nr. 9. Tidligere dragon. Gm. 1 Anne Ibsdatter.
 Børn: Johanne 1724-
       Anne Cathrine 1727-
       Mikkel 1729-1804   i Brørup
       Chresten 1730-
 Niels Mikkelsen gm. 2 Anne Nielsdatter fra Hylke (ca. 1697-1773).
 Børn: Johan 1734-
       Anne 1737-
       Johanne 1739-
 Niels Mikkelsen dør ved at falde ned fra et tag. Enken og børnene findes i fattigprotokollen i mange år.
- 1743-1773: *Niels Jensen* (1708-1773) »en tjenesvend fra Hylke«. Gm. Sidsel Bertelsdatter (1711-1771). Datter af Bertel Pedersen i gård nr. 4, Brørup.
 Børn: Jens 1746-

HUS NR. 6

- 1695: *Chresten Jacobsen*. Huset er på det tidspunkt øde.
- 1695-1700: *Jørgen Jensen*, kaldes Grydemand. Fradømt fæstet, går derefter og betaler med kone og 5 børn.
- 1700-1704: *Mads Albrechtsen*. Tidligere gårdmand i Brørup. Fradømt fæstet 1704.
 Børn: Anne 1704-
- 1704-1718: *Jens Jensen* (ca. 1670-   ).
 Børn: Peder 1699-
- 1718-1740: *Johan Jørgen Henriksen* (ca. 1680-1744). Gm. Maren Rasmusdatter. Datter af Rasmus Sørensen i gård nr. 4 i Ustrup.
 Børn: Anne 1715-1744   død samme dag som sin far
       Henrik 1717-1741   tjenestekarl
       Rasmus 1721-   hmd. i Bjødstrup, Ousted
       Lauritz 1731-1761   i Brørup
 Johan Jørgen afstår fæstet pga. fattigdom, og han og hans kone dør som almisselemmer.

1740-1761: *Jens Andersen* (ca. 1701-1771) fra Horndrup, Tåning.

Børn: *Anders* 1741-1800

1761-1796: *Anders Jensen* (1741-1800). Gm. *Margrethe Sørensdatter* (1733-1809).

Børn: *Ingeborg* 1762

Anne 1765-1793

Jens 1769-1841

ejer af *Sommerset*

Ringkloster

Ejerlaget Ringkloster bestod iflg. matriklen 1688 af 29-7-3-1 tdr. hartkorn + et album skovskuld. Der var to gårde. Den ene var beboet af regimentets oberst og fra 1701 af amtmanden.

Fæsteren i den anden gård var omkring 1680 *Peder Andersen*. Hans bror var *Mikkel Andersen* i Nissumgård. Han var gift med *Maren Rasmusdatter* (ca. 1635-1717). Søn: *Anders*.

Søren Jørgensen (1635-1721). Gm. enken. Ingen børn.

Begge gårde brændte 1704. Inden genopbygningen må *Søren Jørgensen* have afstået sit fæste, da der kun bliver bygget een gård, som beboedes af amtmanden, indtil den brændte i 1715.

Det besluttedes i stedet for en gård at opføre 4 gårde hver på ca. 7½ tdr. hartkorn. Der blev 3 gårde af hvilke den ene var på ca. 14½ og de andre to på ca. 7½ tdr. hartkorn.

Da Nissumgård efter ryttergodsets bortsalg bliver ophøjet til hovedgård bliver bla. gårdene i Ringkloster fæstegårde under Nissumgård, der ejedes af *Peder Herschend*. I 1770 sælger han gårdene til de daværende fæstere.

RINGKLOSTERGÅRD NR. 1

(Kaldes »Den mellemste gård«)

1716-1738: *Morten Pedersen* (ca. 1663-1738). Han kaldes *Damsgård* efter sin tidligere gård i Vitved. Gm. *Anne Nielsdatter* (ca. 1682-1763). Datter af *Niels Pedersen* i Skanderborg Ladegård.

Børn: *Niels* ca. 1713-1770

i gården

Helle 1723-1770

gm. *Erik Jacobsen*, Nissumgård

1738-1744: *Enken*.

1744-1770: *Niels Damsgård* (ca. 1713-1770). Gm. 1 Marie Schridsmeyer (ca. 1722-1755).

Børn: Morten 1745-

ridefoged på baroniet Wilstrup
i 1770

Gregers 1751-

i gård nr. 2, senere Skanderborg

Anne Birgitte 1751-

gm. Søren Æbeltoft, Århus

Thomasia 1753-

gm. Jens Henriksen Drejer,
Skanderborg

Niels Damsgård gm. 2 Maren Nielsdatter (ca. 1724-1802). Ingen børn,
der overlever begge forældre. Niels Damsgård bliver selvejer 1770.

1770-1771: *Enken*.

1771-1788: *Hans Friis* (ca. 1737-1810 i Ørritslev). Gm. Edel Marie Hansdatter
(1728-). Datter af Hans Mortensen, Skægsmølle.

Børn: Georgine Kirstine
ca. 1769-

gm. Anders Zachariassen Winther,
Ørskovgård

1783-1789: *Peder Jensen Møller*. Se gård nr. 3.

1789-1790: *Erik Laursen*.

1790-1814: *Rasmus Rasmussen* (ca. 1744-1814). Gm. Else Marie Jensdatter (ca.
1752-1830).

Børn: *Jens* ca. 1776-1844

Må efter skilsmisse opgive gården.
Død som huslærer i Elbjerglund,
Brørup

Mikkel ca. 1784-1820

boelsmand i mat. nr. 3a,
Ringkloster

Birgitte ca. 1791-1827

gm. Jens Jensen i gård nr. 3 Brørup

RINGKLOSTERGÅRD NR. 2 (Kaldes Søndergård)

1716-1734: *Søren Sørensen* (ca. 1678-1734) fra Tebstrup. Kaldes Rask. Gm. Maren
Christensdatter (ca. 1695-1732).

Børn: Jørgen 1718-1756
Chresten 1720-
Mette 1727-

købmand i Brevig, Norge
købmand, formodes død i 1756
tjener i 1756 hos Jacob Ustrup,
Horsens

Søren 1730-

tjener 1756 på Nissumgård

Søren Sørensen gm. 2 Johanne Jørgensdatter (1713-1775 i Høring).
Datter af Jørgen Sørensen i gård nr. 7 Ustrup.

- 1734-1753: *Søren Olesen* (ca. 1693-1753) fra Århus. Gm. enken.
 Børn: *Jørgen* 1735-
       Ole 1737-1795
       Maren 1740-   gm. *Rasmus Pedersen, Hørning*
       Søren 1744-1825   boelsmand i *Brørup*
- 1753-1755: *Chr. Martinus Hansen Svendstrup* (1728-   ). Søn af *Hans Mortensen, Skægs mølle*. Gm. *Margrethe Zachariasdatter*. Ingen børn. Han afstår fæstet pga. restancer.
- 1755-1768: *Jens Mortensen* (ca. 1710-1780). Selvejer fra *Åstrup, Føvling sogn*. Gm. *Anne Kirstine Clausdatter* (ca. 1726-1767).
 Børn: *Anne Marie*   -1804   gm. *Gregers Damsgård* fra *Ringklostergård nr. 1*
       Maren   gm. *Chr. Jensen Veng, Sønderskov*
       Simon   tjener 1783 i *Hørsholm*
       Elisabeth   -1822   gm. *Søren Sørensen, Brørup*. Han er søn af tidligere fæster *Søren Olesen*
- 1768-1774: *Gregers Damsgård* (1751-   ) fra gård nr. 1. Selvejer 1770. Flytter til *Skanderborg*.
- 1774-1776: *Thomas Gimlinge*, fra *Harlev mølle*.
- 1776-1798: *Søren Espesen* (ca. 1739-1798). Gm. 1 *Anne Cathrine Sørensdatter* (ca. 1752-1786).
 Børn: *Karen* 1782-
       Espen 1783-
 Gm. 2 *Anne Marie Jørgensdatter* (ca. 1767-1797) fra *Ørritslev*.
 Børn: *Jørgen* 1788-
       Anne Cathrine 1793-
       Søren 1797-

RINGKLOSTERGÅRD NR. 3

- 1716-1747: *Peder Jensen Møller*. Han kaldes *Due* (ca. 1690-1772) fra *Boels mølle*. Gm. *Edel Poulsdatter* (ca. 1684-1755).
 Børn: *Niels* 1716-1773   i gård nr. 2, *Brørup*
       Anders 1719-
       Jens 1720-
       Karen 1725-1780   i gården
       Rasmus 1727-1760

- 1747-1781: *Jens Jørgensen* (1715-1783). Søn af Jørgen Mikkelsen i gård nr. 2, Båstrup. Gm. datter Karen. Selvejer 1770.
 Børn: *Jørgen* 1749-1800 i gård nr. 3 Båstrup
Peder 1757-1789 i gården
Edel 1761-1795 gm. hmd. Rasmus Jensen, Båstrup
Rasmus 1764-
- 1781-1789: *Peder Jensen Møller* (1757-1789). Gm. Anne Marie Jensdatter. Datter af Jens Ernstsøn, Foerlev.
 Børn: *Hans Friis* 1783- gmd. i Foerlev
Peder Jensens gård går til tvangsauktion 1789, og kort tid efter drukner han i Skanderborg sø.
- 1789-1798: *Søren Espesen* (ca. 1739-1798). Se gård nr. 2.

NISSUMGÅRD

- 1683: *Mikkel Andersen* (-1693). Gm. Karen Therkildsdatter (-1690). Hun har været gift tidligere med Morten .....
 Børn: *Gertrud* gm. Rasmus Justesen, Canne
Kirsten gm. 1 Chresten Bie, 2 Peder Rasmussen, Tebstrup
- 1683-1717: *Jacob Hansen Luxdorph* (1655-1717). Gm. 1 enken. Ingen børn. Gm. 2 *Maren Rasmusdatter* (1662-1740).
 Børn: *Hans* i Hoved 1717
Erik 1694-1767
Else gm. Jens Madsen, Møballe
Maren 1698- gm. møllerne i Røde mølle, Skårup
Anne Kirstine 1703- gm. Jens Nielsen, Rasborg
Else Cathrine 1706- gm. Poul Nielsen, Jordbjærggård
- 1717-1740: *Enken Maren Rasmusdatter*.
- 1740-1767: *Erik Jacobsen* (1694-1767). Gm. Helle Mortensdatter, datter af Morten Damsgård i Ringkloster, gård nr. 1 (1723-1770 i Vads mølle).
 Børn: *Maren* 1744- gm. Chr. Ring i Vads mølle
Jacob 1745-1773 rejst til Java
Morten 1747- hos svogeren i Vads mølle
Hans 1756- do.
Margrethe gm. David Krag, Århus
Maren gm. Hans Bolund, Hoved

- 1768-1770: *Peder Herschend*, inspektør på Ratlousdal. Nissumgård bliver hovedgård, men det meste af bøndergodset sælges efter få års forløb.
- 1770-1773: *Hans Sejersen* (1710-1773) fra Røjgård, Hvilsted sogn. Gm. 1 Anne Konnerup (1741-1771). Ingen børn. Gm. 2 Kirsten Bødker (-1795).
Børn: *Ellen* 1773- gm. *Asmus Pape*, Nissumgård
- 1773-1795: *Niels Gundorph* (-1795). Gm. enken *Kirsten Bødker*.
Børn: *Jens Christian* 1775-1835 i Sattrup
Jeppe 1776-
Anne Marie 1780- hos søsteren
Agathe 1781- gm. pastor *Sukhov* i Grundfør
- 1795-1796: *Enken Kirsten Bødker*.
- 1797-1809: *Asmus Pape*. Gm. *Ellen Hansdatter* (1773-). De bor 1835 i Them.

Indhold

Tid og sted	7	Signalement	85
Rytterdistrikt	7	Gangtøj	86
Sognet	9	Kvindetøj	87
Omverden	12	Mænds tøj	90
Skanderborg	13	Navne	94
Horsens	17	Opkald	94
Landskab og bebyggelse	19	Pigenavne	96
Fællesjord	19	Drengenavne	97
Skovene	20	Efternavne	98
Den dyrkede jord	21	Tilnavne	99
Landsbyerne	22	Sind og samkvem	101
Fæstemål	25	Konservatisme	101
Forpligtelser	25	Standsfølelse	104
Rettigheder	26	Solidaritet	107
Gårdforsiddelse	33	Selvejersind	108
Kongens fordringer	37	Kvinderne	111
Husmænd	38	Ægteskab og andre udveje	111
Herremænd	39	Lene	114
Møllen	40	Karen	118
Smeden	43	Kvindesyn	122
Markmand og hyrde	44	Tilpasninger	124
Håndværkere	47	Pressioner	124
Daglejere	49	Udvælgelse	125
Tjenestefolk	50	Trolovelse	128
Bygningerne	54	Bryllup	130
Placering og størrelse	54	Børnene	131
Materialer	57	Tiltaleformer	134
Gård- og husnavne	59	Kirken	140
Beboelsen	62	Ejerforhold og kirkesyn	140
Indbo og udbo	67	Kirkegården	144
Skifterne som kilde	67	Præst og menighed	146
Borde, bænke og stole	72	Gudstjenesten	146
Kister og skabe	75	Prædikenen	146
Sengesteder	77	Barnedåb	148
Kakkelovne	77	Introduktion	149
Køkkentøj og spiseredskaber	78	Skrifte	150
Ure	79	Sangen	152
Bøger	81	Overhøring	153
Husdyr	81	Forsømmelse af kirkegang	153
Redskaber	83	Andre berøringsflader	154

Knud Schmidt	156	Rytterskolen	172
Johannes Wicher	158	De enkelte lærere	172
Thomas Katstrup	160	Loven og retsbegreberne	178
Peder Dorschæus	161	Danske lov	178
Degnen	164	Retsbegreber	179
Degnegården	164	Omsorg og forsorg	184
Indtægter	165	De allerfattigste	185
Degnetyper	166	De faldne piger	189
Arbejdsområde	168	Ophold og aftægt	191
Skolen og lærerne	171	Tradition og opbrud	196
Undervisning før 1721	171	Register	199

